

JONAS DUMČIUS

(1905–1986)

TRUMPA ISTORINĖ GRAIKŲ KALBOS GRAMATIKA

1975 metais rotaprintu spausdintą vadovėlį surinko klasikinės filologijos III kurso studentai

Lina Girdvainytė

Aistė Šuliokaitė

Kristina Gorodkovaitė

Inga Raškevičiūtė

v. 1.1 (2011)

2009 m. lapkričio–gruodžio mėn. praktikos metu Skaitmeninės filologijos centre.

Vilnius, 2010–2011

§ 1. Istorinės gramatikos objektas

Istorinė gramatika tyrinėja atskirų gramatikos (fonetikos ir morfologijos) faktų istoriją nuo seniausių iki vėlyviausių laikų. Senovės graikų kalbos istorinė gramatika dėsto atskirų kalbos faktų istoriją nuo priešistorinių laikų, t.y. nuo hipotetinės ide. prokalbės laikų iki vėlyvosios antikos.

§ 2. Istorinės gramatikos privalumas ir ribotumas

Istorinė gramatika smulkiai tyrinėja atskirus kalbos faktus. Sakysim, graikų k. *v* istorija pradedama nuo prokalbės laikų, kada vélesnis graikų *v* tebebuvo tariamas kaip *u*, ir palaiptiesniui dėstoma, kaip iš *u* pasidarė *iu*, vėliau *ū*, o pagaliau *i*. Tas smulkus atskirų faktų tyrinėjimas yra didelis privalumas. Bet antra vertus, tyrinėjant atskirus faktus, išleidžiama iš akių kalbos visuma, o, kadangi kalba yra atskirų faktų sistema, atseit, struktūra, tai iš atskirų faktų sunku susidaryti bendrą kalbos raidos vaizdą. Tuo apibendrintu kalbos, kaip sistemos, keitimusi užsiima kalbos istorija. Bet kalbos istorija neįmanoma be atskirų kalbos faktų istorijos. Taigi istorinė gramatika dirba kruopštų paruošiamąjį darbą kalbos istorijai. Žinoma, istorinė graikų k. gramatika atskirus faktus jungia į grupes, pvz., aspiratos sudaro tam tikrą vienetą, gomuriniai priebalsiai – kitą vienetą. Vis dėlto tie jungtiniai vienetai sudaro tik mažas kalbos struktūros daleles.

§ 3. Istorinės gramatikos šaltiniai

I. Kitos ide. kalbos

Istorinės gramatikos išeities taškas – ide. prokalbės laikai. Prokalbės faktai nustatomi lyginant įvairių ide. kalbų duomenis. Kaip žinome, ide. kalbų yra daug: graikų kalba, italikų, indų-iraniečių, baltų, slavų, germanų, keltų, armėnų, tocharų, anatolinės (hetitų, luvų, gal būt, ir lidų, karų, likiečių ir kt.), albanų ir kitos kalbos. Iš to, kaip atskiros fonemos pasireiškia ide. kalbose, nustatome, kaip turėjo tos fonemos atrodyti prokalbės laikais. Pvz. iš δέκα, lot. *decem*, liet. *dešimt*, gotų *taihun* nustatome, kad šio žodžio gale prokalbės laikais buvo *ṃ sonans*, vadinasi, minėtasis skaitvardis atrodo **dekṃ*. Šiandien manoma, kad ide. prokalbė jau nebuvo vieninga, o susiskaldžiusi į tarmes, iš kurių kilo įvairios ide. kalbų šakos.

Sunkiau yra susekti morfologinių faktų prokalbės formas. Mat kiekviena ide. kalba vystėsi savarankiškai, sukūrė daug naujų formų, kartais visai nepanašų į kitų ide. kalbų atitinka-

mas formas. Todėl tik retais atvejais morfologinio fakto istoriją galima pradėti nuo prokalbės formų, dažniausiai čia teks imti istorinę graikišką formą ir paieškoti kitose ide. kalbose kažko panašaus, iš ko galėjo išsivystyti graikiškoji forma. Yra ir tokių morfologinių graikų k. faktų, kurių kilmės, lyginant su kitomis ide. kalbomis, neįmanoma susekti. Dar blogiau su sintaksės faktais. Kiekviena ide. kalba šiuo atžvilgiu tiek savarankiška, jog sunku atkurti prokalbės formą – galbūt tik vieną kitą sintaksinį reiškinį būtų galima priskirti prokalbei.

II. Mikėniečių kalba

Nustatę prokalbinę to ar kito graikų k. fakto formą, toliau tiriame istorinius graikų k. laikus. Laiko tarpas tarp prokalbės ir istorinių laikų yra labai didelis. Spėjama, kad pirmoji graikų banga užvaldė Graikiją apie 1900 m. pr. Kr. Ilgainiui tie pirmieji graikai susipažino su aukšta Kretos kultūra ir maždaug nuo 1600 m. pr. Kr. Graikijoje pražydo puiki šios kultūros atžala – vadinamoji Mikėnų kultūra. Antrojo tūkstantmečio pr. Kr. viduryje mikėniečiai užkariavo Kretą, Kiprą, įkūrė kolonijų kai kuriose M. Azijos pakrančių vietovėse, pritaikė kretiečių raštą graikų kalbai ir iš 13 – 12 amžių pr. Kr. jau turime rašytinių dokumentų graikų tuolaikine kalba. Deja, kretiečių rašmenys labai blogai pritaikyti graikų kalbai, be to, mums likę tekstai yra buhalterinio pobūdžio, pilni formulių, sutrumpinimų ir pan. Todėl nedaug galime pasinaudoti mikėniečių tekstais, ypač, kad juose daug kas tebėra neaišku. Vis dėlto iš jų galima susidaryti šiokių tokių vaizdą apie mikėniečių graikų kalbą. Mikėniečių kalba mažai kuo skiriasi nuo vėlesnių laikų (pradedant 8 – 7 a. pr. Kr.) graikų kalbos. Visi pagrindiniai bruožai, kuriais graikų k. skiriasi nuo kitų ide. kalbų, randami jau mikėniečių kalboje. Antai nebeliko sonantinių η , η , λ , ρ . Tarpbalsinis (ir žodžio pradžioje) s jau yra virtęs h : j jau beveik išnykęs (kartais rašomas, o kartais ne). Priebalsių junginiai su j virto naujais garsais, panašiais arba tokiais pat, kaip 7 – 4 a. pr. Kr. (pvz.: $me-zo = \mu\acute{\epsilon}\zeta\omega\nu$, $su-za = \sigma\upsilon\kappa\alpha\iota$ „fygos“ ir pan.) ir t.t.

Vis dėlto šiek tiek skirtumo – palyginus su 7 – 4 a. pr. Kr. graikų k. – yra. Antai mikėniečių kalboje dar buvo išlikę vadinamieji labiovelarai ($*q^u$, $*g^u$, $*g^uh$)

$e-qe-ta = \epsilon\kappa\acute{\epsilon}\tau\acute{\alpha}\varsigma$ „palydovas“ (plg. doriečių $\epsilon\pi\acute{\epsilon}\tau\acute{\alpha}\varsigma$); balsiai žodžio viduryje dar nebuvo susilieję į vieną skiemenį: $do-e-ro = \delta\omicron\upsilon\lambda\omicron\varsigma$; f tvirtai laikėsi (pvz.: $wi-ri-za = \rho\rho\acute{\iota}\zeta\alpha$); augmentas tai dedamas, tai nededamas; artikelio dar nėra; dativus sing. priebalsinių kamienų turi galūnę – ei ($di-we = \Delta\iota\phi\epsilon\acute{\iota}$) ir t.t.

Mikėniečių kultūra, kartu ir kalba, žlugo 12 a. pr. Kr. Mums liko paskutiniai rašytiniai tos kalbos dokumentai (Pile, Mikėnuose, Kretoje ir kai kur kitur). Vėlesnių laikų graikai tą žlugimą siejo su naujos graikų bangos – vadinamųjų doriečių užplūdimu. Kad doriečiai tais laikais apsigyveno Graikijoje, niekas neabejoja. Jie „sudorėnino“ Kretą, beveik visą Peloponesą ir didelę dalį

kitos Graikijos. Tuo pačiu laiku buvo sunaikinta hetitų valstybė. Egiptą puolė vadinamosios „jūros tautos“. Doriečių užplūdimas pakeitė Graikijos politinę struktūrą: griuvo palyginti didelės valstybės (Pilo, Mikėnų, Kretos ir kt.), visa šalis suskilo į daugybę mažų politinių vienetų su centrais miestuose. Pradėjo kurtis polisinė santvarka. Po kelių šimtų metų Graikijoje vėl pradėjo kilti kultūra. Nuo 8 – 9 a. pr. Kr. (o gal anksčiau) graikai įsivedė iš finikiečių pasiskolintą alfabetą. Nuo 7 a. prasideda graikų kultūros klestėjimas, kartu ir naujas etapas kalbos istorijoje. Todėl mes toliau visą dėmesį sukaupsime į 7 – 4 a. pr. Kr. rašytinius graikų k. paminklus, nes jie duoda daugiausia medžiagos atskiriems graikų k. faktams išsiaiškinti.

III. 7 – 4 a. pr. Kr. graikų k. tarmės

Doriečiams įsikūrus, naujai persitvarkė graikų k. tarmės. Vienos išnyko, kitos, gavusios didesnę ar mažesnę doriečių priemaišą, gerokai pasikeitė. Rašytiniai tarmių dokumentai sudaro pagrindinę istorinės graikų k. gramatikos medžiagą. Patys graikai skirstė savo kalbą į tris pagrindines grupes – joniečių (jiems priklauso ir atėniečiai), ajoliečių ir doriečių. Šis skirstymas yra geras, bet jis neapima to didelio įvairumo, kuris tais laikais buvo graikų kalbos užimtuose plotuose. Todėl šiandien tyrinėtojai tarmes skirsto kiek kitaip: ajoliečiams priskiria ne tik Lesbo ir aplinkinių sričių tarmes, bet taip pat bojotiečių ir tesaliečių tarmes; atskiron grupėn sujungia Arkadijos ir Kipro tarmes (prie jų kartais priskiria ir Pamfilijos tarmę); nuo doriečių atskiria gana didelę Š. Vakarų graikų tarmių grupę ir t. t.

a) Joniečių – atėniečių tarmė

Ši tarmė apėmė didelius plotus: Atiką (su centru Atėnais), Eubojos salą (svarbiausi miestai: Chalkidė, Eretrija), Kikladų salas, Samo, Chijo salas ir platų M. Azijos pajūrio ruožą su miestais Miletu, Kolofonu, Priėne ir kitais. Be to, jonietiška kalbėjo jų įkurtosios kolonijos P. Italijoje ir Juodosios jūros pakraščiuose. Šios tarmės pagrindiniai bruožai atsirado galbūt pirmojo tūkstantmečio pr. Kr. pradžioje. Pvz.: $\alpha > \eta$ įvyko tik po to, kai joniečiai susipažino su Irano medais (iraniškai *māda*, Kipro tarmėje *Māδοι*), o medų vardas pas graikus bus patekęs ne anksčiau kaip 10 – 9 a. pr. Kr. Persų karaliaus Darėjo (persiškai *Dārayavahuš*), valdžiusio 522–486 m., vardas išliko su ilga α : *Δᾶρειος*, vadinasi, 6 a. pr. Kr. $\alpha > \eta$ dėsnis jau nebeveikė. Atėniečių tarmėje α išliko (arba vėl buvo atstatytas iš η) po ϵ , ι , ρ , dėl to jonietiška *vénē* – att. *véā*, jon. *πρήσσω* – att. *πράττω*, jon. *ἴτρός* – att. *ἰάτρός* ir t. t.

Ā virtimas į η atskyrė joniečių – atėniečių tarmę nuo visų kitų graikų tarmių. Panašiai ir $u > \ddot{u}$, įvykęs 7 – 6 a. pr. Kr., tapo būdingu joniečių – atėniečių tarmės bruožu. Atrodo, kad φ taip pat anksčiausiai išnyko joniečių – atėniečių tarmėje. Persai joniečius (ir apskritai graikus) vadino *yawana*, šis žodis pateko į Iraną dar su φ : *ʾIāfaveš*. Galima spėti, kad φ išnyko jon.-att. tarmėje

~8 a. pr. Kr. M. Azijos joniečiai neteko *h* garso, atsiradusio iš σ , bet salų ir Eubojos joniečiai, taip pat atėniečiai šį garsą išlaikė visą laiką. Be šių joniečių – atėniečių tarmės ypatumų dar galima paminėti šiuos:

$\tau\iota > \sigma\iota$: ἔχουσι < ἔχοντι, πόσις < *πότις

metathesis quantitatis: λαός > λεώς, νᾶός > νεώς

ν ἐφελκυστικόν: ἔχουσι ir ἔχουσιν

dalelytė $\acute{\alpha}\nu$, nes kitose tarmėse jos vietoje yra κε, κα

infinitivus -ναι: εἶναι, τιθέναι

Atėniečių tarmė skiriasi nuo joniečių tarmės – be anksčiau minėtųjų ypatumų (*h* išlikimo) – dar tuo, kad vietoj jon. $\sigma\sigma$ vartoja $\tau\tau$: jon. τάσσω, γλῶσσα – att. τάττω, γλῶττα (bet šitą ypatybę turi taip pat Eubojos joniečiai ir Bojotijos ajoliečiai). $\rho\sigma > \rho\rho$: θαρρέω – jon. θαρσέω, be to, atėniečiai ilgiau už joniečius (ir visus kitus graikus) išlaikė dviskaitą.

Žinoma, joniečių tarmė skirstėsi į daugelį smulkesnių tarmių (Herodotas M. Azijos joniečiuose randa 4 tarmes), tik mums dėl dokumentų stokos jos yra nežinomos. Iš tų smulkesnių ypatumų mes sužinome tik vieną kitą, pvz. Eretrijos tarmėje buvo rotacizmas: σ tarp dviejų balsių virto ρ : παρῖν = παισίν, Λυρανίᾱς = Λυσανίᾱς (tokį rotacizmą užtinkame ir kitur, pvz.: Elidėje, Spartoje).

Joniečių – atėniečių tarmė stipriausiai yra pasireiškusį literatūroje. Joniečiai pirmieji sukūrė plataus masto prozą, epą, elegiją, jambo kalbą, atėniečiai – prozas (perėmę iš joniečių), tragedijos, komedijos kalbą. Taigi didelė dauguma antikinės graikų literatūros buvo parašyta atėniečių ir joniečių tarmėmis. Todėl helenistiniais laikais atsiradusioji bendrinė graikų kalba – vadinamoji κοινή – yra ne kas kita, kaip atėniečių tarmė su tam tikromis joniečių tarmės priemaišomis. Toji atiškoji – jonietiškoji κοινή ilgainiui išstūmė visas graikų tarmes, ir šių dienų graikų k. tarmės (išskyrus tsakonų kalbą Spartos srityje) yra kilusios ne iš senųjų tarmių, o iš κοινής.

Joniečių tarme – su vienu kitu ajoliečių tarmės ypatumu – yra parašytos *Homero poemas*. Istoriniu atžvilgiu epą kalba labai nevienoda: greta palyginti jaunų kalbos formų, kaip antai artikelio, balsių kontrakcijos ir kt. randame ir labai senų formų, atsiradusių galbūt 10 – 9 a. pr. Kr. Pvz.: artikelis yra neprivalomas (jo dažniausiai nebūna – ὀ, ἦ, τό tebeturi rodomojo įvardžio reikšmę), augmentas – fakultatyvinis, greta sutrauktų formų figūruoja nesutrauktosios formos, pvz.: vienur yra ἔρχο, kitur ἔρχου, vienur ἀντιώω, kitur sutrauktai ἀντιῶ ir t.t. Digamma tekste

niekur neberašoma, bet daugeliu atvejų, kur anksčiau turėjo būti *ϕ*, arba nedaroma elizija (pvz.: ποῖόν σε ἔπος < *ϕέπος*), arba yra pozicinis ilgumas (pvz. Il. I. 108 ἐσθλὸν δ' οὔτε τί πω εἶπας ἔπος, οὔτε τέλεσσας žodžio εἶπας paskutinis skienuo bus ilgas tik tuo atveju, jei įstatysime *ϕ*: πω εἶπας *ϕέπος*). Tai rodo, kad epo kūrimo laikais *ϕ* dar tebeegzistavo kaip priebalsis. Bet yra epe vietų, kur su *ϕ* jau nesiskaitoma, tarsi tos vietos parašytos tada, kai *ϕ* jau buvo išnykusi ir užmiršta. Panašiai yra ir su morfologiniais faktais: vienur vartojamos vėlyvos formos, o kitur – ankstesnės (pvz.: gen. sing. galūnė -οιο ir -ου, gen. plur. f. -ᾶων ir ἔων ir t.t.). Atmetę vėlyvasias formas, Homero kalboje rasime daugybę archaizmų, kurie labai svarbūs istorinei gramatikai. Todėl Homero tekste randame seniausias graikų k. formas po mikėniečių laikų. Taigi, Homero kalba sudaro sekantį graikų k. vystymosi etapą po mikėniečių kalbos, ir, dėstydami atskirų graikų k. gramatikos faktų istoriją, po prokalbinės formos pereiname prie Homero (blogai išlikusi mikėniečių kalba tik retais atvejais mums duos tarpinę formą). Po Homero gramatinių formų pereisime prie klasikinių graikų laikų.

b) Ajoliečių tarmė

Ajoliečių tarmės centras – Lesbo sala ir ties šia sala esančios graikų kolonijos M. Azijos pakraštyje (į šiaurę nuo joniečių miestų). Lesbo tarme rašė Sapfo ir Alkajas, taigi ajoliečiai turi savo literatūrinę kalbą. Ajoliečių tarmei taip pat priklauso bojotiečių ir tesaliečių tarmės, bet bojotiečiai ir tesaliečiai jau yra susimaišę su doriečiais – atrodytų, jog jie negryni ajoliečiai. Tesaliečiai literatūrai nieko nedavė, o bojotiečiai – bent vieną vietinę tarmę rašiusią poetę Koriną (bojotietis Pindaras rašė dirbtine chorinės lyrikos kalba, dėl to jis neatstovauja Bojotijos tarmei).

Visai ajoliečių tarmių grupei yra būdingos šios ypatybės:

labiovelariniai priebalsiai virto lūpiniais – tuo tarpu kitose tarmėse (jų tarpe ir joniečių-atėniečių) prieš siauruosius balsius virto dantiniiais, o kitais atvejais – taip pat lūpiniais, pvz.: skaitvardis 4 (prokalbinė forma buvo **q^uetvor/r̥*): jon. τέσσαρες, att. τέτταρες, doriečių τέτορες, bet bojotiečių πέτταρες, tesaliečių πέτταρα, lesb. πέσσυρες (hom. πέσυρες tokiu būdu yra ajolizmas). Iš šaknies **q^uel-* „mesti“ kilo graikų k. žodis „norėti“, dor. δείλομαι ir δήλομαι, bojot. βειλείτη, tesal. βελλείται, jon.-att. βούλομαι, lesb. βόλλομαι < **q^uol-*. Iš šaknies **g^uenā* „žmona“ kilo jon.-att. γυνή < **g^uη* > **gun*, bojot. βανᾶ (redukuotasis balsių kaitos laipsnis). Iš šaknies **ĝ^uhēr* „žvėris“ kilo liet. žvėris, lot. ferus, jon.-att. θήρ, bet ajol. φήρ (plg. tesal. πεφειράκοντες = att. τεθηρᾶκότες). Tesaliečiai save vadino Πετθαλοῦν (gen. plur. Θετταλῶν), bojotiečiams jie buvo Φετταλοί, o att.-jon. Θετταλοί.

Senovinis *u* nebuvo paverstas į *ū*, o išliko *u*. Bet 4 a. pr. Kr. bojtiečiai pradėjo vartoti *ιου*: τιούχᾱ = τύχη.

ρ > ορ, ρο (jon.-att. αρ, ρα), pvz.: bojt. βροχύς, lesb. βρόχεια, jon.-att. βραχύς, bet pasitaiko ir αρ, ρα, pvz.: lesb. καρδιά, ὄναρ (ορ, ρο yra ir mikėniečių kalboje), pvz.: *q^ue-to-ro-po-pi* = *q^uetroporphi* (τετροποφι).

Part. perf. act. turi esamojo laiko priesagą ντ:

lesb. ἐηλύθων (gen. ἐηλύθοντος), tesal. ἐποικοδομεικόντων (gen. plur.), bojt. ματαβεβάων.

Trečiosios linksniuotės dat. plur. turi galūnę -εσσι:

bojt. ἄνδρεσσι, βούεσσι, tesal. πάντεσσι, πολίεσσι, lesb. χρημάτεσσι, βασιλήεσσι.

Ajoliečiai patronimikus daro su priesaga *ιο*: Νικίαιος (= Nikijo sūnus), bojt. Νικίηος (Νικιαῖος), tesal. Νικίας Ἀρχελάειος, lesb. Μέλαγχρος Πιθώνειος, Διονύσιος Πρωταγόραος (Πρωταγόπαιος) – panašiai ir mikėn. Ἀλεκτρυών Ἐτεφοκλεφειος, tuo tarpu kitose tarmėse vietoje patronimiko vartojamas gen. (Νικίας Ἀρχίππου).

Kai kurie ypatumai yra bendri ne visiems ajoliečiams, o tik kai kuriems. Pvz.: σ + ρ, λ, μ, ν junginiuose, išnykus sigmai, įvyksta priebalsio geminacija (ρρ, λλ, μμ, νν) tik lesbiečių ir tesaliečių tarmėse (**esmi* „esu“ lesb., tesal. ἔμμι), o bojtiečiai tuo atveju pailgina prieš stovintį balsį (todėl nėra geminacijos): εἰμί (taip, kaip jon.-att. εἰμί). Bojtiečiai ir tesaliečiai turi ττ (bet Tesalijoje pasitaiko ir σσ, pvz.: Μέλισσα, tad neaišku, ar daugiau būna σσ ar ττ), o lesbiečiai (ir M. Azijos ajoliečiai) turi σσ. Bojtiečiai ir tesaliečiai susiaurino η, todėl, perėmę joniečių alfabetą, jie rašė δει (=δή), μεί (=μή). Tesaliečiai susiaurino ir ω, todėl jį rašo ου, o lesbiečiai to nedarė, jų η ir ω liko atviri. Bojtiečiai ir tesaliečiai išlaikė τι, o lesbiečiai (kartu su joniečiais, mikėniečiais, arkadiečiais ir kipriečiais) τι pavertė į σι, pvz.: lesb. ἔχοισι = ἔχουσι, mikėn. *e-ko-si* = ἔχονσι, arkad. ἔχουσι, bet bojt. ἀντίθεντι (=ἀνατίθεντι), tesal. φάσουντι. Be to, lesbiečiai -νσ- junginiuose, išnykus ν, prieš stovintį balsį diftongizuoja: τανς > ταις, πανσα > παῖσα, **montja* > μοῖσα (=μοῦσα). Tesaliečiai ir bojtiečiai turi rodosą *ι* ὄνε, ὄνε (arkad. kipr. ὄνυ) galbūt atitinkantį liet. *anas*, o lesbiečiai jo neturi. Tesaliečiai (ir arkad., kipr., mikėn.) „miestą“ vadina ne žodžiu πόλις, o πτόλις.

c) Arkadijos – Kipro tarmės

Manoma, kad Arkadijos kalnuose išliko senoji kalba, tuo tarpu, kai visą kitą Peloponesą užvaldė doriečiai. Panaši į arkadiečių yra Kipro tarmė. Kadangi prieš doriečius gyvenę graikai,

turbūt, vadinosi achajais (tuo vardu jie dažniausiai vadinami epe, Peloponeso šiaurinis pajūris ir toliau vadinosi Achaja, Kipre buvo Ἀχαιῶν ἀκτή), tai Arkadijos – Kipro tarmes daug kas vadina achajų tarmėmis. Jos turi daug bendro su ajoliečių tarmėmis (žinoma, ir su mikėniečių kalba). Todėl daug kas visą šią tarmių grupę vadina achajų tarmėmis ir skirsto į šiaurės achajus – ajoliečius, pietų achajus – mikėniečius, arkadiečių ir kipriečių tarmes.

Abi pietų achajų tarmės, t.y. Arkadijos ir Kipro, turi šiuos ypatumus:

labiovelariniai priebalsiai prieš siauruosius balsius virto kažkokiais spirantais ar afrikatomis. Nors daugeliu atvejų rašomi dantiniai priebalsiai – τίς < *q^uis, τε < *q^ue, bet Arkadijos Mantinėjoje jų vietoje randame raidę, panašią į σ, bet šiek tiek skirtingą: ζίς, είζι. Glosa ζέρεθρον atitinka att. βάραθρον, bet rašoma ir δέρεθρον < *g^uerə-. Taigi čia buvo arba aspirantas, arba afrikata ts. Kipro tarmėje tuo atveju rašoma σίς, σί = τίς, τί. Tai taip pat rodo, jog čia buvo spirantas arba afrikata. Kitais atvejais labiovelariniai virto lūpiniais priebalsiais (kaip jon.-att.)

Abi tarmės išlaikė senovinį u tarimą (= u), h, f, abi priebalsių junginius su j pavertė į σσ (ir σ);

galūninis o virto u (rašoma υ): gen. sg. Μιλειάσσυ, kipr. Ὀνασαγόρου, ark. έπανορθώσασυ, kipr. γένοιτυ;

būdingas rodomasis įvardis ðve: arkad. ðvi < ðve + ι, ðvu (arkad. ir kipr.), (ðve yra taip pat mikėniečių ir tesaliečių tarmėse).

Veiksmazodžių 3 sg. med. galūnė -τοι, 3 plur. -ντοι (arkad. έσετοι = έσται, conī. δέατοι „atrodytu“, άνφιλέγοντοι, kipr. κεῖτοι (ir mikėn. e-u-ke-to = εὔχετοι);

ρ > op, po (arkad. τετόρταυ, kipr. κόρζα (=καρδίᾱ), mik. τόρπεζα (= τράπεζα).

Su mikėniečių tarme šias dvi tarmes sieja ne tik ρ traktavimas, bet ir τι > σι (čia ir lesb., jon.-att.), prielinksnis óv = άνά.

Kartu su ajoliečių tarmėmis arkad.-kipr. tarmės rodo polinkį sutrauktinius veiksmazodžius asmenuoti atematiškai: arkad. 3 plur. imper. ποέντω = ποιέντω, kipr. κυμερῆναι = κυμερνᾶν, lesb. φίλημι, turi prielinksnių πεδά (vietoj kitų tarmių μετά), dalelytę κεν (vietoj kitų ᾗν), bet arkadiečiai taip pat turi ᾗν, prielinksnių apokopę (κατ = κατά, παρ = παρά).

Su achajų tarmėmis siejama ir M. Azijos pietinio pajūrio krašto Pamfilijos tarmė. Ji blogai išliko rašytiniuose dokumentuose, labai skiriasi nuo kitų tarmių, nes pamfiliečiai gyveno izoliuoti nuo kitų graikų. Su Kipro – Arkadijos tarmėmis ją jungia o virtimas į u (rašoma υ): έβολάσσυ, gen. sg. Πελώρου ir kt. Jie išlaikė h ir f (hοκα, Σελυωιυς, वोικυπολις ir kt. Pamfiliečiai τι nepa-

vertė į σι: φίκατι (= εἴκοσι), ἐξαγῶσι (= ἐξάγοντι) – tai juos sieja su doriečių tarmėmis. Junginiuose νδ, ντ išnyko ν: πεδε (= πέντε), γίνῶσαι (= γίνονται).

Pamfiliečiams darė įtaką aplinkinės M. Azijos tautų kalbos, todėl jų tarmė turi visokių savitumų. Bet vis dėlto ji yra artimiausia Kipro tarmei. Galima sakyti, kad pamfiliečiai buvo toliausiai į rytus nusidanginę mikėniečių laikų achajai.

d) Doriečių tarmės

Labiausiai buvo paplitusios doriečių tarmės. Joms priklausė visas Peloponesas (išskyrus Arkadiją): pirmiausia Spartos sritis (vadinamasis Lakedaimonas) su kolonijomis P. Italijoje – Tarentu ir Heraklėja (prie Sirio upės). Toliau – dideli Mesėnijos plotai. Paskui visa Argolidė su Argo miestu ir Aiginos sala, Korintas (su kolonijomis Akarnanijoje ir Korkiros sala, o Sicilijoje – Sirakūzai), Megara su kolonijomis (Bizantija šiaurėje ir Selinuntu Sicilijoje); Kretos sala, kitos netolimos dorietiškos salos: Tėros sala (su garsia Kirėnės kolonija Libijoje), Melo sala ir daugelis mažų salelių, Rodo sala su kolonijomis Sicilijoje – Gela ir Agrigentu. M. Azijos pajūrio miestas Knidas (iš dalies ir Halikarnasas).

Doriečių tarmių grupei reikia priskirti ir vadinamąsias *Šiaurės Vakarų graikų tarmes*.

Į šią grupę įeina *Epiro, Akarnanijos, Aitolijos, Ainianų* prie Oitos kalno), *Ftiotidės* (pietinės Tesalijos srities), *Lokridės, Fokidės, Achajos* (š. Peloponeso) ir *Elidės* (su centru Olimpija) tarmės. Skirtumai tarp doriečių ir š. Vakarų graikų tarmių visai nežymūs, dėl to abi šias tarmių grupes galima sujungti į vieną didelę dorietiškąją grupę. Palyginti su kitomis tarmėmis, ši tarmių grupė pasižymi archajiškumu ir konservatyvumu.

Pagrindiniai šios tarmių grupės bruožai yra šie:

išlaikytas α ir $\tilde{u}$ tarimas; φ išsilaikė iki helėnistinių laikų (vėliau vis dėlto išnyko);

-τι išliko nepakitęs (3 sg. δίδωτι, 3 plur. δίδονται); artikelio nom. plur. išliko senovinės formos τοί, τὰί (tuo tarpu jon. ir kiti pavertė į οἱ, αἱ);

išliko pirmąsytė 2 asmens įvardžio forma τύ (= σύ), o jon.-att. pagal kitus linksnius pasidarė σύ;

vietoje ἐκεῖνος, κῆνος čia susiformavo τῆνος;

atsirado vadinamasis dorietiškas futūras su *-sejō (pvz. δωσέω);

1 plur. galūnė -μεσ (o kitose -μεν);

infinitivus -μεν atematiniuose veiksmažodžiuose;

vietoj ᾗv doriečiai vartojo κα (ir κε), γα (ir γε);

veiksmažodžiai -άζω, -ίζω fut. ir aor. turi ξ (νομίξαι ir kt.);

doriečių balsių kontraktacija šiek tiek skirtinga, pvz. πρώτος (= πρώτος), ὄρη (= ὄρη);

labiovelariniai priebalsiai traktuojami kaip daugelyje kitų tarmių: prieš siauruosius balsius jie virto dantiniiais, kitais atvejais – lūpiniais priebalsiais;

νσ ir μσ junginiuose, išnykus ν, pailgėjo prieš einantis balsis ir t.t.

Kiekviena tų tarmių vystėsi savarankiškai, todėl atsirado visokių skirtumų, pvz.: spartiečiai vėlyvąjį tarpbalsinį σ pavertė į h (νικᾶσας = νικήσας), o nuo 4 a. pr. Kr. θ pavertė spirantu (dėl to vėliau rašė τὼ σεῶ = θεῶ). Labai įvairuoja ir atskirų tarmių morfologija, žodynas.

Vis dėlto iš tos gausios tarmių grupės reikia išskirti Achajos tarmę, kurioje, galbūt, išliko šiek tiek senovinės achajų tarmės bruožų, ir Elidės tarmę, kurią kai kurie vėlyvosios antikos autoriai priskyrė ajoliečių tarmių grupei. Bet mums išlikę Elidės tarmės paminklai rodo, kad čia gyveno dorietiška kalbą žmonės (pvz. atviras ε prieš ρ ištariamas randamas taip pat Lokridėje ir aplinkinėse doriečių tarmėse). Vis dėlto pasitaiko ir viena kita ajoliečių tarmės liekana, pvz. ᾱ - linksniuotės acc. plur. turi galūnę -ας, bet pasitaiko ir -αις: ζέκα μναῖς = δέκα μναῖς – tai jau ajolizmas, vėliau, kai Elidės tarmėje -ς > -ρ (rotacizmas), acc. plur. rašomas su -αιρ: ταίρ δέ γενιαίρ. Panašiai yra su o-linksniuotės acc. plur. – vietoje -ος čia turime -οιρ: ἄλλοιρ καὶ πλείονερ, τοῖρ χαλαδρίορ ir pan. Kadangi acc. plur. -αις turi tik ajoliečiai, tai ir ši elejiečių galininką turime laikyti ajoliškosios Elidės liekana. Panašių ajolizmų Elidės tarmėje yra ir daugiau.

Tarmių šaltiniai

Gausiausi tarmių šaltiniai yra graikų literatūros kūriniai. Bet juose atsispindi toli gražu ne visos tarmės. Geriausiai iš literatūros kūrinų pažįstame atėniečių ir joniečių tarmes. Šiomis dviem tarmėmis buvo rašomi ir poezijos, ir prozos kūriniai. Iš Lesbo poetų (Alkajo ir Sapfo) gana neblogai atkuriame ajoliečių tarmę. Sirakūzuose daug kas rašė dorietiška, bet mums likę dorietiški tekstai gerokai „ištaisyti“ taip, kad neturime aiškaus vaizdo apie doriečių rašto kalbą. Be to, išskyrus atėniečių tarme parašytus kūrinius, visa kita iš pirmo žvilgsnio tarmėmis rašytoji literatūra pasirodo esanti ne grynai tarminė, o daugiau ar mažiau suliteratūrinta, nutolusi nuo gyvosios kalbos. Istorijos eigoje susiklostę atskirų literatūrinių žanrų dėsniai dar labiau atitolino literatūros kūrinį kalbą nuo gyvosios tarminės kalbos. Pvz. epo kalba buvo jonietiška (su ajolizmais) ir, kas tik rašė epinius kūrinius, turėjo rašyti jonietiška. Iš savo tarmės epikas tik ret-

karčiais paimdavo vieną kitą žodį, posakį, formą. Chorinės lyrikos kalba pasidarė dirbtinė, įvairių tarmių mišinys su būtinu dorietišku atspalviu.

Todėl grynesnę medžiagą tarmėms pažinti duoda *epigrafika*. Įrašuose randame tokių tarminių formų, kokių neduoda joks literatūriškai apdorotas kūrinys. Dėl drėgno Graikijos klimato visi rašto paminklai, užfiksuoti papirusuose ar odoje (pergamente) yra žuvę (išskyrus helenistinį ir vėlyvąjį antikos Egiptą); mums liko tik įrašai kietuose, ilgai išliekančiuose akmenyse ir bronzinėse lentelėse. Jie turėtų būti autentiškiausi tarmių pažinimo šaltiniai. Bet ir įrašai ne viską išduoda. Tai daugiausia miesto-valstybės oficialūs dokumentai, parašyti vietine kanceliarine kalba, kuri būna daugiau ar mažiau dirbtinė. Be to, ir įrašų kalbai darė įtaką visokie veiksniai: tai kaimyninio miesto kalba, tai įtakingesnio miesto kalba, tai vienokia ar kitokia literatūrinė kalba. Vis dėlto įrašai yra patikimiausias tarmių šaltinis.

Šiek tiek medžiagos duoda ir helenistinių bei vėlesnių laikų graikų gramatikai. Bet jų raštų mažai išliko. Antikiniais gramatikais taip pat ne visada galima patikėti. Kartais jie nesuprasdavo tarmės gramatikos dėsnių ir senovės tarminį literatūrinį tekstą taisydavo pagal savo nuomonę, kartais visai klaidingą. Antai papirusuose randame nemažai Lesbo poetų kūrinų fragmentų. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad jie parašyti tikrai ajolietiška. Bet įsižiūrėjęs pamatai ajolizmą tose vietose, kur jų neturėtų būti. Antai $\nu\sigma$ junginiuose, išnykus ν , turėjo prieš einantis balsis virsti dvibalsiu: $\tau\alpha\nu\varsigma > \tau\alpha\iota\varsigma$, $\pi\alpha\nu\sigma\alpha > \pi\alpha\tilde{\iota}\sigma\alpha$ ir t.t. Bet papirusų tekstuose dvibalsis figūruoja dažnai ten, kur jokio $\nu\sigma$ nebuvo, vadinasi, nebuvo pagrindo dvibalsiui atsirasti. Dalį tų dvibalsių galima aiškinti analogija, bet ta analogija naudojama kur reikia ir kur nereikia – net ten, kur iš viso neįmanoma jos taikyti (pvz., formoje $\acute{\upsilon}\rho\omicron\delta\epsilon\delta\rho\acute{\omicron}\mu\alpha\iota\kappa\epsilon\nu$). Todėl tenka padaryti išvadą, kad helenistiniai gramatikai, gražindami „sudarkytam“ tekstui jo pirmąją ajolietišką išvaizdą, gerokai persistengė.

§ 4. Graikų raštas

Visi minėtieji istorinės gramatikos šaltiniai – literatūriniai, epigrafiniai ir kitokie – remiasi raštu. Praeitame amžiuje buvo manoma, kad graikų raštas atsirado palyginti vėlai. Homero poemose tik vieną kartą paminimas raštas (*Il.* 6, 168-169) kaip kažkas nepaprasto. 8 ar 9 a. pr. Kr. graikai perėmė iš finikiečių alfabetą ir nuo tada prasidėjo graikų raštijos istorija.

Bet 19 amžiaus viduryje Kipro saloje buvo rasti keisti rašmenys, kurie vėliau buvo iššifruoti. Pasirodė, kad tais rašmenimis rašė salos graikai. Atkasus Kretos-Mikėnų kultūros paminklus, rasta daugybė molinių lentelių, įrašytų į Kipro rašmenis panašiais ženklais. 1952 m. anglas Ventris juos iššifravo – tai buvo mikėniečių rašmenys. Tada paaiškėjo, kad graikai buvo raštingi bent Kretos-Mikėnų kultūros pabaigoje, t.y. 13–12 a. pr. Kr.

I. Silabinis raštas (mikėniečių ir kipriečių)

a) Linijinis B

Kretos-Mikėnų kultūros laikais buvo dvejetainis raštas – A (senesnysis) ir B (jaunesnysis). Buvo rašoma ant nedegtų lentelių. Tokių lentelių daugiausia rasta Pile – 9000 ir Kretos Knose. Kitose tos kultūros vietose aptikta tik vienas kitas užrašas molinėje lentelėje ir vienas kitas žodis, išrašytas ant vazų. Kadangi Pilo ir Knoso karalių rūmai buvo sudeginti, tai gaisro metu išrašytosios molinės lentelės virto degtomis plytomis ir taip išliko iki mūsų laikų. Galimas daiktas, kad buvo rašoma ir ant kitokių medžiagų (odos, papiruso), bet dėl drėgno klimato visa tai žuvo.

Tas raštas blogai pritaikytas graikų kalbai. Matyt, Mikėnų kultūros laikų graikai perėmė iš kretiečių raštą ir jį šiaip taip pritaikė savo kalbai. Todėl šis raštas neskiria skardžiųjų, dusliųjų priebalsių ir aspiratų, pvz. ženklas, kurį tyrinėtojai transkribuoja lotyniška raide *p*, gali reikšti *p*, *β* ar *φ*. Matyt, kretiečių kalboje šie trys garsai nebuvo skiriami, todėl nebuvo sugalvota jiems atskirų raidžių. Graikai, perėmę tą raštą, taip pat nepapildė naujomis raidėmis. Išimtį sudaro tik *d-*, kuriai skiriamas specialus rašmuo, skirtingas nuo *t* (reiškiančio kartu ir *th*). Rašmenų yra 90, nes kiekvienas priebalsiui skirtas rašmuo kartu reiškia ir po to priebalsio einantį balsį, pvz. *da*, *ro*, *pa*, *te*, *to*, *ti* ir pan. Taigi, rašmuo reiškia ne atskirą garsą, o ištisą skiemenį. Balsiai (*a*, *e*, *i*, *o*, *u*) turi atskirus rašmenis. Dvibalsiai kartais yra žymimi dviem rašmenimis, pvz. žodyje Εὐμήδει: *e-u-me-de-i*, o kartais rašomas tik pirmasis balsis: *di-ve* (Δίφει dat. sg. nuo Ζεύς). Todėl žodis κτοίνα (nuosavybė) rašomas arba *ko-to-na*, arba *ko-to-i-na*. Pasitaiko rašmenų, reiškiančių du priebalsius ir balsį, pvz. *pte*, *nwa*. Dvibalsio pirmuoju balsiu tenkinamasi ypač žodžio gale ir prieš priebalsius: *po-me* (=ποιμήν), *e-ke* (=ἔχει), *tu-ka-te-re* (=θυγατέρι dat. sg.). Tas pats rašmuo naudojamas *r* ir *l* garsams: *do-e-ro* (=δοελος > δοῦλος), *pu-ro* (=Πύλος), *e-re-u-te-ro* (=ἐλεύθερος), *pte-re-wa* (=πτελέφᾱ „vinkšna“). Labiovelarams skiriamas specialus rašmuo, transkribuojamas *q* (=q^u, g^u, g^h): *qe-to-ro-po-pi* (=qetropopphi < -ποδφι „su keturkojais gyvuliais“; aišku, kad geminatos taip pat žymimos paprastu priebalsiu). Kadangi priebalsinis rašmuo žymi kartu ir po jo einantį balsį, tai priebalsių grupės rašomos, lyg susidėtų iš kelių skiemenų: skaitytojas turi žinoti, kurių balsių tame žodyje nereikia tarti, pvz.: πότνια rašoma *po-ti-ni-ja* (skaitytojas turi suprasti, kad *ti* skiemenyje nereikia tarti *i*). Blogiau būna, kai priebalsių grupė prasideda sonantais *r*, *l*, *m*, *n* arba *s*: sonantai ir *s* visai nežymimi (jie nerašomi ir žodžio gale). Todėl *pe-ma* galima tarti σπέρμα, *ka-ke-u* – χαλκεύς „bronzos dirbinių kalvis“, *pa-ta* – πάντες, *wa-tu* - ἄστν, *pa-i-to* – Φαῖστος, *ko-no-so* – Κνωσσός, *e-re-pa-te-jo* – ἐλεφάντειος, *po-ti-pi* – πόρτιφι „su telyčia“, *to-pe-zo* – τορπέζω „du stalai“. Dėl sonantų užrašymo kykla daug neaiškumų, kaip skaityti tą ar kitą žodį, pvz. *pa-te* galima skaityti πάντες, πατήρ, βάντες, φάντες, βατήρ, πανθήρ, παντεῖ ir dar kitaip. Ypač sunkumų sudaro nerašymas galūninių *s* ir *n*, nes, pvz. -o galū-

nę galima skaityti *-os, -on, -or, -ois, -ōn* ir *-ons*. Jei dar pridėsime, kad ir spiritus asper nerašomas (o-te = ὄτε), tai suprasime, kaip sunku skaityti mikėniečių tekstus. Tačiau vieną dalyką reikia vertinti teigiamai (tuo atžvilgiu mikėniečiai pralenkė vėlesnius alfabetu besinaudojančius graikus), būtent, kad jų rašte brūkšniu arba tašku skiriamas žodis nuo žodžio.

Dėl tokio netobulo rašto mes negalime žinoti, kaip mikėniečiai kirčiavo žodžius, kur buvo ilgi balsiai, kur trumpi, nes tas pats rašmuo gali reikšti ir ilgą, ir trumpą balsį (ir net dvibalsio pirmąją dalį), nežinom, ar iš tikrųjų jie neskyrė *r* ir *l* ir t. t. Tyrinėtojų tarpe kilo nesutarimas, ar pvz. *r, l* prieš priebalsius buvo tariamas, ar ne (dauguma mano, kad buvo tariamas, nes vėlesnieji graikai tuos garsus tarė, kiti – kad ne). Panašiai ir su galūniniu (ir prieš priebalsį stovinčiu) *s*: veik visose ide. kalbose *s* nyko (vietomis visai išnyko). Taip buvo ir graikų kalboje. Todėl galimas daiktas, kad mikėniečiai netarė *s*, todėl ir nerašė. (Bet galėjo tarti, o nerašyti).

Neaišku, kodėl mikėniečiai naudojami dar ir ideogramomis (daikto, apie kurį rašoma, piešiniu). Ideogramos buvo naudojamos ir kitų šalių raštuose, pvz. Mesopotamijoje, hetitų rašte ir kitur. Bet ten jų turinys nekartojamas raštu, t.y. ideograma atstoja tam tikrą kiekį rašmenų. Čia ideograma yra tik priedas, tarsi orientyras, rodąs, apie ką bus rašoma. (Įdomią hipotezę pasiūlė J. Tronskis: ideogramos skirtos berašičiui karaliui, kad jis, net ir nemokėdamas skaityti, iš piešinio matytų, apie ką kalbama. Tam tikslui rašomi ir skaičių, saikų, matų ženklai, santrumpos ir pan.)

b) Kipro skiemeninis raštas

Kipriečių graikų raštas yra panašus į mikėniečių, o rašto paminklai išliko iš 7 iki 2 a. pr. Kr. Ir jie rašyti molinėse lentelėse, bet pasitaiko ir didelių bronzinių lentų; šiek tiek įrašų randa ant kipriečių pinigų ir vazų.

Kipriečių silabaro pagrindai tokie pat, kaip ir mikėniečių rašto: rašmuo žymi arba balsį, arba priebalsį, su kuriuo nors balsiu; dvibalsiai reiškiami dviem balsiniais rašmenimis, pvz. *ἰντύχαι* rašome *i-tu-ka-i*. Priebalsių junginiai reiškiami kiekvienam priebalsiui atskiru rašmenimi (su netariamu balsiu), pvz. *ἄριστος* rašoma *a-ri-si-to-se*. Nerašomi nosiniai garsai, jei jie stovi prieš kitą priebalsį, pvz. *ἀνδρο-* rašoma *a-to-ro*; nedaromas skirtumas tarp *tenuis, media* ir *aspirata*.

Vis dėlto, palyginus su mikėniečių raštu, yra padarytas didelis žingsnis į priekį. Antai *r* ir *l* turi atskirus rašmenis; *r* prieš priebalsius visur rašomas, pvz. *ἀργύρων* rašoma *a-ra-ku-ro-ne* (tuo tarpu mikėniečių rašyba *a-ku-ro*). Galūniniai *s* ir *n* visur rašomi: *ἄριστος* = *a-ri-si-to-se*, *λαμπάδων* = *la-pa-to-ne*. Ideogramų visai nėra. Vadinas, kipriečių silabaras, būdamas geriau pritaikytas graikų kalbai, galėjo išlikti ilgam laikui ir iš pradžių net konkuruoti su iš finikiečių

pasiskolintu alfabetu (randama įrašų, kur vartojamas ir silabaras, ir čia pat perrašytas alfabetu tekstas).

Nors kipriečių rašmenų forma labai panaši į mikėniečių, bet tik keliolika rašmenų abejur reiškia tuos pačius garsus. Matyt, kipriečiai graikai pasiskolino iš kretiečių ne tą patį šriftą, nes Kipre randama ir kretietišku įrašų, kurių rašmenys skiriasi nuo Kretos rašmenų. Be to, mikėniečiai rašė iš kairės į dešinę, o kipriečiai – iš dešinės į kairę.

Abu graikų silabariai neturėjo ateities: mikėniečių silabaras žuvo kartu su Mikėnų kultūra, o kipriečių gyveno iki helenistinių laikų ir pagaliau išnyko, nes negalėjo išlaikyti konkurencijos su daug tobulesniu alfabetu.

II. Graikų alfabetas

Į graikai pasiskolino iš finikiečių. Tuo niekas neabejoja. Juk patys graikai viešai prisipažindavo perėmę raštą iš finikiečių – 5 a. pr. Kr. raidės buvo vadinamos φοινικία, t.y. finikietiškomis. Seniausio mums prieinamo graikų alfabeto raidės labai primena finikiečių raides, dažnai graikų raidės skiriasi nuo finikietiškujų tik padėtimi. Antai finikiečių *alph*, palyginus su graikų ἄλφα, yra tarsi perguldyta ant šono alfa, o graikų delta visai nesiskiria nuo finikiečių *delt*. Raidžių eilė yra lygiai tokia, kaip finikiečių ir kitų *semitų* alfabetuose. Graikų raidžių pavadinimai iš graikų kalbos neišaiškinami: užtat jie labai panašūs į semitų raidžių pavadinimus, t.y. jie semitiški, perimti į graikų kalbą ir šiek tiek pritaikyti graikų kalbos fonetikai. Taip semitiškoji *alph* virto graikiškąja ἄλφα, *bēt* – βῆτα (išlaikytas semitinis ē ilgumas), *gaml* – γάμμα, *delt* – δέλτα, *hē* virto εἶ (=è), *hēt* virto ἦτα, *waw* virto φαῦ, *zai* arba *zain* virto ζῆτα (analogiškai pagal ἦτα), *tēt* virto θῆτα, *jōd* – ἰῶτα, *kaph* – κάππα, *lamd* – λάμβδα (bet senesnė forma buvo λάβδα), *mēm* virto μῦ (=mū, iš pradžių buvo μῶ), virto nū (=vū), *samk* – σίγμα (bet žodis σίγμα yra graikiškas, padarytas iš veiksmazodžio σίζω „šnypšti“), iš àin atsirado ò (buvo vadinamas ò = oŭ), *qōph* virto κόππα, *rēš* (ir *rōš*) virto ῥῶ, *taw* – ταῦ. Prie semitiškųjų graikai pridėjo po alfą ir pasidarė žodžiai, kurie neprieštaravo graikų k. fonetikai, o kartu visiškai perteikė semitiškus raidžių pavadinimus.

Kada graikai pasiskolino iš finikiečių alfabetą, sunku nustatyti. Seniausi graikų alfabetiniai įrašai likę iš 8 a. pr. Kr. antrosios pusės. Bet aišku, kad mums išliko ne patys pirmutiniai alfabetu rašyti paminklai. Jau 8 a. šis alfabetas pateko į Italiją, vadinasi, graikams turėjo būti jau anksčiau žinomas. Todėl galimas daiktas, kad 9, o gal net 10 a. pr. Kr. graikai įsivedė alfabetą.

Semitų alfabetuose buvo tik priebalsiai. Todėl balsių rašmenis teko sukurti. Graikai pasinaudojo kai kuriomis semitų alfabeto raidėmis. Antai semitų *jōd* buvo priebalsis, o graikų kalboje šis priebalsis jau buvo išnykęs (ar benykstąs). Todėl jie *jōd* pradėjo taikyti balsiui *i* reikšti.

Panašiu būdu semitišką priebalsio *hē* ženklą jie ėmė naudoti balsiui *e* reikšti – taip atsirado *ε*. Iš *α*in atsirado *ο* (iš pradžių nebuvo skiriamas rašte balsiu ilgumas, tad *ε* reiškė *ě*, *ο* = *ō*), iš *alph* pasidarė balsį *a*, o iš *wāw* – *υ* (ir priebalsį *ϕ*).

Nežinome, kurie graikai pirmieji perėmė finikiečių alfabetą ir sugalvojo raides balsiams žymėti. Iš pradžių kiekvienas graikų miestas turėjo savo alfabetą ir jį savaip palaipsniui tobulino. Juo vėlesnis alfabetas, tuo yra tobulesnis. Todėl spėjame, kad ten, kur istoriniais laikais randamas primityviausias alfabetas, jis bus ir sukurtas. Tokį primityviausią alfabetą randame Kretos, Tėros ir Melo salose. Šis alfabetas baigiasi raide *Υ*; jis neturi specialių rašmenų *aspiratoms* žymėti (aspiratos čia arba visiškai nežymimos, taigi $\pi = \varphi$, $\kappa = \chi$, tik θ buvo iš finikiečių paimtas *tēt* rašmuo, arba rašoma ΠΗ). Be to, raidė H (= finikiečių *hēth*) šiuose primityviuose alfabetuose vartojama dvejopai: vienur ji reiškia *h*, o kitur – balsį *e*.

Primityviuose graikų alfabetuose nebuvo raidžių ξ ir ψ – jas atstojo $\kappa\sigma$ ir $\pi\sigma$. Tik vėliau buvo sugalvotos φ , χ , ψ ir ξ raidės, pagaliau ir omega. Iš pradžių alfabetuose buvo didelis įvairumas. Ilgainiui skirtumai pradėjo niveliuotis, vieni alfabetai pasidarė populiarūs, o kiti liko vieno ar keleto miestų alfabetais, ir pagaliau turėjo užleisti savo vietą populiariesiems alfabetams. Be primityviųjų alfabetų, susiformavo dvi pagrindinės grupės kitų alfabetų – rytų ir vakarų graikų alfabetai. Rytų graikų arba joniečių alfabete *kh* garsas žymimas raide X, *ps*, *ks* vieni rašė Ξ ir Ψ, o kiti – ΦΣ ir ΧΣ. Šio alfabeto (žinoma, su visokiais vietiniais atskirų raidžių variantais) laikėsi M. Azijos ir Egėjo salų joniečiai su savo kolonijomis P. Italijoje ir Sicilijoje, Atėnai, Aigina ir Š. Rytų Peloponeso miestai (Argas, Korintas, Megara). Vakarų graikų alfabete X raidė reiškė *ks*, o Ψ – *kh*, tuo tarpu *ps* buvo rašomas ΦΣ. Šiuo alfabetu naudojosi dauguma peloponesiečių (Lakonija, Arkadija, Elidė), Bojotija, Euboja, Fokidė, Tesalija, Lokridė ir nejoniečių kolonijos p. Italijoje bei Sicilijoje. Šis alfabetas (per etruskus?) pateko į Romą, taigi lotynų alfabetas yra kilęs iš vakarų graikų alfabeto.

Rytų graikuose labiausiai išpopuliarėjo joniečių alfabeto miletietiškas variantas, ypač 5 a. antroje pusėje. Jo įtaka jaučiama ir Atėnuose. Mat jis buvo tobulesnis už atėnietiškąjį variantą, kuris nežymėjo balsių ilgumo ir šiaip buvo ne toks praktiškas. Todėl atėniečiai, po visų Peloponeso karo nelaimių vėl atstatę demokratinę santvarką, Eukleido archontavimo metais (403 m. pr. Kr.) oficialiai įsivedė miletietiškąjį alfabetą. Netrukus Atėnų pavyzdžiu ėmė sekti ir kiti graikų miestai. Bojotijoje jau apie 370 m. pr. Kr. buvo įvestas šis alfabetas. Palaipsniui, plintant bendrinei kalbai (κοινή), ir miletiečių alfabetas plito, išstumdamas vietinius alfabetus.

Nuo to laiko didesnių pasikeitimų graikų alfabete jau neįvyko. Tačiau atsirado vienas kitas rašmenų patobulinimas. Pvz. mūsų eros pradžioje iš H, joniečių alfabete reiškiančio *ē*, buvo suformuotas rašmuo $\dagger$, žymįs *h*. (Iš jo Viduramžių pradžioje atsirado *spiritus asper* – o iš $\dagger$ susi-

formavo *spiritus lenis*). Mat kai kuriose graikų tarmėse tebebuvo išlikęs *h*, o miletiečių alfabete šiam garsui nebuvo raidės – senovinis *H* buvo virtęs *ē* garsu. Todėl, perėmę joniečių alfabetą, kai kurie *h* tebetariantieji graikų miestai turėjo išgalvoti raidę garsui *h* žymėti. Jie pasielgė praktiškai: perskėlė *H* pusiau ir gavo naują raidę.

Iš pradžių graikai alfabetinius tekstus rašė iš dešinės į kairę, vėliau – βουστροφιδόν, t.y. iš dešinės į kairę, iš kairės į dešinę, vėl iš dešinės į kairę ir t.t. Pagaliau įsigalėjo rašymas iš kairės į dešinę.

Iš pradžių raidės buvo stačios, kampuotos. Vėliau, kai įsigalėjo papirusas, pradėta raides apvalinti, bet tik antikos pabaigoje galutinai įsigalėjo apvaliosios raidės. Per visą antiką žodis nuo kito žodžio nebuvo skiriamas nei paliktu tarpeliu, nei kokiu kitu ženklu. Apie 9 amžių po Kr. atsirado mažosios raidės; tada pradėti žodžiai kirčiuoti – ši praktika (ir tų laikų alfabeto forma) išliko iki mūsų laikų.

Šiais laikais vartojami kai kurie graikų alfabeto raidžių pavadinimai atsirado tik Bizantijos kultūros laikais. Antai ξι, πι, φι, χι, ψι antikoje buvo rašomi ξει, πει, φει, χει, ψει (iš pradžių ει buvo tariamas ē), λάμβδα dažniau buvo vadinama λάβδα, Ω vadinosi ω, ο – ο̄ (=ō), Ε – ει (=ē), Υ = ῡ, ο μικρόν ir ω μέγα atsirado Bizantijos laikais. Tada kilo ir gana keistas ε ψιλόν ir ῡ ψιλόν pavadinimas. Mat Bizantijos laikais dvibalsis αι buvo virtęs ε ir niekuo nesiskyrė nuo ε, οι buvo virtęs υ, vadinasi, αι ir ε buvo tariami kaip ε, ο οι ir υ – kaip ü. Todėl žmonės nežinojo, kuriame žodyje rašyti αι, kuriame ε, kur οι, ο kur υ. Gramatikai, aptardami žodžius, pažymėdavo, jog tas ar kitas žodis yra rašomas tik su ε arba tik su υ, pvz. žodis καινός „naujas“ esąs rašomas δια τῆς αι διφθόγγου (su αι dvibalsiu), ο κενός – δια τοῦ ε̄ ψιλοῦ (tik su ε), δοῦδουξ „grūstuvai“ antrajame skiemenyje rašomas δια τοῦ ῡ ψιλοῦ, ο προῖξ – δια τῆς οι διφθόγγου. Iš to ir atsirado raidžių pavadinimai ε̄ ψιλόν ir ῡ ψιλόν.

FONETIKA

§ 5. Graikų kalbos žodžiai

Graikų kalba – sintetinė: gramatinės funkcijas dažniausiai atlieka prie žodžio galo dedamos galūnės, tarp žodžio kamieno ir galūnės išspraudžiamos įvairios priesagos ir žodžio pradžioje prisegami priešdėliai, pvz. augmentas, reduplikacija, prielinksniai. Taigi žodžiai pasidaro ilgi – net 6 – 7 skiemenų, pvz. συμ-πε-ρι-ληφ-θή-σον-ται.

Priešistoriniais graikų k. laikais prielinksniai dar nebuvo susilieję su tais žodžiais, kuriuos jie apibrėžia – tai buvo savarankiški žodeliai, tik vėliau virtę vadinamaisiais prielinksniais. Tų laikų liekanų randame Homero epe. Pvz. *Od.* 1, 8–9 eil. οἱ κατὰ βοῦς Ὑπερίονος Ἡελίοιο / ἦσθιον vietoje κατ-ἦσθιον. Senovės graikų gramatikai tokį prielinksnio atskyrimą nuo veiksma-

žodžio pavadino žodžiu τμησις, t. y. perpjovimu – jų laikais prielinksnis taip buvo suaugęs su veiksmožodžiu į vieną žodį, jog prielinksnio atskyrimas nuo veiksmožodžio jiems atrodė savavališkas natūralaus žodžio perskėlimas į dvi dalis. Atrodo, kad ir augmentas iš pradžių buvo savarankiškas žodis. Taigi iš pradžių graikų k. žodžiai turėjo būti lyg ir trumpesni. Bet, jei atsižvelgsime į tai, kad įvairiose ide. kalbose veiksmožodžio formos tam tikrais atvejais buvo nekirčiuojamos, t.y. enklitiškos ir prisišliedavo prie prieš stovinčio žodžio, sudarydamos iš tų dviejų žodžių vieną, tai turėsime daryti išvadą, kad graikų k. žodžiai iš pradžių ne tik buvo trumpesni, bet tam tikrais atvejais žymiai ilgesni, negu istoriniais laikais.

Enklitinių veiksmožodžių formų išliko šiek tiek ir istoriniais laikais, pvz. είμί ir φημί esamieji indikatyvo laikai, bet šie enklitikai jau buvo jaučiami kaip atskiri žodžiai, nors ir neturį savarankiško kirčio.

Graikų k. žodžiai galėjo prasidėti balsiu, priebalsiu, bet dviem ir trimis priebalsiais (pvz. κτάομαι, στρέφω), bet baigtis galėjo tik arba balsiu, arba ν, ρ, σ. Visi kiti galūniniai priebalsiai, paveldėti iš prokalbės laikų arba nukrito, arba prisiėmė s. Todėl išliko pvz. κόλαξ, γύψ, ἀκτίς < *ακτίνς, λόγος, ῥήτωρ, χάρις, bet nukrito formose παῖ < *παῖδ, σῶμα < *-ματ, ἔφερε < *-ετ ir t.t. Žodeliuose ἐκ ir οὐκ išliko priebalsis tik todėl, kad šie žodeliai buvo proklitikai, taip glaudžiai susiję su po jų sekančiais žodžiais, jog atrodė esą to žodžio dalimi, taigi κ atrodė esąs ne žodžio gale.

Priebalsis ρ buvo tvirtas nuo prokalbės laikų iki vėlyvųjų laikų; tuo tarpu σ buvo nykstantis garsas, bet žodžio gale jam buvo sutrukdyta išnykti, nes būtų pasidariusios neaiškios kai kurios gramatinės formos. Mat ir μ buvo – bent žodžio gale – nykstantis priebalsis. (Tai rodo lotynų kalba, iš dalies sen. indų ir kt.) Benykdamas galūninis μ virto neaiškiu nosiniu garsu, kurį atstatant atsirado n. Kad graikų k. buvo galūninis -μ, rodo įvardis εἷς ir 1 asmens galūnė -μι (žr. §55). Tas -m > -n procesas pasikartojė naujaisiais laikais prancūzų kalboje, kur forma *rem* virto *rien* (tiesa, tebetariamui kaip nosinis balsis).

Nukritus galūniniams priebalsiams, daug žodžių baigėsi balsiu. Kai sekantis žodis prasi-dėdavo balsiu, nuo prieš einančio žodžio buvo numetamas balsis – tai vadinamoji ἀποκοπή, pvz. ἐπὶ αὐτῷ virto ἐπ' αὐτῷ, ἐπὶ ἐμοί – ἐπ' ἐμοί, arba žodžio galo balsis susiliedavo su sekančio žo-džio pradžios balsiu – tai κρᾶσις, pvz. ἐγὼ οἶμαι virto ἐγῶμαι.

§ 6. Skiemėnys

Graikų kalbos žodžiai skirstomi į skiemėnis. Skiemėnis pagrindą sudaro balsis arba dvi-balsis. Todėl skiemėniu gali susidėti tik iš balsio ar dvibalsio, pvz. ἀ-εἰ (abu šio žodžio skiemėnys neturi priebalsių). Priešistoriniais laikais skiemėnį galėjo sudaryti dar ir vadinamieji sklandieji priebalsiai ρ, λ, μ, γ. Bet jau mikėniečių tarmėje sonantiniai sklandieji (žymimi ρ, λ, μ, γ) buvo

išnykę, t.y. virtę paprastais balsiais ($\mu > \alpha$, $\nu > \alpha$), arba balsiais su atitinkamu sklandžiuoju priebalsiu ($\rho > \sigma$, $\rho\sigma$, $\alpha\rho$, $\rho\alpha$, $\lambda > \sigma\lambda$, $\lambda\sigma$, $\alpha\lambda$, $\lambda\alpha$, $\mu > \alpha\mu$, $\nu > \alpha\nu$).

Todėl istoriniais laikais skiemens pagrindą sudaro balsiai ir dvibalsiai. Skiemuo gali turėti priebalsį ar net kelis priebalsius. Priebalsis (ar priebalsiai) gali būti skiemens pradžioje, pvz. *καί*, *πρό*, *κτῆμα*, *στρέφω*, arba pabaigoje, pvz. *ός*, *ἔαρ*, *θρίξ*. Skiemuo, kuris baigiasi priebalsiu (ar priebalsiais) vadinamas uždaru skiemeniu. Antikiniai gramatikai mokė, kad skiemuo gali prasidėti tik ta priebalsių grupe, kuria gali prasidėti graikų k. žodžiai. Taigi, jei žodžiai gali prasidėti *κτ-* (*κτῆμα*), *πτ-* (*πτύω*), *στρ-* (*στρέφω*), *μν-* (*μνᾶσθαι*) ir pan., tai ir žodžio viduryje minėti priebalsių junginiai turi priklausyti sekančiam skiemeniui, todėl *ἔστροφα* šitaip skirstomas į skiemenis: *ἔ-στρο-φα*, *κέκτημαι* – *κέ-κτη-μαι*, *μέμνημαι* – *μέ-μνη-μαι*, *λε-πτός* ir pan. Bet *ὄρκυς* – *ὄρ-κυς*, nes žodis negali prasidėti *ρκ*.

Tokiam skiemenų skirstymui prieštarauja graikų metrika. Antai žodžio *λεπτός* pirmasis skiemuo metrikoje yra traktuojamas kaip ilgas skiemuo, vadinasi, jis turėjo būti uždaras, skiemenų riba ėjo priebalsių junginio viduriu: *λεπ-τός*. Tiesa, Kuryłowiczius paskelbė hipotezę, pagal kurią skiemenų riba buvo pirmojo iš tų dviejų priebalsių, t.y. *π*, viduryje. Vadinasi, žodis *λεπτός* turėjo būti tariamas su geminuotu *π*: *λεπ-πτός*. Ši hipotezė gerai paaiškina, kodėl žodžio *λεπτός* pirmasis skiemuo metrikoje buvo laikomas ilgu skiemeniu. Bet klausimas, kiek ši hipotezė atitinka realią padėtį. Jei pirmasis iš dviejų priebalsių būtų buvęs geminata, tai kodėl graikų rašto paminkle nieko panašaus niekur nerandama? Bet, atmetę Kuryłowicziaus hipotezę, nesuprasime, kodėl graikų gramatikai anksčiau minėtąsias priebalsių grupes priskirdavo sekančiam skiemeniui, o tai prieštarauja metrikos dėsniams. Todėl kai kas (pvz. Tronskis) mano, kad gramatikų taisyklės galiojo tik senais laikais, o vėliau jos netiko, nors gramatikai tebekartojo šiuos pasenusius fonetikos dėsnius.

§ 7. Skiemenų susiliejimas

Kai žodžio viduryje išnyko *σ* ir *j*, atsirado du balsiai greta vienas kito, pvz. **γένεσος > γένεος*, **τρέεις > τρέεος*. Ilgainiui tiedu balsiai susiliejo į vieną ilgą balsį: *γένεος > γένους*, *τρέεος > τρεῖς*. Tai vadinamoji kontrakcija. Bet tais atvejais, kai balsiai buvo labai skirtingi, kontrakcija arba neįvyko, arba perėjo tarpinį laipsnį, pvz. **φίσος > ίός* (*ι-ο* išliko nesusitraukę į vieną balsį), *Ἀτρείδεω > Ἀτρείδω* (čia iš pradžių susitraukimo nebuvo, įvyko vadinamoji *συνίζησις*, t.y. du skirtingo ištartimo balsiai buvo tariami vienu skiemeniu – spėjama, kad tuo atveju *ε* turėjo virsti kažkuo panašiu į *jotą*, nes kitaip būtų nebuvo galima *εω* išstarti vienu skiemeniu; vėliau įvyko kontrakcija *εω > ω*. Bet metrikoje pasitaiko sinidzėsų ir kitais atvejais, pvz. *ἔξ* kai kuriose *epo* vietose tariamas vienu skiemeniu. Mes nežinome, kaip tokiu atveju buvo elgiamasi šnekamojoje kalboje – ar buvo tariama vienu skiemeniu, ar dviem.

§ 8. Graikų kalbos kirčiavimas

Kiekvienas graikų k. žodis turi *kirtį*. Kirčiuojamas tik vienas žodžio skiemo (tik kartais, enklitiko kirčiui perėjus į prieš einančio žodžio paskutinį skiemenį, žodis įgauna papildomą – antrą kirtį). Kirtis būna arba dinaminis, arba muzikalus, atsižvelgiant į tai, kuris elementas būna vyraujantis.

Istorinis graikų kalbos kirtis buvo *muzikalus*, t.y. kirčiuotasis skiemo skyrėsi nuo nekirčiuotųjų ne tiek stiprumu, kiek tono aukštumu – patys graikai nustatė, kad kirčiuotasis skiemo tariamas *kvinta* (διὰ πέντε) aukščiau už nekirčiuotąjį. Muzikalųjį kirtį turėjo senovės indų kalba ir dauguma kitų ide. kalbų. Ilgainiui muzikalųjį kirtį pakeitė dinaminis kirtis – tuo atveju kirčiuotasis skiemo skiriasi nuo nekirčiuotųjų ne tono aukštumu, o stiprumu. Tonas ir dinaminiam kirtyje gali būti aukštesnis, bet svarbesnis dalykas yra intensyvumas, balso stiprumas. Muzikaliojo kirčio virtimas dinaminis pastebimas visose ide. kalbose: indų, graikų, germanų, slavų, baltų (šiandien lietuvių kalbos kirtis jau beveik dinaminis) ir kt.

Priešistoriniais ide. kalbų laikais kirtis buvo laisvas, t.y. galėjo būti įvairiuose žodžio skiemenyse. Tai rodo vedų, sen. germanų ir iš dalies graikų istorinių laikų kirčio vieta. Pvz., galūninį kirtį πατήρ randame Vedose – *pitá*, gotų *fadar* < *fapér, pirmojo skiemens kirtį vedų *bhráta* (brolis), gotų *broþar* < *bróþar, gr. φράτηρ (fatrijos narys), galūninį – gr. ποιμήν, liet. k. *piemuõ*, pirmojo skiemens gr. γένος, vedų *jánas*, gr. μέθυ, vedų *mádhu* (medus) ir t.t. Tokių patį kirčio vietos keitimąsi matome vedų *pat*, *padós*, *padí* (koja) ir graikų ποῦς, ποδός, ποδί. Bet istoriniais laikais graikų k. kirtis jau nėra laisvas: jis apsiriboja tik trimis paskutiniais žodžio skiemenimis – paskutiniu, priešpaskutiniu ir trečiuoju nuo galo (trečiasis skiemo gali turėti kirtį tik tuo atveju, kai paskutinis skiemo būna trumpas). Šis trijų skiemenų dėsnis pakeitė pirmykštį laisvą kirčiavimą.

Kaip žinome, istorinio graikų k. kirčio taisyklės yra tokios: trumpieji skiemenys turi tik vieną kirčio rūšį – *akūtą*, kuris paskutiniame skiemenyje paverčiamas vadinamuoju *graviu* (rašyboje *kairiniu* kirčiu, o akūtas – *dešininis*). Graikų gramatikai nekalba apie priegaides trumpuose skiemenyse – matyt, jų ir nebuvo. Kitaip su ilgaisiais. Graikų muzikai nustatė, kad ilgajam balsiui (arba dvibalsiui, arba apskritai ilgam skiemeniui) ištarti reikia dvigubai daugiau laiko, negu trumpam balsiui arba skiemeniui. Jeigu trumpojo balsio ar skiemens ištartimo laikas vėliau buvo pavadintas *mora*, tai ilgajam balsiui (dvibalsiui ar skiemeniui) ištarti reikėjo dviejų morų. Iš tų dviejų ilgojo balsio morų buvo kirčiuojama tik arba pirmoji – tai bus *circumflekso* kirtis, (pvz. δῆμος = δέεμος), arba antroji – tai turėsime *akūtą* (pvz. δήμου = δεέμου). Vadinasi, istorinių laikų graikų circumfleksas atitinka maždaug lietuvių kalbos tvirtapradę priegaidę, o akūtas – tęsiamąją (tvirtagalę) priegaidę. Akūtas galėjo būti dedamas ir ant trumpų ir ilgų skiemenų. Jį randame ir paskutiniame skiemenyje (pvz. καλός), jei po to trumpo skiemens neina kitas žodis,

neatskirtas nuo šio skiriamuoju ženklų, nes tuo atveju akūtas virsta graviu, pvz. καλὸς παῖς) ir priešpaskutiniame (pvz. λόγος) bei trečiajame skiemenyje nuo galo (bet tik tada, kai paskutinis skiemuo yra trumpas, pvz. ἄνθρωπος). Cirkumfleksas gali būti tik paskutiniame ir priešpaskutiniame skiemenyse – priešpaskutiniame tik tuo atveju, kai paskutinis skiemuo yra trumpas: σοφῶς, δῶρον. Jei paskutinis skiemuo pailgėja, cirkumfleksas pakeičiamas akūtu: δῶρον, bet δώρου. Kai akūtas būna trečiajame skiemenyje iš galo, tai, pailgėjus paskutiniam skiemeniui, akūtą iš trečio skiemens reikia perkelti į priešpaskutinį skiemenį (ἄνθρωπος, bet ἀνθρώπου).

Veikiant šiems dėsniams, atsirado daug naujų cirkumfleksų. Antai ἐστῶς (nuo ἴσταμαι) turi akūtą, nes atsirado iš ἐσταῶς (susitraukiant dviems skiemenims, kirtis priklauso nuo to, kuris skiemuo turėjo kirtį: jei pirmasis, tai bus cirkumfleksas, pvz. ἰστάῃσι > ἰστᾶσι, jei antrasis – bus akūtas: ἐσταῶς > ἐστῶς), bet kilmininke bus cirkumfleksas, kadangi paskutinis skiemuo trumpas, o priešpaskutinis – ilgas: ἐστῶτος. Ypač daug naujų cirkumfleksų davė balsių sutraukimas – pirmiausia veiksmožodžiuose: τιμάω > τιμῶ, φιλέω > φιλῶ ir t.t. Gana daug vienskiemenių žodžių gavo cirkumfleksą: vieni dėl balsių susitraukimo, pvz. φῶς < φάος, οἶς < οἷς, νοῦς < νόος, τρεῖς < τρέες, kiti – šiaip: οὔς (ausis), γλαῦξ, Ζεῦ, βοῦς, ναῦς, εἶς, πᾶς, πῦρ, μῦς. Žinoma, ne visi vienskiemeniai gavo cirkumfleksą, yra daug ir akūtų: αἶξ, θεῖς, δούς, χεῖρ, χθών ir daug kitų.

Kodėl vienuose vienskiemeniuose žodžiuose būna akūtas, o kituose – cirkumfleksas, sunku paaiškinti. Doriečiai (kiek mes apie juos žinome, o apie jų kirčiavimą labai mažai žinome) vienskiemenius žodžius akūtuoja: γλαῦξ, σοφῶς ir t.t. Todėl buvo sukurta teorija, kad joniečiai ir atėniečiai paskutiniame skiemenyje kirtį nukėlė iš paskutinės moros į priešpaskutinę: ~ > ~. Taigi joniečių-atėniečių cirkumfleksus imta aiškinti tuo dėsniu, o likusius akūtus – analogija, pvz. θεῖς pagal θέντος, δούς pagal δόντος ir t.t. Vis dėlto ši teorija lieka neišaiškinusi daug vienskiemenių žodžių akūtų, pvz. τῶ, μήν, χήν, χθών ir kt. Gal čia turėjo įtakos ilgųjų balsių kilmė iš trumpųjų balsių susijungimo su vadinamaisiais laringalais? Kaip žinome, F. de Saussure'as paskelbė teoriją, kad ilgieji ide. kalbų balsiai kilo iš trumpų balsių ir kažkokių neaiškių garsų, šiandien vadinamų gerkliniais (laringaliniais), susijungimo. Hetitų kalbos duomenys patvirtino šią teoriją, pvz. μᾶλον „obuolys“, hetitų mahli, kur h yra vėliau išnykęs laringalas. Tada pradėta viską aiškinti laringalais – buvo sugalvoti net keturi. Tai buvo piktnaudžiavimas. Bet vis dėlto laringalų teorija turi šokią tokią raciją. Galimas daiktas, kad nuo buvusio laringalo iš dalies priklausė atsirandančio ilgojo balsio priegaidė – vienoje graikų k. tarmėse ji reiškesi vienaip, kitose – kitaip.

Be to, graikų k. kirtį gerokai pakeitė trijų skiemenų dėsnis, kuris taip pat nevienodai pasireiškė atskirose tarmėse. Minėjome, kad doriečiai vienskiemenius žodžius akūtuodavo. Jie neatitraukdavo kirčio ir asmenuodami, pvz. sakydavo ἐλέγον (vietoj ἔλεγον), ἐλάβον (=ἐλαβον), ἐστάσαν (=ἔστησαν), ἐλύσαν (=ἔλυσαν), ἀγγέλοι (=ἄγγελοι), ἀνθρώποι (=ἄνθρωποι),

γεραίτατοι (=γεραίτατοι) ir t.t. Lesbo tarmėje, priešingai, kirtis atitraukiamas į trečią skiemenį iš galo, pvz. ποταμός – πόταμος, θυμός – θῦμος, σοφός – σόφος, Ἄτρεύς – Ἄτρειος ir t.t. Tarmių įvairybės rodo, kad įvedus trijų skiemenų dėsnį buvo visokių pasikeitimų, kurie mums šiandien jau neapčiuopiami. Todėl neįmanoma paaiškinti, kodėl vienskiemeniuose žodžiuose vienur akūtas, o kitur cirkumfleksas.

Apskritai manoma, kad doriečių tarmė išlaikė daugiausia pirmųjų bruožų: bet juk ir kitose tarmėse pasitaiko labai senoviškų formų. Kadangi mes kitas tarmes mažai pažįstame, ypač nedaug žinome apie jų kirčiavimą, tai tenka susilaikyti nuo galutinio sprendimo ne vienu klausimu. Antai joniečių-atėniečių tarmėse ā-linksniuotės gen. ir dat. sing. keičiasi kirtis: θεά, θεᾶς, θεᾷ. Panašų reiškinį matome ir lietuvių k.: *mergà, mergõs, meĩgai*. Kalbininkai sugretino šiuos du faktus ir nusprendė, kad tai bus priešistorinių laikų liekana ir pradėjo svarstyti, kuri kalba – lietuvių ar graikų – atspindi pirmąją padėtį. Mat abiejų šių kalbų priegaidės visai priešingos: lietuvių tvirtapradę atitinka graikų cirkumfleksas ir atvirkščiai: graikų akūtą atitinka lietuvių tvirtagalė priegaidė. Vieni atiduodavo pirmenybę lietuvių kalbai, kiti – graikų. Šiandien jau abejojama, ar čia gali būti koks nors genetinis ryšys tarp šių dviejų kalbų kirčio keitimosi.

Kai kurie žodžiai buvo nekirčiuojami – tai vadinamieji enklitikai ir proklitikai. Jie taip glaudžiai susijungdavo su prieš stovinčiu arba sekančiu žodžiu, jog netekdavo savo kirčio. Antikos pabaigoje, kai buvo pradėti žymėti kirčiai, reikėjo nurodyti ir enklitikus, o kai Viduramžių pradžioje galutinai buvo nustatytos kirčiavimo rašybos taisyklės, ir enklitikai gavo tam tikrus nuostatus, kurių ir mes laikomės. Tos enklitikų taisyklės išdėstomos graikų kalbos vadovėliuose, būtent, kad enklitikas perkelia savo kirtį į prieš einančio žodžio paskutinį skiemenį (άνήρ τις, λογός τις), jei to žodžio kirtis trečiame skiemenyje, tai, perkėlus į paskutinį skiemenį enklitiko kirtį, tas žodis turės du kirčius: άνθρωπός τις. Jei prieš stovintis žodis turi cirkumfleksą paskutiniame skiemenyje, tai jame dingsta be pėdsakų enklitiko kirtis (καλοῦ τινος), o jei priešpaskutiniame, tai žodis gauna paskutiniame skiemenyje enklitiko kirtį: δῶρόν τι. Tais visais atvejais akūtas nevirsta graviu. Enklitikas išsaugoja savo kirtį tik tuo atveju, jei jis yra dviskiemenis ir jei prieš einantis žodis turi akūtą priešpaskutiniame skiemenyje: λόγοι τινές. Nežinia, kiek šios taisyklės atspindi faktinę padėtį, buvusią tada, kai jos buvo nustatytos: dar mažiau iš jų sužinome apie enklitikų kirčiavimą antikoje. Atrodo, kad bizantiečiai, nustatydami enklitikų taisykles, bent iš dalies (o gal ir visai) turėjo galvoje savo laikų gyvąją kalbą. Juk ir šiandien (o šių dienų graikų kalbos pagrindai padėti jau Bizantijos laikais) žodis, gavęs enklitiką, savo kirtį perkelia į paskutinį skiemenį, t.y. netenka savo kirčio.

Mums įprastas kiekvieno graikų k. žodžio kirčio žymėjimas, kaip minėjome, atsirado tik 8-9 amžiuje po Kr. Bet jo šaknys siekia Aleksandrijos gramatikų ir net šiek tiek ankstesnius laikus. Pirmiausia graikų kalbos kirčiu susidomėjo muzikai. Dėl to pagrindiniai kirčiavimo terminai imti iš muzikos: προσῳδίᾱ – kirtis, tikriau sakant, priegaidė (nuo ᾠδή „daina, giesmė“), ὀξεῖα –

akūtas, t.y. aukštas tonas (τόνος), βαρεῖα – žemas tonas (gravis). Dėl to muzikas Aristoksenas labai daug padarė kirčio mokslui. Kirčio, spirito ir diakritinius ženklus įvedė Aristofanas Bizantietis (195–180 m. pr. Kr. Aleksandrijos bibliotekos valdytojas). Bet tie ženklai buvo dedami tik kai kuriose teksto vietose, t.y. juos vartojo tik mokslininkai; vėliau jie pradėti žymėti ir mokykliniuose vadovėliuose. Cirkumfleksas (graikiškai περισπωμένη) atsirado sujungus akūtą su greta stovinčiu graviu. Gravis buvo dedamas tik ant nekirčiuoto skiemens, stovinčio prieš kirčiuotąjį skiemenį, pvz. κάλος ἀνηρ (paskutinio skiemens akūtas visai nebuvo žymimas), ἐλθε ἀγκας = ἐλθὲ ἀγκάς, παραινῶ, κράτος (=κρατός), κλείνος (=κλεινός), κρατέρωι (=κρατερῶ). Kartais graviu buvo aprūpinami visi prieš kirtį stovintieji skiemenys, pvz.: φιλήσιστέφανον (=φιλησιστέφανον), εὐφῆγγες (=εὐφεγγές). Antrame amžiuje po Kr. Herodianas parašė didelį veikalą apie kirčiavimą, kuriame susistemino visą tuolaikinį kirčio mokslą. Apie 300 metus po Kr. keičiasi rašyba: ima krypti į dešinę pusę ir raidės, ir visi ženklai. Antai spiritas buvo dedamas ant pirmojo dvibalsio sando, dabar nukeliavo į antrąjį sandą. (Panašiai daroma ir su kirčiu). Apie 400 metus po Kr. Teodosijus Aleksandrietis reformavo rašybą ir taip padėjo pagrindą bizantinei rašybai, kurią mes paveldėjome. Dabar gravis iš vidurinio skiemens perėjo į paskutinį žodžio skiemenį. Bizantiečiai priėmė šį gravio rašymą ir naujai nustatė visas kirčio taisykles. Pagaliau 8–9 amžiuje po Kr. buvo pradėtas žymėti kiekvieno žodžio kirtis.

Pirmaisiais amžiais po Kr. senoji graikų balsių kiekybės sistema išnyko: dingo skirtumas tarp ilgųjų ir trumpųjų balsių – kirčiuotojo skiemens balsis pradėtas ilginti, o visų nekirčiuotų skiemenų balsiai sutrumpėjo. Pirmas rašytinis tekstas, kuriame matome senosios sistemos nykimą, yra Babrijaus (gyvenusio apie 200 metus po Kr.) pasakėčios: jose daroma daug klaidų balsių kiekybės atžvilgiu – tai rodo, kad senoji sistema jau buvo negyva.

§ 8. Ide. prokalbės garsų sistema

Kadangi istorinę graikų k. fonetiką pradėsime nuo ide. prokalbės laikų, tai pirmiausia pažiūrėsime, kaip atrodo toji priešistorinė ide. garsų sistema.

Balsiai buvo šeši: ἄ, ἔ, ἶ, ὄ, ὕ, ἠ, vadinamas *šva indoeuropaeum* (vokiečiai vadina *šva indogermanicum*). Šva buvo kažkoks nenustatytos kokybės balsis.

Dvibalsiai: ἄι, ἔι, ὄι ir ἄυ, ἔυ, ὄυ, ἠυ.

Priebalsiai:

Lūpiniai (*labiales*): p (*tenuis*), b (*media*), bh (*media aspirata*)

Dantiniai (*dentales*): t d dh

Palatales: k̂ ĝ ĝh

Velares: k g gh

Labiovelares: q^u g^u g^uh

Nosiniai: m, n (prieš palatalinius n, prieš velarinius m)

Liquidae (sklandieji): r, l

Sonantiniai nosiniai *ŋ, ŋ* ir liquidae *ɾ, ʃ*.

Spirantai *s* (prieš skardžiuosius priebalsius *z*) ir *h*; neaišku, ar buvo *þ*.

Pusbalsiai *j* ir *v* (tai balsiai *i, u*, einą priebalsių pareigas).

Dusliosios aspiratos (*ph, th, kh*), kurios randamos tik graikų ir indo-iraniečių kalbose, neįeina į ide. prokalbės garsų sistemą, nes kitose ide. kalbose jų nebuvo. Pvz. *σχίζω* ir skr. *chid* – „skelti, skaldyti“, kitose kalbose neturi aspiratos, o ir pačioje graikų kalboje kai kurie tos pačios šaknies žodžiai neturi aspiracijos, pvz. *σκιδαρός* „plonas, skylėtas“, *σκινδαλμός* „skiedra“ (bet yra ir *σχινδαλμός*); graikų *σκιᾶ* „šešėlis“, bet skr. *chāyā* turi aspiratą; graikų *ἴστημι* be aspiratos, bet skr. *tisthāmi* – su aspirata.

§ 9. Istorinių laikų graikų k. garsų sistema

Pažiūrėkime, kas liko iš ide. prokalbės garsų sistemos istorinių laikų graikų kalboje.

Balsiai išliko visi *ᾱ, ε, η, ῖ, ῦ, ο, ω*, išskyrus *šva*, kuris virto trumpu balsiu, ir *υ*, kuris susiaurėjo (bet ne visose tarmėse) į *ü*.

Išliko ir dvibalsiai: *ᾱι, ει, ηι, οι, ωι, αυ, ευ, ου, ωυ, ηυ*, net atsirado naujas dvibalsis *υι*.

Užtad suprastėjo priebalsių sistema: *dentales* (*τ, δ, θ*), *labiales* (*π, β, φ*), *gutturales* (*κ, γ, χ*); dingo: *labiovelares* ir *palatales* (jei jos buvo graikų kalboje), *sonantiniai* (*ŋ, ŋ, ɾ, ʃ*), *pusbalsiai j* ir *ɸ* (išliko tik priebalsiai *μ, ν, ρ, λ*). Be *spirantų* *σ, h* atsirado neaiškios fonetinės vertės *ζ*.

Jeigu pažiūrėsime į graikų tarmes, tai matysime didžiausią įvairovę. Pvz., kai kuriose tarmėse dingo ne tik *ɸ, j*, bet ir *h*, kitose išliko *h*, bet dingo *j* ir *ɸ*, dar kitose beveik iki mūsų eros pradžios išliko visi spirantai (*σ, h, ζ*), *j* ir *ɸ* (Kipro t.); vienose buvo geminata *ττ*, kitose – *σσ*. Pagaliau, helenistiniais laikais susiaurėjo dvibalsiai *ει, οι*, bet nesikeitė *αυ, ευ*. Mūsų eros pradžioje aspiratos (*φ, χ, θ*) virto spirantais, dvibalsiai suvienbalsėjo (*αι > ε, οι > υ, ει > ῖ, αυ > af, ευ > ef* ir t.t.), iš *β* atsirado pusbalsis *v* ir t.t.

Dabar imkime kiekvieną ide. prokalbės garsą ir peržvelkime jo likimą bei pasikeitimus graikų kalboje iki vėlyvosios antikos.

Kadangi atėniečių literatūrinė kalba ilgainiui tapo populiariausia, pagaliau įnešė didžiausią indėlį ir į pirmąją plataus masto bendrinę graikų kalbą – *κοινή*, o pastaroji išstūmė iš gyvenimo visas kitas graikų tarmes, tai atėniečių literatūrinė kalba, egzistavusi klasikiniiais laikais, t.y. 5–4 a. pr. Kr., šiandien yra laikoma apskritai antikinės graikų k. norma. Todėl ir mes, apžvelgdami atskirų garsų (o vėliau ir morfologinių formų) istoriją, pagrindu imsime atėniečių 5–4 a. pr. Kr. literatūrinę kalbą. Kitas graikų literatūrinės ir šnekamosios kalbas laikysime tik tarmėmis ir atsižvelgsime į jas tik reikalui esant.

§ 10. Graikų kalbos balsiai ir dvibalsiai

Trumpieji balsiai

Ide. ā – gr. k. ἄγω, lot. *ago*, skr. *ajāmi*. Balsis ā išliko nepakitęs iki mūsų laikų.

Ide. ě – gr. k. ε: ἐστί, lot. *est*, liet. *esti*, skr. *asti*. Atrodo, kad istoriniais laikais, bent jau joniečių ir atėniečių tarmėse, ε buvo siaurai tariamas, nes, susiliedami į vieną, du ε duodavo ilgą siaurą é, rašomą iš pradžių ε (neskiriant ilgumo ar trumpumo), o vėliau, kai ει virto é, – ει. Balsis ε išliko nepakitęs iki mūsų laikų.

Ide. ĭ – gr. k. ἴμεν, lot. *itum*, ἐστὶ, skr. *asti*. Balsis ĭ išliko nepakitęs iki šių dienų.

Ide. ō – gr. k. ὀκτώ, lot. *octo*, liet. *aštuoni*, skr. *aštu*, got. *ahtau*. Atrodo, kad graikų ō buvo siauras balsis, nes du ō, susiliedami į vieną, virsdavo ilgu siauru ō̄ (taip buvo bent joniečių-atėniečių tarmėse – kitose tarmėse ō galėjo būti tai siauriau, tai plačiau tariamas). Iš pradžių ō̄ ir ō̄ buvo rašomas ta pačia raide o. Vėliau, kai dvibalsis ou virto ilgu siauru ō̄, tada ir iš dviejų ō̄ atsiradusį ō̄ buvo pradėta rašyti ou: νοῦς = *nōs*, ἔχουσι = *ekhōsi* ir pan.

Ide. ū – gr. k. ὕζυγόν, lot. *iugum*, skr. *yugam*, liet. *jungas*, got. *yuk*. Iš pradžių graikai ū tarė kaip trumpąjį ū. Toks ištarimas buvo mikėniečių tarmėje, pvz. *tu-ka-te-re* = θυγατέραί (dat. sg.), *Pu-ro* = Πύλος. Istoriniais laikais, t.y. 8–3 a. pr. Kr., šis senovinis ištarimas išliko doriečių, ajoliečių, arkadiečių, kipriečių, pamfiliečių tarmėse. Joniečių-atėniečių tarmėse u palaipsniui susiaurėjo į garsą, primenantį vokiečių kalbos ū – senasis ištarimas liko tik dvibalsiuose αυ ir ευ. Ilgainiui šis naujasis u ištarimas išplito kartu su atėniečių-joniečių tarme, kuri, helėnistiniais laikais virtusi vadinamąja κοινή, pradėjo išstumti kitas tarmes. Antai bojotiečiai, 4 a. pr. Kr. įsivedę joniečių alfabetą, senovinį u pradėjo rašyti ou, bet po dantinių priebalsių – ιου, pvz. τιουχα = τύχη. Ši rašyba rodo, kad u buvo tariamas kaip *iu* – tai pereinamasis laipsnis iš *u* į *ū*. Viduramžių pradžioje u dar labiau susiaurėjo ir virto paprastu *i*.

Ide. a – gr. k. ἄ: πατήρ, lot. *pater*, bet sen. indų k. *pitā*. Šis a- garsas susiliejo su ā.

Ilgieji balsiai

Ide. ā – gr. k. ἄ, η: μάτηρ (jon.-att. μήτηρ), lot. *māter*, liet. *moteris*, sen. indų *mātā*; φήμη, lot. *fāma*. Daugumoje graikų k. tarmių ide. ā išliko nepasikeitęs, pvz. doriečių μάτηρ ir kt. Bet joniečių ir atėniečių tarmėse ide. ā pradėjo siaurėti ir virto labai plačiu ē. Kai joniečių tarmėse išnyko spiritus asper, tai raide H, anksčiau reiškusia h, buvo pradėta žymėti šį iš ā atsiradusį garsą, tuo tarpu ide. ē tebebuvo rašomas (kaip ir ē) raide ε, pvz.: ΜΗΤΕΡ = *mētēr*.

Joniečių tarmėse ide. ā visais atvejais virto į η, bet atėniečių tarmėje po ε, ι, ρ randame ne η, o senovinį ā, pvz. χώρᾱ (jon. χώρη), γενεά (jon. γενεή), σοφία (jon. σοφή). Anksčiau buvo manoma, kad ā > η virtimas, prasidėjęs Jonijoje, Atiką pasiekė vėliau ir nesuspėjo visus ā paversti į η, todėl ā išliko po ε, ι, ρ. Bet kadangi atėniečių tarmėje sutrauktinis η < εᾱ po ε, ι virto ā

(ὠγιᾶ < ὠγιέα, ἐνδεᾶ < ἐνδεέα), tai buvo padaryta išvada, kad iš pradžių ir atėniečių tarmėje $\bar{\alpha}$ be išimties virto į η, tik kiek vėliau po ε, ι, ρ vėl buvo susigražintas $\bar{\alpha}$. Šią hipotezę patvirtina žodžiai, kuriuose prieš $\bar{\alpha}$ buvo φ: $\nu\acute{\epsilon}\bar{\alpha}$ < $\nu\acute{\epsilon}\bar{\alpha}$ turėjo iš pradžių virsti * $\nu\acute{\epsilon}\phi\eta$, o φ išnykus, likti $\nu\acute{\epsilon}\eta$. Bet turime $\nu\acute{\epsilon}\bar{\alpha}$. Taigi, $\nu\acute{\epsilon}\bar{\alpha}$ atvirto atgal iš $\nu\acute{\epsilon}\eta$. Bet kodėl liko žodžiuose κορή < κόρφα, δόρη < δόρφα? Galbūt po ρ η > $\bar{\alpha}$ dar tais laikais, kai φ nebuvo išnykusi? Kai φ išnyko, atgal į $\bar{\alpha}$ vartimo dėsnis po ρ jau nebegaliojo. Bet tas dėsnis galiojo ir vėliau tais atvejais, kai prieš $\bar{\alpha}$ stovėjo ε, ι. Todėl jis jau nebegalėjo atversti η į $\bar{\alpha}$ žodžiuose κόρη, ὄρη < ὄρεᾶ ir pan., tuo tarpu žodžiuose $\nu\acute{\epsilon}\eta$, γενεή jis atvertė η į $\bar{\alpha}$: $\nu\acute{\epsilon}\bar{\alpha}$, γενεᾶ.

Kartais po u ir ρo taip pat ide. $\bar{\alpha}$ išliko, pvz. žodžiuose ἀθρόᾱ, ἀκρόᾱμα, σικύᾱ, ναυᾱγός, φλυᾱρῶ ir kt.

Kartais $\bar{\alpha}$ > η dėsnis neveikė dėl analogijos, pvz.: παρῆγον (pagal ἥγον), χορηγός (pagal στρατηγός), μιῆναι (pagal ὑφῆναι), γεωμέτρης (pagal μετροῆσαι) ir pan., taip pat žodžiuose ἄλλᾱς, ἄγᾱν (gal pateko iš kitų tarmių?) ir kt.

$\bar{\alpha}$ > η dėsnis jau neveikė tada, kai įvyko balsių kontrakcija, todėl turime τιμᾶς, τιμᾶ ir t.t.

Vėliau (turbūt, 5 a. pr. Kr. gale) iš ide. $\bar{\alpha}$ atsiradęs η susiliejo su ide. $\bar{\epsilon}$, rašomu anksčiau ε, vėliau – η.

Ide. $\bar{\epsilon}$ – gr. k. η: θήκη, lot. *fēcī*, liet. *dėti*, sen. indų *adhāt*. Joniečių-atėniečių tarmėse η buvo platus, tik, žinoma, siauresnis už iš ide. $\bar{\alpha}$ atsiradusį η. 5 a. pr. Kr. pabaigoje, kai $\bar{\alpha}$ > η susiliejo su senoviniu η, tas η buvo dar gana plačiai tariamas (juk Aristofanas avies balsą rašo kaip tik su η: βῆ) – jis skyrėsi nuo siaurojo ilgojo $\bar{\epsilon}$, jonietišku alfabetu rašomo ε. Vėliau η vis labiau siaurėjo, bet su ilguoju siauruoju $\bar{\epsilon}$, rašomu ει, negalėjo susiliesti, kadangi pastarasis helėnistiniais laikais virto ilgu $\bar{\iota}$. Vis dėlto mūsų eros pradžioje η siaurėdamas pasivijo siaurąjį ilgąjį $\bar{\epsilon}$, rašomą ει, ir abu virto $\bar{\iota}$ garsu. Tokie jie pasiliko iki šių dienų.

Kitose tarmėse η ištarimas buvo nevienodas. Doriečių tarmėse η buvo plačiai tariamas (čia net siaurasis $\bar{\epsilon}$, atsiradęs kontrakcijos arba pailginimo keliu, buvo vėliau rašomas η, pvz. ἔχην = ἔχειν. O Elidės tarmėje η tiek paplatėjo, kad virto į $\bar{\alpha}$, todėl ten buvo rašoma μᾱ (=μη), ἑᾱ (εῖη), βασιλᾱες (=βασιλῆες), φᾱτρᾱ (=φῆτρᾱ) ir pan. Lesbo tarmėje η buvo, be abejo, platus, nes kitaip nebūtų suprantamas vietoje η rašytas αι (bent pradžioje žodžioje), pvz. αἰμίθεος = ἡμίθεος), Αἰσίοδος (=Ἡσίοδος) ir pan. Tuo tarpu bojotiečių ir tesaliečių tarmėse η buvo siaurai tariamas, dėl to jonietišku alfabetu rašomas ει: tesal. Μειννός, bojot. μεινός = lesb. μῆννος, bojot. ἔθεικε = ἔθηκε, tes.-bojot. στατεῖρας = στατηῖρας.

Ide. $\bar{\iota}$ – gr. k. $\bar{\iota}$: κορακῖνος, lot. *vīcīnus*, liet. *kaimėnas*. Ilgasis $\bar{\iota}$ išliko nepakitęs iki šių dienų, tik nekirčiuotuose skiemenyse šiandieninėje graikų k. jis sutrumpėjo (tuo tarpu kirčiuotame skiemenyje trumpas balsis pailgėjo).

Ide. *ō* – gr. k. ω: δίδωμι, lot. *dōnum*, liet. *dúoti*, skr. *dadāti*. Jis buvo tariamas plačiai, tik tesaliečių tarmėje susiaurėjo tiek, jog virto *ū*, rašomu jonietišškai ου: χούρᾱς (=χῶρᾱς), γνούμᾱς (=γνώμης), ἔδουκε (=ἔδωκε), ποθόδουν (=προσόδων) ir pan.

Ide. *ū* – gr. k. ū: θῦμός, lot. *fūmus*, liet. *dūmai*, skr. *dhūmah*. Kaip ū, taip ir ū iš pradžių buvo tariamas kaip *ū* (kai kuriose tarmėse, pvz. doriečių, arkadiečių, kipriečių, ajoliečių, toks ištarimas pasiliko iki mūsų eros pradžios). Tik joniečių ir atėniečių tarmėse *ū* pradėjo siaurėti ir virto *ū̄* garsu, o Viduramžių pradžioje – paprastu *ī* (toks jis pasiliko iki šių dienų).

Trumpieji dvibalsiai

Ide. *ai* – gr. k. αι: αἴθω – lot. *aedes*, skr. *ēdhah*. Dvibalsis *ai* ilgą laiką buvo tariamas *ai*, tik pirmaisiais amžiais po Kr. joniečių-atėniečių tarmėse jis virto paprastu *e*. Kaip šis vienbalsėjimo procesas vyko, geriausiai matome Bojotijoje. 5 a. pr. Kr. *ai* pradedamas rašyti αι: Αέσχρωνδᾱς, Πραύχαι ir pan., o 4 a. pr. Kr., įvedus joniečių alfabetą, jau rašoma η, pvz. χῆρη (=χαῖρη), ἡί (=αίει), ἱππότη (= ἱππόται). Taigi bojotiečiai jau 4 a. pr. Kr. dvibalsį *ai* buvo suvienbalsinę. Helėnistiniais laikais įvairiose graikų pasaulio vietose rašyboje pasitaiko ε (vietoje αι), bet tik mūsų eros pradžioje ε ištarimas tampa beveik visuotiniu.

Ide. *ei* – gr. k. ει: λείπω, lot. *reliqui*, liet. *lieku*, εἶμι liet. *einu*, lot. *eo* < *ejo. Iš pradžių dvibalsis *ei* buvo tariamas taip, kaip rašoma: *ei*. Tokį ištarimą randame ne tik mikėniečių tarmėje (palyginkime *e-u-me-de-i* - Εύμήδει, *we-te-i-we-te-i* - φέτει φέτει), bet ir vėlesniais laikais, pvz., kipriečių silabaru rašoma *pe-i-se-i* (jon. = τείσει). Joniečių-atėniečių tarmėje jau 6 a. pr. Kr. *ei* virto ilgu siauru *é*, bet ir toliau buvo rašoma *ei*. Dvibalsiui *ei* suvienbalsėjus, atsirado dvejetainis ilgas *ē*: vienas kilęs iš susiliejimo dviejų ε arba pailgėjus ε (pvz. iškritus sigmai) – šis buvo rašomas ε (t. y. žymėjo ir ė, ir ē), o kitas – iš dvibalsio *ei*. Kadangi abiejų ištarimas buvo vienodas (ilgas siauras *ē*), tai buvo suvienodinta ir rašyba (ypač įvedus jonietiškąjį alfabetą): abu pradėta rašyti *ei*: εἶδον, εἶμί (=ēmi), ἔχειν (=ekhēn). Tas ilgas siauras *é* vis siaurėjo ir helėnistiniais laikais virto *ī*, bet pagal tradiciją ir toliau buvo rašomas *ei*. Kitose tarmėse šis procesas pasibaigė anksčiau, pvz., bojotiečiai jau 5 a. pr. Kr. rašo ἡί (=αίει), ἀφαιρῖσθαι (=ἀφαιρεῖσθαι), αἶδοντος (αἰείδοντος).

Viename kitame žodyje ir 5 a. pr. Kr. Atėnų tarmėje *ei* jau buvo virtęs *ī*, pvz. χίλιοι < *gheslioi, ἱμάτιον < *vesmation, Μιλίχιος, ἀκριβής (iš εἶβω), ἰδίω < εἰδίω. Galimas daiktas, kad šiuose žodžiuose *ei* > *ī* procesą pagreitino sekančių skiemenų *i*. Įdomu, kad prieš α ir o ilgas siauras *é* išliko ilgiau, negu kitais atvejais, todėl 1 a. pr. Kr. kai kur rašoma Δαρήος. Tokį ištarimą kai kuriuose žodžiuose iš graikų perėmė romėnai: taip atsirado *balneum* < βαλανεῖον, *platea* < πλατεῖα ir kt.

Ide. *oi* – gr. k. οι: οἶνή, lot. *ūnus* < *oinos*, οἶνος, lot. *vīnum*, ποιμήν, liet. *piemuō*. Vėliau dvibalsis *oi* pradėjo siaurėti ir 3 a. pr. Kr. jis susiliejo su *u*. Bojotiečių tarmėje *oi* > *u* procesas pasi-

baigė jau 3 a. pr. Kr., todėl ten randame įrašuose φυκία (= οίκία), Θύναρχος (= Θοίναρχος). 5 a. pr. Kr. bojtiečiai dvibalsį *oi* rašo *oe*: κοέρανος = κοίρανος, Ἀριστόθοεντος – tai buvo pereinamasis laipsnis iš *oi* į *u*. Viduramžių pradžioje ir senovinis *u*, ir iš *oi* kilęs, virto paprastu *i*.

Ide. *au* – gr. k. αυ: αὔξω, lot. *augeo*, liet. *auginti*, skr. *ōjas*. Dvibalsis *au* ilgą laiką buvo tariamas *au* (joniečiai kartais rašydavo *ao*, pvz. Γλαοκος). Bet antikos pabaigoje (o gal jau ir anksčiau) jo antrasis komponentas virto spirantu *v* (*ff*) – toks jis pasiliko iki šių dienų. Todėl šių dienų žodį αὔριον taria *avrio*, μαυρός – *mavros* ir pan. Šis modernusis *au* ištarimas – *av*, *af* – randamas Bojtijoje jau 3 a. pr. Kr., o Egipte – 2 a. pr. Kr. Tai rodo klaidinga rašyba, pvz., vietoje ῥάβδους rašoma ῥαυδους (= tarti *ravdūs*), θάβμαζε (= *thavmaze*) ir pan.

Ide. *eu* – gr. k. ευ: φεύγω, lot. *fūgi*, εὔω lot. *ūrō* (*eusō). Dvibalsis *eu* ilgą laiką buvo tariamas *eu*. Maždaug tuo pat laiku, kaip ir *au*, jis virto *ev*, *ef* – tokiu pasiliko iki šių dienų, pvz.

δουλεύω šiandien tariamas *δulevo*, λευκός – *lefkos*. Kai kur šis ištarimas užtinkamas jau helenistinėmis laikais – tai rodo rašyba, pvz. ἐμβλεύσαντες (= ἐμβλέψαντες), εὔδομος (= ἔβδομος) ir pan.

Ide. *ou* – gr. k. ου: ἀκούω < *akousjo, got. *hausjan* (girdėti), ἄρουρα mikėniečių ir kipriečių tarmėje rašoma *a-ro-u-ra* (tai rodo, kad *ou* čia buvo dvibalsis). Atėniečių tarmėje maždaug 6 a. pr. Kr. dvibalsis *ou* virto ilguoju siauruoju *ō*, bet ir toliau jis buvo rašomas *ou* (panašiai kaip suvienbalsėjęs *ei* tebebuvo pagal tradiciją rašomas *ei*). Tuo tarpu ilgas siauras *ō*, atsiradęs kontraktijos keliu arba pailgėjęs trumpam *ō̄*, ir toliau buvo rašomas raide *o*. Vėliau, kai atėniečiai priėmė joniečių alfabetą, abu tie ilgieji siaurieji *ō* buvo rašomi dvibalsiu (faktiškai digrafu) *ou*. Netrukus, turbūt 5 a. pr. Kr., tas ilgas siauras *ō* susiaurėjo dar labiau ir virto *ū*, bet rašyba nepasikeitė – ji tokia pasiliko iki šių dienų.

Graikų kalboje buvo dar vienas dvibalsis, nepaveldėtas iš ide. prokalbės laikų – *ui*; jis atsirado išnykus *σ*, *j*, *ϕ* tarp dviejų balsių, pvz. μυῖα < *musja, ἰχθύι < ἰχθύϕι. Šio dvibalsio likimas priklausė nuo *u* likimo: pavirtus *u* į *i*, iš *ui* liko *i*.

Ilgieji dvibalsiai

Ilgieji dvibalsiai (*āi*, *āu*, *ηi*, *ηu*, *ωi*) vieni buvo paveldėti iš ide. prokalbės, o kiti atsirado tik graikų kalboje, pvz. kontraktijos keliu (*ἄιδω* < *ἀείδω* ir pan.). Kai kurie senieji ilgieji dvibalsiai neteko savo antrojo balsio, atrodo, dar prokalbės laikais, nes antrojo balsio dingimą pastebime ir kitose ide. kalbose, pvz. Ζῆν < **djē(u)m* matome ir sen. indų kalboje: *Dyām*, lot. k. *diem*; βῶν < **g^uō(u)m*, sen. indų *gām*, umbrų k. *bum*.

Graikų kalboje prieš priebalsius ilgieji dvibalsiai dažniausiai virto trumpaisiais: Ζηός > Ζεύς, βασιληός > βασιλεύς, βωυς > βοῦς, νᾶυς > ναῦς.

Žodžių galūnėse ilgieji dvibalsiai maždaug nuo 6 a. pr. Kr. pradėjo netekti savo balsio *i*: *āi* > *ā*, *ηi* > *η*, *ωi* > *ω* – pirmiausia jį pradėtas netarti prieš balsius, pvz. jon. (6 a.) rašoma τῆ Ἀφροδίτηι, τῆ ἱερῆι, ajol. τῷ Νικιαῖοι ir pan. Atikoje šis reiškinys pastebimas tik apie 400 m. pr.

Kr. ir tai tik sporadiškai (έν τῷ θιάσῳ, έν δεξιᾷ). 4 a. pr. Kr. pradėta galūninį -ηι pakeisti -ει galūne (βούλει = βούληι). Tai rodo, kad ηi labai susiaurėjo ir virto ilgu siauru é, rašomu ει, t.y. antrasis dvibalsio komponentas išnyko. Helenistiniais laikais ilgųjų dvibalsių balsis *i* labai dažnai jau nerašomas.

Viduramžių pradžioje, kai atsirado mažosios raidės, šis nebetiriamas *i* buvo rašomas apačioje, taip atsirado vadinamasis *iota subscriptum*.

Sonantiniai γ, μ, ρ, λ

Ide. prokalbės laikais būdavo atvejų, kai nekirčiuotojo skiemens balsis redukuodavosi arba visai išnykdavo, tada skiemens balsio pareigas perimdavo greta stovintis η, η̄, ρ̄, λ̄, t.y. jis virsdavo sonantu. Tokius sonantinius *n, m, r, l* priimta žymėti η, η̄, ρ̄, λ̄.

Graikų kalboje tie sonantai jau yra išnykę, apie jų ankstesnį buvimą sprendžiame tik lygindami graikų k. formas su atitinkamomis kitų ide. kalbų formomis, pvz. graikų k. ἄ-δικος priešdėlis ἄ, reiškiantis neigimą, atitinka lot. k. priešdėlį *in* < *en žodžiuose *in-cognitus, in-vitus* ir pan. Iš to sprendžiame, kad graikų ἄ- ir lotynų *in-* yra kilę iš to paties redukuoto neigiamąjo žodelio *ne* > η̄.

Ilgainiui sonantiniai η, η̄, ρ̄, λ̄ virto savarankiškoms fonemoms ir buvo vartojami ir prieš balsius, pvz. ἄν-άτιος, lot. *in-īquus* rodo, kad prieš balsius stovėjo η̄-.

Graikų kalboje (čia turime galvoje joniečių ir atėniečių tarmes) šie sonantai virto į štai ką:

γ > ἄ (prieš priebalsius), αν (prieš balsius ir *j, v*, kadangi *j* ir *v* buvo daugiau panašūs į balsius *i, u*, negu į priebalsius *j, v*): τατός (nuo τείνω) < *τγτος, πέφαται (ἔπεφονον) < *πέφγται, κτανεῖν < *κτγειν, μαν-ῆναι < *μγ-, μαίνομαι < *μγιομαι, μανός < *μγρός.

μ > ἄ (prieš priebalsius), αμ (prieš balsius ir *j, v*): ἑκατόν < *κητόμ, ἑπτὰ < *séptm*, lot. *septem*, liet. *septyni*. δέκα < *dek̄m, lot. *decem*, liet. *dešimt*, skr. *daśa*, ταμεῖν < *τμ̄εῖν (τέμνω), βαίνω < *βάνjω < *βμ̄jω < *g^uηjō, got. *giman*, lot. *venio*, liet. *gimti*, skr. *gam*.

ρ > αρ, ρα (prieš priebalsius), αρ (prieš balsius ir *j* ir *v*): καρδία, κραδίη < *κρδ- liet. *širdis*, lot. *cor*, δρατός (nuo δέρω) < *δρτός, δράκων (plg. δέρκομαι) < *δρκ-. βαρύς < *g^urus, skr. *gurus*, got. *kaúrus*. ἔτραπον < ἔτρπον, ἀσπαίρω („virpėti“) < *ἀσπρjω > ἀσπαρ-, skr. *sphurati*, liet. *spurdėti*.

λ > αλ, λα (prieš priebalsius), αλ (prieš balsius ir j, v): πλατύς < *p_ltus, skr. p_lthus.
ἀμαλδύνω („naikinti“ < „tirpdyti“) < *m_ld-, lot. mollis < m_ldvis, skr. m_ldus, τάλας < *τλ-, skr. tulā
(„svoris, jėga“).

Doriečių tarmėse, panašiai kaip joniečių ir atėniečių, iš sonantinių γ, μ, ρ, λ atsirado balsis a, tuo tarpu mikėniečių, arkadiečių, kipriečių ir ajoliečių tarmėse – balsis o: pe-mo (= σπερμο < *σπέρυγ, bet mikėniečių tarmėje pasitaiko ir a: pe-ma = σπέρμα < *σπέρυγτ, hom. (ajoliečių) ἄμβροτος < *_h-m_ltos, kpr. κόρζα = καρδία, ark. τετόρταυ (= τετάρτου), lesb. βροχυσ, tesal. βροχυσ= βραχύς.

Sonantinių $\bar{v}$, $\bar{m}$, $\bar{p}$, $\bar{l}$ klausimas

Yra atvejų, kai buvusių prokalbės sonantinių η , η , ζ , ζ vietoje graikų (ir kitose ide.) kalboje randame kitokių atitikmenų; juose figūruoja dažniausiai ilgieji balsiai. Todėl F. de Saussure padarė išvadą, kad ide. prokalbėje buvo ne tik trumpieji η , η , ζ , ζ , bet ir ilgieji $\bar{\eta}$, $\bar{\eta}$, $\bar{\zeta}$, $\bar{\zeta}$. Štai taip tie $\bar{\eta}$, $\bar{\eta}$, $\bar{\zeta}$, $\bar{\zeta}$ pasireiškia graikų kalboje:

$\bar{v}$ > $\bar{v}\bar{a}$ (jon.- att. νη): νῆσσα, skr. atih, lot. anas < *anats, liet. antis – iš < * $\bar{\eta}$ tis, κνήμη < * $\bar{k}\bar{\eta}$ mā, dor. θνατός, jon. θνητός < * $\bar{d}\bar{h}\bar{\eta}$ tos (plg. sen. indų dhvanta_h „tamsus, niūrus“.

$\bar{m}$ > $\bar{m}\bar{a}$ (jon.- att. μη): δμητός < * $\bar{d}\bar{m}$ tos), sen. indų damyati. κμητός < * $\bar{k}\bar{\eta}$ -tos, skr. samyati.

$\bar{p}$ > $\bar{p}\bar{a}$: στρωτός, lot. stratus, liet. stirta iš < * $\bar{s}\bar{t}\bar{r}$ t-.

$\bar{l}$ > $\bar{l}\bar{a}$: βλωθρός („aukštas“) < * $\bar{m}\bar{l}$ ωθρός < * $\bar{m}\bar{l}$ dh-, skr. mūrda (galva); τλητός, lot. lātus < * $\bar{t}\bar{l}$ atus, liet. tiltas < * $\bar{t}\bar{l}$ tos.

Bet greta θνητός yra θάνατος, κμητός – κάματος, στρωτός – στόρνυμι, greta skr. sphūrjati < *sphūrgeti yra σφαραγέομαι, greta airių k. lām < * $\bar{p}\bar{l}$ mā yra παλάμη. Be to, sunku įsivaizduoti, kokiū būdu redukuotasis sonantas galėjo būti pailgintas. Juk redukavimas yra diametraliai priešingas pailginimui. Todėl H. Hirt'as pasiūlė kitą hipotezę: ilgųjų $\bar{\eta}$, $\bar{\eta}$, $\bar{\zeta}$, $\bar{\zeta}$, jo nuomone, visai nebuvo, o anksčiau minėtuosius reiškinius jis aiškina tokia schema: elə, erə, emə, enə (balsis stovintis prieš n, m, r, l buvo redukuotas, o po r, l, m, n stovėjo šva). Iš jų graikų kalboje turėjo atsirasti αρα, αλα, αμα, ανα. Todėl turime θάνατος, κάματος, βάλάνος, καρηνόν < *καρασνον; šiuo atveju pirmutinis iš dviejų skiemenų buvo kirčiuotas. jei kirtis perėjo į antrąjį skiemenį, tai antrojo skiemens balsis pailgėjo, o pirmojo – išnyko: taip atsirado θνητός, κμητός, strātus, κρᾶτός ir pan. Bet ir Hirt'as negali išaiškinti santykio tarp στρωτός ir στόρνυμι, βιβρώσκω ir βάραθρον, kadangi ρω ir λω negalėjo atsirasti iš αρα, αλα (nei ορ ir ρω).

Taigi ilgųjų sonantinių $\bar{\eta}$, $\bar{\eta}$, $\bar{\zeta}$, $\bar{\zeta}$ klausimas galutinai nėra išaiškintas.

§ 11. Balsių kaita

Balsių kaita vadiname tam tikrą dėsningą žodžio šaknies pasikeitimą, pvz. lietuvių k. *nešti – našta, vežti – važinėti – vėžinti*, lot. *tego – toga*, graikų k. *λείπω – λιπών – λέλοιπα* ir pan. Pagrindine ide. prokalbės taip pat ir graikų kalbos balsių kaitos forma yra laikomas *e* (gr. k. *ε*) – tai vadinamasis *ε* laipsnis, pvz. *λέγω, φέρω*. Pirmasis pasikeitimas buvo *o* – balsis – tai *o* laipsnis. Toliau *ε* ir *o* galėjo būti pailginti – tai *η* ir *ω* – laipsniai. Antra vertus *ε* galėjo būti redukuotas iki visiško *ε* balsio išnykimo – tai bus vykstamasis laipsnis. Pvz. *φέρω* (*ε*- laipsnis), *φόρος* (*o*- laipsnis), *φώρ* (*ω*- laipsnis), *δί-φρος* (nykstamasis laipsnis). Taigi buvo penki laipsniai: *ε – o – η – ω – nulis*.

Retai pasitaiko šaknų, kurios turėtų visus penkis laipsnius. Galimas daiktas, kad prokalbėje dauguma šaknų turėjo visus kaitos laipsnius. Vėliau balsių kaitos laipsniai tolydžio mažėjo. Vis dėlto graikų k. ji dar gana plačiai vartojama, o kai kuriais atvejais atlieka net ir gramatinės funkcijas. Antai *o*- laipsniu buvo daromi daiktavardžiai iš veiksmazodžių, turinčių *ε* laipsnį. Pvz. *λέγω – λόγος, στέλλω – στόλος*; *o*- laipsniu buvo dažnai reiškiamas pasikartojantis veiksmas, pvz. *φέρω* (nešti), *φορέω* (nešioti) ir pan.

Prie *ε* ir *o* – laipsnių pridėję *i, u, r, l, m, n*, gausime dvibalsius su tais pačiais balsių kaitos laipsniais, pvz. *ει, οι, ηι, ωι* (*λείπω – λοιπός – λιπώς*). Nykstamąjį laipsnį čia sudarys *i*, nes išnykus *ε*, liks tik *i*, vadinasi, čia ne viskas išnyks, o tik redukuosis dvibalsis *ει* – todėl ši laipsnį geriau vadinti ne nykstamuoju, o redukuotuoju. Panašiai bus dvibalsis su *u*: *ευ – ου – ηυ – ωυ – υ*: *πεύθομαι – ἐπιθύμη, ἐλείσομαι – εἰληθουθα – ἤλυθον*. Dvibalsiai su *r*: *ερ. ορ, ηρ, ωρ, ρ* (*πάτερ – εὐπάτρος – πατήρ – εὐπάτωρ – πατράσι – πατρός – pastaroji forma sudaro nykstamąjį laipsnį, o πατράσι < *πατρσι – redukuotąjį, taigi šiuo atveju yra šeši balsių kaitos laipsniai: ερ – ορ – ηρ – ωρ – ρ – nulis*). Dvibalsiai su *n*: *εν – ον – ην – ων – ν* (*πείσομαι < *πένθομαι – πέπονθα – πάθος*): su *m*: *εμ – ομ – ημ – ωμ – μ* (*τέμνω – τόμος – ταμῆν*): su *l*: *ελ – ολ – ηλ – ωλ – λ* (*στέλλω – στόλος – ἐστάλην*).

Pasitaiko šaknų, kuriuos neturi *ε* – laipsnio, pvz. *ὄδμή* (*o*-laipsnis) ir *δυσ-ώδης* (*ω*-laipsnis).

Labai mažai yra šaknų su pagrindiniu laipsniu *α*, pvz. *ἄγω – ὄγμος* (vaga) – *ἀγωγή* (nykstamasis šios šaknies laipsnis yra sen. indų k. žodyje *parijma* „aplink bėgas“ nuo *ajati*). Spėjama, kad *a* yra antrinės kilmės (palyginus su *ě*), todėl jis pasitaiko rečiau, negu *e*.

Dviskiemenėse šaknyse balsių kaita buvo sudėtingesnė. Kartais buvo kaitomas tik antrojo skiemens balsis: *μητρός, μητέρα, μητράσι*, o dažniausiai abiejų skiemenų balsiai. Imkime pvz. šaknį **gene*: *γένεσις* (abu skiemenys turi tą patį *ε* – laipsnį), *γενήσομαι* (pailgintas antrojo

skiemens balsis), κασί-γνητος (pirmasis skiemuo rodo nykstatąjį laipsnį, o antrasis η – laipsnį), γέγονα (pirmasis skiemuo turi o – laipsnį, o antrasis – nykstatąjį). γνωτός („gimnaitis“, pirmojo skiemens nykstatąs laipsnis, o antrojo ω – laipsnis), γόνος (o – laipsnis, antrojo skiemens – nykstatąs laipsnis), γεγάσσι < *gə – redukuotasis pirmojo skiemens laipsnis, o antrojo – nykstatąs laipsnis). γίγνομαι (abiejų skiemenuų nykstatąs laipsnis). Balsių kaitą dar labiau supainiojo analogijos reiškiniai. Atsirado ir šiaip visokių nukrypimų nuo normų. Pvz. ide. šaknis *pōi „geriti“: redukuotąjį laipsnį pī randame imper. aor. act. πῖθι: išnykus antrajam dvibalsio balsiui, atsirado forma πω – ją randame perf. ind. act. πίπωκα, o pagal šią atsirado netaisyklingos formos πέπομαι, ποτόν ir παν. Manoma, kad didele dalimi balsių kaita priklausė nuo kirčio vietos. Kirčiuotasis skiemuo išliko arba net galėjo jo balsis pailgėti, o nekirčiuotojo skiemens balsis redukovosi, pvz. λείπων šaknies εi išliko, nes buvo kirčiuotas, o λιπών šaknies balsis redukovosi, kadangi buvo nekirčiuotas: εἶμι buvo kirčiuotas, ἴμιν – nekirčiuotas (graikų k. kirtis yra vėlesnis, anksčiau, kaip rodo, sen. indų kalba, pirmasis šio žodžio skiemuo buvo nekirčiuotas).

Bet kirčio vietos hipotezė mažai ką išaiškina. Pirmiausia graikų k. trijų skiemenuų kirčiavimo sistema visiškai pakeitė senovinį kirtį. Senovinio kirčio liekanos negausios, tenka griebtis sen. indų k. kirčio, o nėra garantijų, kad sen. indų k. grynai išlaikė prokalbės kirtį. Antra, kirtis paaiškina tik redukuotąjį ir nykstatąjį balsių kaitos laipsnius, bet negali paaiškinti, kodėl vienais atvejais išliko kirčiuotasis ε nepasikeitęs, o kitais atvejais – pailgėjo. Jei o laipsnis, kaip daug kas mano, buvo nekirčiuotas, tai kodėl jis vietomis pailgėjo?

Balsių kaitos pavyzdžiai

ε – laipsnis	ο – laipsnis	η – laipsnis	ω - laipsnis	Redukuotasis laipsnis	Nykstatąs laipsnis
πέδον	πόδες	πηδάω	πώς (πούς)	–	ἐπί – βδαι
πέτομαι	ποτέομαι	–	πωτάομαι	–	ἔ - πτ - ετο
λείπω	λοιπός	–	–	λιπών	–
χεῖμα	–	–	–	δυσ - χιμος	–
δέμω	δόμος	–	δῶμα	δέ- πεδον	–
φέρω	φόρος	–	φῶρ	φαρέτρα	δίγρος
εἶς < *σεμ-	όμοῦ	–	–	ἄμα	–

γένος	γόνος	—	—	γέγαμεν	γίγνομαι
δέρκομαι	δέδορκα	—	—	δρακεῖν	—
λευκός	λοῦσσον (?)	—	—	άμφι-λύκη	—
εἴσομαι	οἶδα	—	—	ἴδμεν	—
στέλλω	στόλος	—	—	ἔσταλκα	—
σπείρω	σπορά	—	—	ἔσπαρκα	—
θείνω	φόνος	—	—	πέ-φαιται	ἔπεφνον
έλεύσομαι	εἰλήλουθα	—	—	ἤλυθον	—
φρένες	φρονέω	φρήν	εὐφρων	φρασί	—
πάτερ	εὐπάτρος	πατήρ	εὐπάτωρ	πατρᾶσι	πατρί
τέμνω	τόμος	—	—	ταμεῖν	—
πένθος	πέπονθα	—	—	πάθος	—
τρέπω	τρόπος	—	τρωπάω	τραπεῖν	—
α - laipsnis	ᾔ - laipsnis	η - laipsnis	ω - laipsnis	Redukuot.	
ἄγω	ᾔγμος	—	άγωγή	—	
—	—	θήσω	θωμός	θετός	
		-ᾗ, η, ω	ω	Reduk.	
		ἴστημι	—	στατός	
		δίδωμι	—	δοτός	
		φημί	φωνή	φᾗμεν	

§ 12. Balsių trumpėjimas

Graikų k. ilgieji balsiai prieš nosinius arba likvidas + priebalsis sutrumpėjo, pvz. jon. μεσαμβρή < μεσημβρή (att. μεσημρία). πτέρνη < *πτήρηνη (kad čia buvo ilgas balsis rodo sen.

indų k. pārsņi-). βᾶντες < *βᾶντες, γνώατες < *γνώατες, hom. ἔβᾶν < *ἔβᾶντ ir kt. Tai yra vadina-
masis Osthoffo dėsniis (Hermann Osthoff, 1847–1909).

Joniečių ir Atikos tarmėse η prieš ᾱ ir ω sutrumėja, pvz. βασιλήων > βασιλέων, νηῶν,
ἦως > ἔως (hom. ἦώς), θῆᾱ > θέᾱ ir t.t.

§ 13. Metathesis quantitatis

Jei po η stovėjo ᾱ, ο, tai joniečių ir atėniečių tarmėse įvyko balsių ilgumo apsikeitimas:
ηο>εω, pvz. νηός > νεώς, λαός > λεώς, βασιλήα > βασιλέᾱ, ἔστηότος > ἔστεῶτος, μετήρος >
μετεωρος, ἡόρον > ἔώρον ir kt.

Priebalsių metatezė taip pat pasitaiko pvz. τίκτω < *τίτκω, δάκτυλος < *δατκυλος, τίπτε
< *τιτπε, dor. σκίφος = ξίφος, σφυχή = ψυχή, Σχενοκλῆς = Ξενοκλῆς. Dažnai likvidai ir balsis su-
sikeičia vietomis, pvz. Αφορδιτα = Ἀφροδίτη, Ἀσκαλπιος = Ἀσκληπιός, Φύρنيχος = Φρύνιχος ir
pan. Metatezė patiria ir ne greta stovintys priebalsiai, pvz. φάλυρον = λάφυρον, κιθών = χιτών,
Θρεσπωτῶν = Θεσπρωτῶν ir kt.

§ 14. Kiti įvairūs balsių pasikeitimai

αι > ᾱ: Ἀχᾱϊκός < Ἀχαιικός, Κωπᾱΐς < κωπαις. Atėniečių ir joniečių tarmėse αιφ > ᾱ:
αίφετός > ᾱέτός, αἶφει > ᾱεί, *κλαφῶ > *κλαιφῶ > κλάω, *καφῶ > καίφῶ > κᾶω bet šalia κᾶω,
κᾶεις yra ir καίω, καίεις. Todėl buvo atrastas dėsniis, kad αιφ > ᾱ tik prieš ε, ι balsius, o kitur liko
αι; todėl δαιφῆρ > δᾱῆρ (*dieveris*), bet κλαίω, καίω. Kadangi buvo κλαίω bet κλάει, tai vėliau pa-
radigma buvo išlyginta: pagal κλαίω atsirado κλαίω, κλαίεις, κλαίει, o pagal κλάεις, κλάει atsira-
do κλάω, κλάεις, κλάει).

Atikos ir joniečių tarmėse kompensacinio ilgėjimo keliu atsiradęs ilgas siauras é (rašo-
mas ει) prieš ε ir ι virto η, t.y. plačiuoju ē: τέλειος < *τέλεσφος, bet τελῆεις < *τελεσφεντς, hom.
χέρεσφον, bet χέρη < *χερεσφι < *gheras (skr. hrasvas < *ghres-vos). Tai balsių disimiliacija. O štai
kiti balsių disimiliacijos pavyzdžiai:

εἶπον < *εφειπον < *e-vě-vq^u-ō-n (disimiliavosi u – u į u – i), εἶρημαι < *φέφρημαι >
*φείρημαι. Greta Ἐλεύθια yra Ἐλείθια (disimiliavosi u – u), att. Ποτεΐδαια, παρειά < *παραιά <
*παρακᾱ, ῥήνεια, bet Ῥηναιεύς, ὑός vietoje ὑός, κόκκυξ vietoje κύκκυξ.

Štai priešingo reiškinių – *asimiliacijos* pavyzdžiai: ε asimiliavosi su sekančio skiemens ὀ:
γόγυρα < γέγυρα, κρόμμυον < κρέμμυον (svogūnas) Κόρκυρα < Κέρκυρα. ε asimiliuojasi su se-
kančio skiemens ᾱ: θαραπέυων < θεραπεύω. υ:ι βιβλίον < βυβλίον (ἡ βύβλος „papyrusas“) ir kt.

Rečiau pasitaiko progresyvinė asimiliacija (kai sekančio skiemens balsis asimiliuojasi su prieš einančio skiemens balsiu): jon. ἐρμώνοσσα < ἐρμώνασσα, jon. μέγαθος < μεγα- ir kt.

Balsių išnykimas

Att. – jon. tarmėse prielinksnių galūninis balsis (išskyrus πρό, περί) prieš žodžius, prasi-dedančius balsiu, apokorpuojamas: ἀπ-άγω, κατ-έχω ir pan. Bet kitose tarmėse (ypač ajoliečių) apokorė daroma ir prieš priebalsius: lesb. πὰρ τᾶς πάλιος, παρχωρήσαντες (=παρά), tes. κὰτ τὰ ψαφίσμαῖα, βοιοτ. ποτ εον δᾶμον, lek. ποτ τᾶς, tes. ἀτ τὰς (=ἀπό τῆ). ἀπ-πεῖσαι. Tokių dalyku pasitaiko ir Homero kalboje: πὰρ Μενελάον, πὰρ-θεσαν ir pan. Tai – ajolizmai.

Kartais balsis išnyksta žodžio viduryje, kai susiduria keli balsiai, pvz. žodyje δᾶμοφιργμός, att. δημιουργός. Kai kuriose tarmėse iš trijų greta stovinčių balsių trečiasis balsis išnyksta – tai vadinamoji ὑφαίρεσις, pvz. megariečių δαμοργός, bet Nisiros ir Astipalajos salelė-se išnyko vidurinis balsis: δαμιεργός. Panašių reiškinių buvo ir joniečių tarmėje: hom. γόον (jie dejavo) < γόεον Ἐτοκλῆς = Ἐτεοκλῆς.

Atėniečių įrašuose randame formas Ἀθήνηθν, ἐπόησν. Neaišku, ar iš tikro atėniečiai šiu žodžių paskutinį skiemenį tardavo su γ. Gal taip rašydavo iš svetur atsikėlę į Atėnus žmonės, gerai neišmokę atėniečių tarmės.

Tarp likvidos ir priebalsio arba priebalsio ir likvidos kartais randame įsiterpusį balsį: jo kokybė būna tokia, kaip greta stovinčių balsių, pvz., Atėnų įrašuose Ἐρεμῆς=Ἐρμῆς, Γορογοῦς=Γοργοῦς, Τεροπων=Τέρπων, Επιδορομος eleusiniečių ἀραχοντος=ἄρχοντος. Matyt, tai buvo nemokytų žmonių tartis. Šitoks balsio atsiradimas *anaptikse* (ἀνάπτυξις). Anaptikė pa-sitaikydavo visose graikų tarmėse. Juk graikų vartojamas skaitvardis ἕβδομος turi taip pat anap-tiksę.

§ 15. Balsių kontrakcija

Du vidury žodžio greta stovintys balsiai susitraukia į vieną ilgą balsį. Įvairiose tarmėse kontrakcijos rezultatas nevienodas. Štai kaip atrodo kontrakcijos Atikos tarmėje:

ἄ+ἄ > ᾶ: κρέᾶ < *κρέαα < *κρέασα, *αράτη > ᾶάτη > ᾶτή

ἄ+ᾶ > ᾶ: ἰστᾶᾶσι > ἰστᾶσι

ᾶ+ἄ > ᾶ: λαᾶς > λαῶς

ᾶ+ᾶ > ᾶ: Ἀθηναῖᾶ > Ἀθηνᾶᾶ > Ἀθηνᾶ

ᾶ+ᾗ > ᾗ: γαῖᾶ > γᾶᾶ > γᾶ

ἄ+ε > ᾶ: τιμάετε > τιμᾶτε, *ἄφέκων > ᾶκων

ἄ+ε > η: ἥλιος < *ἄφέλιος, hom. ἠέλιος
 ἄ+ει (=ē) > ᾶ: τιμάειν > τιμᾶν
 ἄ+ει (=ei) > ᾶ: τιμάει > τιμᾶ
 ἄ+η > ᾶ: conī. τιμάητι > τιμᾶτι
 ἄ+η > ᾶ: τιμάη > τιμᾶ
 ἄ+ι > αι: πάρις > παῖς
 ἄ+ι > ᾶ: ἄιδης > ἄδης, δᾶδος < δᾶιδος < *δαιφιδος
 ἄ+ὀ > ω: τιμάομεν > τιμῶμεν
 ἄ+ου (=ō) > ω: ὀράθῦοσι > ὀρῶσι
 ἄ+οι > ω: ἀοιδή > ὠδή
 ἄ+ω > ω: ὀράω > ὀρῶ
 ἄ+ω > ηω > εω > ω: Ποσειδάων > Ποσειδῶν, πυλάων > πηλῶν
 ε+ε > ει (ī): ποίεε > ποίει, τρεῖς < τρέες < *τρέεες
 ε+ει (=ei) > ει: φιλέει > φιλεῖ
 ε+ει (=ē) > ει: *κλεφεσνός > κλεινός > κλεινός
 ε+η > η: φιλέητε > φιλήτε
 ε+η > η: conī. φιλέη > φιλή
 ε+α > η: *γένεσα > γένεα > γένη, *σαγέσα > σαφέα > σαφή;
 πο ε, ι - ε+α > ᾶ: ὑγία > ὑγιᾶ (ig ὑγιῆ), ἐνδεέα > ἐνδεᾶ
 ε+ᾶ > ᾶ: ἀργυγάα > ἀργυρᾶ, Πειραιεᾶ > Πειραιᾶ
 ε+ο > ου: φιλοῦμεν < φιλέομεν
 ε+ω > ω: φιλέω > φιλῶ
 ε+οι > οι: φιλέοι > φιλοῖ
 η+ε > η: χρῆσθε < χρήσθε
 η+η > η: conī. χρῆσθε < χρήσθε
 η+ει (=ei) > η: > ἦ < ζήει
 η+ει (=ē) > η: ζήειν > ζῆν
 η+η > η: conī. ζῆ < ζήη
 η+ι > η: θνήσκω > θνήσκω
 η+ω > ω: conī. Στήω > στῶ

o+o > ου: τοιο > τσο > τοῖ
 o+ου > ου: μεσθόουσι > μεσθοῦσι
 o+οι > οι: μεσθόοι > μεσθοῖ
 o+ω > ω: μεσθόω > μεσθῶ
 o+φ > φ: νόφ > νῶ
 o+ᾶ > ω: μείζων > *μείζοα < *μείζοσα
 o+ι > ου: μίσθοι > μίσθου
 o+η > ω: conl. Μισθόητε > μισθῶτε
 o+ει (=ei) > οι: μισθόει > μισθοῖ
 o+ει (=ē) > ου: μισθόειν > μισθοῦν
 o+η > οι: μισθόη > μισθοῖ
 ω+ω > ω: ῥιγώω > ῥιγῶ
 ω+ου > ω: ῥιγώουσα > ῥιγῶσα
 ω+ο > ω: ῥινώνοντες > ῥιγῶωτες
 ω+οι > φ: opt. ῥιγώοι > ῥιγῶ
 ω+ε > ω: ῥιγώετε > ῥιγῶτε
 ω+η > ω: conl. ῥιγώητε > ῥιγῶτε
 ω+ει (=ei) > ῶ: ῥιγώει > ῥιγῶ
 ω+η > φ: conl. ῥιγώη > ῥιγῶ

Kontrakcijos nebuvo dviskiemeniuose žodžiuose, pvz. Θεός, δέος, ἴαρ (bet gen. ἦρος < ἔαρος – triskiemenis). Dviskiemenis žodis, atsidūręs sudétiniuose, t.y. daugiaskiemeniame žodyje, kontrahuoja savo balsius. Todėl greta nesutraukto θεός turime sutrauktinę formą. Θουκυδίδης, ἐνθουσιάζω, δέω < *δεjω – nesutraukta forma, bet pl. δοῦμεν < δέομεν (triskiemenė forma).

Yra netaisyklingai sutrauktų formų, pvz. ὅστᾱ < -έα – turėtų būti *όστῆ, bet pagal nom., acc., pl. n ᾶ (ζυγά) ir čia buvo įvestas ᾶ.

Kai žodyje susiduria trys balsiai, sutraukiami tik du – arba du pirmieji, arba du paskutiniai, pvz. Περικλέους < -κλέος < *-κλέφεσος (susitraukia du paskutiniai balsiai), hom. Ἡρακλῆος < -κλέος (čia susitraukia pirmieji du balsiai).

Siaurieji balsiai ε, ι, υ nesusitraukia su greta stovinčiu plačiuoju, bet gali su juo sudaryti vieną skiemenį – įvyksta vadinamoji siunidzėsė, pvz. Ἀτρείδεω, Πηληιάδεω žodžiuose εω tariamas vienu skiemeniu. Graikų poezijoje tokių dalykų pasitaiko gana dažnai, pvz. Hom. Ἀἴγυπτέων, Hes. Ηλεκτρούωνη, hom. Πόλλος, Pind. αἰτέω ir pan. Šiuo atveju siaurasis balsis virto panašiu į jotą garsu. Tas į jotą panašus garsas po ρ išnyko paversdamas ρ geminata, pvz. βορρᾶς < βορρέας, στερρός < -εός; Lesbo tarmėje ρι > ρρ: Πέρραμος = Πρίαμος.

§ 16. Protetiniai balsiai

Kai kurie graikų k. Žodžiai prasidedantys λ, ρ, μ, ν turi pridėtinį balsį ε, α, ο, kurio kitų ide. Kalbų atitikmenyse nerandame, pvz. ἐ-ρυθρός, liet. *rudas*, skr. *rudhvas*, ἐ-λεύθερος, lot. *liber*, ἐ-λαφρός, ἀ-μέλγω (liet. melžia), ἀ-νήρ (oskų k. *nerum*), ὀ-μίχλη (liet. migla) ir kt.

Galimas daiktas, kad tie protetiniai balsiai bus kokio nors, vėliau išnykusio, laringalo liekana.

§ 17. Epinė diektazė

Homero epe pasitaiko nemaža sutrauktų veiksmažodžio formų (ὀρῶ, ηὔδα, ὀρᾶσθαι), bet daugiau figūruoja senovinės nesutrauktos formos. Dalis tų formų atrodo keistai, gyvojoje kalboje jos negalėjo egzistuoti, pvz. ὀράσθαι (turėtų būti ὀράεσθαι), ὀράα (turėtų būti ὀράεις), ὀρόωντα (turėtų būti ὀράοντα) ir t.t. Antikiniai graikai šį reiškinį pavadino žodžiu διέκτασις (ištempimas, ištęsimas). Jie manė, kad tos netaisyklingos formos atsirado iš sutrauktinių formų ὀράασθαι iš ὀρᾶσθαι (iš ᾶ padarant du skiemenis).

Šiandien šis reiškinys įvairiai aiškinamas. Vieni sako, kad „ištemptosios“ formos sudaro pereinamąjį etapą į kontrakciją: balsiai asimiliuojasi, bet dar nespėjo susitraukti į vieną ilgą balsį. Ši hipotezė dabar atmetama. Jeigu balsiai tiek asimiliuojasi, kad sutapatėja, tai kartu jie turi susitraukti į vieną balsį, vadinasi, pereinamasis etapas – neįmanomas. Be to, tuo atveju nebūtų atsiradusios netaisyklingos „ištemptos“ formos tokios, kaip ὀρόωντες, turėtų būti ὀρόοντες).

Kiti mano, kad „ištemptosios“ formos atsirado tik po to, kai epo tekstas buvo užrašytas. Užrašinėtojai žinojo tik sutrauktines žodžių formas, todėl vietoje nesutrauktinių dviejų skiemenų įrašė sutrauktinę vieno skiemens formą. Recitatoriai, matydami, kad čia trūksta metru vieno skiemens ir nežinodami, kaip atrodo nesutraukta forma, grynai formaliai sutrauktąjį balsį padalino į du balsius. Tai buvo tuo lengviau padaryti, kad sutrauktinės formos turėjo cirkumfleksą, kuris ilgąjį balsį dalino į du balsius, vadinasi, beveik į du skiemenis.

§ 18. Metrinis balsių pailginimas

Kai kuris nors graikų kalbos žodis netikdavo į metrą, pvz. iš eilės būdavo trys trumpi skiemenys, tai vieną iš tų trumpų skiemenų epo kūrėjai pailgindavo. Vadinasi ἀθάνατος žodžio pirmojo skiemens balsis buvo pailgintas ir žodis tiko hegzametru: ᾠθάνατος. Taip atsirado daugybė žodžių su nenatūraliai pailgintu kurio nors skiemens balsius: άνερι, οὖνομα, ὕδατος (vietoje ὕδατος), οὐλομένα (vietoj ὀλομένη), Οὐλυπος (kitur Ὀλυπος), νείατος (vietoj νέατος). Kartais tas pats žodis toje pačioje eilutėje turi tai normalų, tai pailgintą balsį, pvz. Ἄρες, Ἄρες (pirmasis Ἄρες turi ᾶ, o antrasis ἄ).

Ilgainiui trumpieji balsiai buvo pradėti ilginti ir tuose žodžiuose, kurie metrui tiko. Poetai tokiu būdu sau palengvindavo darbą. Užuoť žodį nekėlę į kitą eilutės vietą, kurioje jis būtų tikęs, jie nesivaržydami pailgindavo tai vietai netinkamo žodžio balsį. Taip atsirado εἶν vietoje ἐν (poetas norėjo pasakyt „jūroje“, graikiškai ἐν ἄλλί, bet būtų išėję trys trumpi skiemenys, todėl pailgino εἶν), ὀππότε (vietoje ὀπότε) ir t.t. Yra atvejų, kai poetai pailgindavo ir žodžio galūnės balsį – atsirasdavo niekur kitur nepasitaikanti žodžio galūnė, pvz. *Od.*, 1, 40 yra rašoma Ὀρέστᾶο, bet galūninį ο reikia tarti ilgai, vadinasi, turime skaityti Ὀρέστᾶω (ᾶ), nors epo rankraščiuose rašoma ὄ (perrašinėtojams galūnė -ᾶω buvo tiek neįprasta, kad jie nesiryžo jos įrašyti).

Antra vertus, balsis yra sutrumpintas, jei žodis niekaip negali būti įdėtas į hegzometro eilutę. Pvz. εὐρύχωρος reiškia „plačiašalį“, taigi šiame žodyje slepiasi χῶρᾶ, bet, kadangi εὐρύχωρος dėl savo skiemenų kokybės (-u-u) netinka metrui, tai ω buvo sutrumpintas į ὄ ir išėjo naujas žodis εὐρύχορος. (Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad šis žodis sudėtas iš εὐρύς „platus“ ir χορός „šokių, žaidimų aikštelė“, bet iš konteksto išeina, kad čia turima galvoje plati šalis, o ne vieta su plačia žaidimų aikštele).

GRAIKŲ K. PRIEBALSIAI

§19. Priebalsiai j ir v

Pradžioje žodžio prieš priebalsį j virto arba spirantu h arba ζ, pvz. ὄς, ἦ, ὄ < *jos, *jā, *jod, skr. *yas, yā, yat*, ἦπαρ, liet. *jeknos*, lot. *jecur*, skr. *yakṛt*; ζυγόν, lot. *jugum*, liet. *jungas*, ζώνη < *ζωσᾶ, liet. *juosta*.

Žodžio viduryje, tarp balsių j išnyko, nepalikdamas jokios žymės: τρεῖς < *τρεῖες, *τιμάjω > τιμάω ir t.t.

Klasikiniais laikais šis procesas vėl pasikartojo: tarpbalsinis i virto j ir išnyko: lesb. ἀλάθεα, att. ὕός < ὕιός, ποιῆ < ποιῆῖ (bet prieš ὄ balsis i att. išliko, todėl ποιῶ).

Jotos nykimas prasidėjo dar Mikėnų laikais, nes mikėniečiai ši priebalsį tai rašo, tai išleidia: ὦς rašoma tai *jo* tai *o*, ἐλεφάνειος rašoma tai *e-re-pa-te-jo*, tai *e-re-pa-te-o*. Tai rodo, kad jot jau nyko. Kai kur vietoje *j* rašoma *z*, pvz. *ze-u-ke-u-si* (ζευγεῦσι), vadinasi, jot jau buvo virtęs ζ.

v

V iš pradžių buvo bilabialinis. Mikėniečių kalboje jis laikėsi tvirtai, pvz. *wa-na-ka-to* (=φάνακτος). Apie 8 a. pr. Kr. *v* visur pradėjo nykti (ir pagaliau išnyko), o kitur virto labiodentaliniu ir išliko iki helenistinių laikų (arba dar ilgiau). Anksčiausiai *v* išnyko joniečių-atėniečių tarmėse. Nykimas prasidėjo M. Azijoje ir plito į visas puses, persimetė į M. Azijos ir Lesbo ajoliečius (bet Lesbo poetai kartais prisimena šį priebalsį, ypač sekdami Homero praktika). Pirmiausia išnyko tarpbalsinis *v*, paskui apskritai *v* žodžio viduryje, o vėliausiai – žodžio pradžioje. Atikos tarmėje *v* išnyko be žymės, bet žodžio pradžioje dėl neaiškių priežasčių jis kartais virto *h*, pvz. φοράω > ὀράω (lot. *vereor*), ἴεμαι < *φίεμαι (stengiuosi), ἀλίσκομαι < *φάλισκομαι. Ypač *v* > *h*, kai sekančiame žodžio skiemenyje būna σ: ἔσπερος (lot. *vesper*), εἶμα < *φεσμα (lot. *vestis*), ἐστία (lot. *Vesta*). Joniečių tarmėje *v* išnyko be žymės. Tai įvyko turbūt 8 a. pr. Kr.

Kitose tarmėse *φ* išliko ilgai – iki helenistinės epochos. Antai kretiečiai att. – jon. žodį ἔργον rašo su *φ*: φέργον, eliečiai, kipriečiai turi φέπος (= ἔπος), argiečiai rašo Διφός (panašiai ir kipriečiai), kipr. βασιλῆφος (hom. βασιλῆος), el. φράτρᾱ (=jon. ῥήτρη).

§ 20. Nosiniai ir likvidos (sklandieji)

Ide. *n – graikų *v* išliko nepasikeitęs nuo prokalbės iki mūsų laikų *v*éος < *νεφος, lot. *novus*, liet. *naujas*, skr. *navas*. *N* prieš veliarinius priebalsius tapo veliariniu *η*, rašomu γ: ἄγγελος, ἄγκυρα, λόγχη ir t.t. Iš pradžių buvo rašoma *v*: ανκυρα, ενγυς ir t.t. Vėliau pradėta rašyti γ dėl to, kad γ prieš *v* ir *μ* Atikos tarmėje virto veliariniu nosiniu garsu, vadinasi γν= *ηη*, γμ= *ημ*. Tokį ištarimą rodo rašyba: Ἀριάννη = Ἀριάγηη, Ἀγνουσίος = Ἀγνούσιος. Helenizmo laikais buvo rašoma γίνομαι, γινώσκω – matyt, γίγνομαι buvo tariama *gīhnomai*, o γινώσκω = *gīhōskō*, vėliau, turbūt, *ihn* virto *in*, todėl atsirado γίνομαι, γινώσκω. Žodis φθέγμα turėjo būti tariamas φθέγγμα, nes tą šaknį matome žodžiuose φθέγγομαι, φθόγγος. Atsiradus tokiam γν ir γμ ištarimui, buvo pradėta prieš visus gomurinius priebalsius veliarinį *η* rašyti γ.

Ide. *m – gr. *μ* išliko nepasikeitęs amžių eigoje: μῦς, μήτηρ ir t.t. Tik žodžio gale *μ* virto *v* – tai įvyko labai seniai: *ζυγομ > ζυγόν, *τομ > τον. Dėl to pasikeitimo žodyje εἶς, μία, ἔν vienos formos turi *v*, o kitos *μ*. Mat μία < *σμία vidury žodžio išlaikė senovinį *μ*, bet *εμ virto ἔν. Vėliau pagal ἔν į visą paradigmą buvo įvestas *v*. Panašiai yra ir su veiksmažodžio vienaskaitos pirmojo asmens galūne: τίθημι išlaikė senovinį *μ*, bet *έτίθημ virto έτίθην.

Ide. *r – gr. ρ išliko nepasikeitęs per visą Antiką: έρέτης, άρκτος, κάρᾱ, κόραξ ir t.t. Žodžio pradžioje ρ rašomas su spiritu asper, nes pradžioje žodžio dažnai buvo σρ: σ virto spiritu asper, kurį dėjo ant ρ, pvz. *σρέφω > ρέω; vėliau kiekvienas ρ pradžioje žodžio gavo spiritus asper, nors ir nebuvo jokio į spir. asper virtusio garso.

Ide. *l – gr. λ. Ir šis garsas nesikeitė per visą Antiką: λευκός, κλέπτον, λύκος ir kt. Žodžio pradžioje dažnai buvo σλ – tuo atveju σ virto spiritu asper ir λ buvo aspiruojamas (įrašuose randama aspiruota ΛΗ), pvz. λαβών aiginiečiai rašė ΛΗΑΒΩΝ < *sləg^u-; atėniečių įrašuose ΜΗΕΓΑΚΛΕΣ (=Μηεγακλής).

Sprogstamieji (mūta)

Iš ide. prokalbės graikai paveldėjo tris sprogstamųjų eiles – lūpinius (*p, b, bh*), dantinius (*t, d, dh*) ir gomurinius (pastarieji buvo arba veliariniai – *k, g, gh*, arba palataliniai – *ĉ, ĝ, ĝh*, arba vadinamieji labioveliariniai – *q^u, g^u, g^{uh}*). Aspiruotos buvo tik *bh, dh, gh*. Graikų kalboje visos trys aspiratos virto dusliomis aspiratomis – *ph, th, kh*.

§ 21. Lūpiniai (labiales)

Ide. *p – gr. π išliko nepasikeitęs: πατήρ, lot. *pater*, έπτᾱ, *septyni* ir t.t.

Ide. *b – gr. β. Tai buvo retas garsas: όμβρος, lot. *imber*, skr. *ambu* (vanduo). Pirmame amžiuje pr. Kr. β virto v garsu (tokiu jis liko per visą Antiką iki mūsų laikų. Augusto žmona Līvia graikų rašoma Λειβίᾱ (vadinasi, Augusto laikais β jau buvo tariamas kaip v).

Ide. *bh – gr. φ (rašoma φ): φέρω, lot. *fero*, skr. *bharāmi*; νέφος, lot. *nebula*, skr. *nabhas* (migla). Iš pradžių φ buvo tariamas kaip aspiruotas *p = p+h* (tai rodo senovinė rašyba, pvz. kretiečiai šį garsą iš pradžių rašydavo π, tad aspiratos visai nežymėdavo: kai kur buvo rašoma ΠΗ). Romėnai graikiškus tikrinius vardus su φ iš pradžių rašydavo su paprasta p, pvz: *Pilēmo* (= Φιλήμων). Vėliau (maždaug pirmame amžiuje po Kr.) φ virto spirantu *f* (tokiu jis pasiliko ir šiandien).

§ 22. Dantiniai (dentales)

Ide. *t – gr. τ: τρέις, lot. *trēs*, liet. *trys*, skr. *trayas*, πατήρ, lot. *pater*, skr. *pitā*. Šis garsas išliko nepasikeitęs per visą Antiką iki mūsų laikų.

Ide. *d – gr. δ: δέκα, lot. *decem*, liet. *dešimt*, δεξιός, liet. *dešinys*, lot. *dexter*, skr. *dakṣiṇaḥ* (dešinys). Vėliau δ virto spirantu (panašiu į anglų k. skardųjį *th*), ir tokiu liko iki mūsų laikų. Rodo saloje δ virto spirantu dar 7 a. pr. Kr. Tai rodo įrašai: τοζ (=τόδε). Atikos liaudies įrašuose Agamemnonas kartais yra rašomas Άγαμέσμων, Κάδμος – Κάσμος, Άδμητος = Άσμητος (jungi-

nys δμ daug kur virto μν (todėl *Ἀγαμέδμων > Ἀγαμέμνων). Atėniečių rašyba rodytų, kad δ jau buvo virtęs spirantu. Galima tikrai tvirtinti, kad mūsų eros pradžioje δ jau buvo visur virtęs spirantu.

Ide. ***dh** – gr. θ (= th): θῦμός, lot. *fūmus*, liet. *dūmai*, skr. *dhūmaḥ*. Kad θ buvo tariamas kaip th, rodo pirmųjų graikų alfabetų praktika, pvz. Theros saloje buvo rašoma ΘΗ (kitur T, aspiravimas visai nežymimas). Romėnai iš pradžių taip pat rašė be aspiratos: *tūs*, tik vėliau pradėjo rašyti h (*Trhaso, Mitrhidates*), dar vėliau *Thraso*. Mūsų eros pradžioje θ virsta spirantu, panašiu į anglų k. duslų th. Lakonijoje spirantizacija įvyko jau 4 a. pr. Kr. (Ksenofontas rašo, kad spartiečiai saką ναὶ τὼ σῶ. Turbūt atėniečiai to spiranto tada dar neturėjo, todėl Ksenofontas jį išreiškia panašiu garsu σ). Helenistiniais laikais gausėja duomenų apie θ spirantizaciją, bet galutinai šis procesas užsibaigė tik mūsų eros pradžioje.

§ 23. Gomuriniai

Iš trijų gomurinių priebalsių eilių pastoviausia yra veliarinė eilė, kadangi ji visose ide. kalbose buvo tokia pati. Palataliniai priebalsiai vienose ide. kalbose susiliejo su veliariniais, kitose – virto spirantais. Pagal tokį palatalinių traktavimą ide. kalbos jau iš pat pradžių mokslininkų buvo suskirstytos į dvi pagrindines grupes – kentum ir satem kalbas. Pavyzdžiui imamas skaitvardžio „100“ pavadinimas: *centum* kalbose palatalinis k išliko nepakitęs, todėl lot. *centum*, gr. ἑκατόν, got. *hund*, airiškai *ket* ir t.t. Vadinasi, lotynų, graikų, germanų, keltų ir dar kai kurios yra kentuminės kalbos. Antra vertus, skr. *śatam*, avest. *satəm*, liet. *šiẽtas*, slavų *сѣмо* rodo, kad į *satəm* kalbų grupę įeina indoiranėnų, baltų, slavų, albanų, armėnų ir kai kurios kitos kalbos. Labioveliariniai (gomuriniai su kažkokia lūpinio garso priemaiša) arba išliko kaip atskira grupė, arba susiliejo su veliariniais. Apskritai *satəm* kalbose išnyko labioveliariniai (susiliejo su veliariniais), o *kentum* kalbose išnyko palataliniai susiliejo su veliariniais). Tokiu būdu nėra jokios ide. kalbos, kurioje būtų visų trijų rūšių gomuriniai garsai. Todėl kai kas padarė išvadą, kad iš viso nebuvo nei vienoje kalboje – nė prokalbėje – trijų rūšių gomurinių: vienose kalbose šalia veliarinių atsiradę palataliniai, t.t. spirantai, o kitose – šalia veliarinių susiformavo labioveliariniai.

Graikų kalba – kentuminė, todėl joje randame tik veliarinius ir labioveliarinius.

1) Veliariniai

Ide. ***k** – gr. κ: κρέας, skr. *kraviṣ* (*kraujas*), lot. *cruor*, liet. *kraũjas*; κέλευθος, liet. *kelias*, lot. *celer*, κολωνός, lot. *collis*, liet. *kalnas*. Šis garsas amžių eigoje nepasikeitė.

Ide. ***g** – gr. γ: γέρανος, liet. *gervė*, lot. *grūs*, sen. slavų k. *жеpавь*, sen. vok. *cranuh*; στέγω, lot. *tego*, liet. *stogas*. Šis garsas pasikeitė: šiandien prieš siaurus balsius tariamas kaip j

(γέρανος = *geranos*), o kitais atvejais tapo spirantu, panašiu į *h*. Kada tai įvyko, neįmanoma nustatyti. Greičiausiai tai buvo dar Antikoje, nes pvz. bojtiečiai jau rašydavo ἰών (= ἰγών). Helenistiniame Egipte kartais γ jau nerašomas, vadinasi jau buvo spirantas, pvz. στρατηγός, σφραῖδα, Atikoje 318 m. randame įrašyta ὀλίον (= ὀλίγον).

Ide. *gh – gr. χ: δολιχός, skr. *dīrghah*, liet. *ilgas*; ὀμίχλη, liet. *migla*, sen. slavų k. *мъгла*. Ir χ buvo iš pradžių tariamas kaip *kh*, o mūsų eros pradžioje virto spirantu – tokiu pasiliko iki šios dienos.

2) Palataliniai

Jie susiliejo su veliariniais ir tik iš kitų giminingų kalbų galime susekti, kad čia buvo ne veliarinis, o palatalinis garsas.

Ide. *k – gr. κ: ἑκατόν, liet. *šimtas*, lot. *centum* ir t.t.; οἶκος, skr. *vešman* (*namas*), liet. *viešpats*; δέκα, lot. *decem*, liet. *dešimt*.

Ide. *ǵ – gr. γ: γινώσκω, lot. *cognōsco*, sen. vok. k. *kund*, liet. *pa-žinti*, sen. slavų k. *знаму*; γένος, lot. *genus*, skr. *janas*; ἄγω, lot. *ago*, skr. *ajati*.

Ide. *ǵh – gr. χ: χειμα, χειμών, lot. *hiems*, skr. *himah* (šaltis), liet. *žiema*, slavų *зима*; ὄχος, lot. *veho*, liet. *vežti*, skr. *vahati* („važiuoja“); χήν, lot. *anser*, liet. *žąsis*, skr. *haṃsaḥ* („žąsis“), vok. *gans*; λείγω, liet. *laižyti*, lot. *ligula* („liežuvėlis“).

3) Labioveliariniai

Labioveliariniai pasikeitė, virto dantiniiais, lūpiniais ir veliariniais. Jie visose kalbose taip ar kitaip pasikeitė, dėlto nelengva nustatyti, kaip jie atrodė iš pat pradžių. Kadangi vienose kalbose jie virto lūpiniais (keltu, oskų – umbrų kalbose), o kitose – veliariniais, tai buvo padaryta išvada, kad jų pagrindą sudarė ir veliarinis, ir lūpinis garsas, kitaip sakant, veliarinis su lūpinumo doze. Jie atrodę panašiai, kaip šių laikų italų kalbos žodžiai *quando*, *quattro*, *cinque* ir t.t. bet fonetiškai tai sunku išaiškinti. Todėl kai kas, pvz. A. Heubeck, duoda naują labioveliarinį apibrėžimą: pagrindinis šių garsų požymis esąs tuo *pačiu laiku įvykstanti eksplozija ir gomuryje* (velum) *ir lūpose* (labia).

Mikėnų tarmėje labioveliariniai dar buvo nepasikeitę, nes jiems žymėti yra skiriami atskiri ženklai, todėl, pvz., vėlesnių laikų žodis ἄνθρωπος jų transkripcijose atrodo šitaip: a-to-ro-qo (= ἄνθρωπος).

Pirmame tūkstantmetyje pr. Kr. labioveliariniai jau pasikeitę. Ajoliečių tarmėje jie virto lūpiniais priebalsiais (su tam tikromis išimtimis): joniečių – atėniečių tarmėse reikalas susi-

komplikavo: prieš *siaurus* balsius (t.y. *e* ir *i* garsus) jie virto *dantini*ais (taigi $q^u > \tau$, $g^u > \delta$ ir $g^uh > \theta$), prieš *plačiosius* balsius ir priebalsius – *lūpiniais* ($q^u > \pi$, $g^u > \beta$, $g^uh > \varphi$), o prieš (ir po) *u* garsus – veliariniais ($g^u > \kappa$, $g^u > \gamma$, $g^uh > \chi$).

Ide. $*q^u > \pi$, τ , κ (prieš *a*, o ir priebalsius π , prieš *e* ir *i*, balsius τ , prieš ir po *u* – κ): **a**) π : πότε, lot. *quo*, skr. *kah*, liet. *kas*, got. *hwas*, sen. slavų кѣто; lot. *quod*, oskų k. *púd*; ἦπαρ, skr. *yakrt*, liet. *jeknos*. Λείπω, lot. *reliquī*, liet. *lieku*; ὄψομαι, lot. *oculus*, liet. *akis*, πέμπτος, lot. *quintus* < *quinctus* > *quinquatus*, liet. *peñktas*. **b**) τ : τίς, lot. *quis*, oskų k. *pis*, got. *hwis*, skr. *cid*, sen. slavų к. чѣто. Ide. $*q^ue$, gr. τε, lot. *-que*, skr. *-ca*. Πέντε, lot. *quinque* < *penque*, liet. *penki*, skr. *panca*. **c**) κ : βουκόλος, bet αἰπόλος < **quel*, **quol*, lot. *colo*.

Ide. $*g^u > \beta$ (prieš *a*, o ir priebalsius), δ (prieš *e*, *i* garsus), γ (prieš ir po *u*) – **a**) β : βαίνω < **g^uḡjō*; βάσκω < **g^uḡsko*, lot. *venio*, got. *ciman*, vedų *gamati*; βοῦς, skr. *gauṣ*, φέβομαι – *bégu*. – **b**) δ : δελύς („iščios“), δέλφαξ („paršas“), δελφίς, ἀ-δελφός, skr. *garbhah* („iščios“), got. *kalbō* < **g^ualbh* – **c**) γ : ὑγιής < **sug^ujēs*, ζῶ < ζήω < **g^ujē*, skr. *jātu* („gyvenimas“).

Ide. $*g^uh > \varphi$ (prieš *a*, o ir priebalsius), θ prieš *siaurus* balsius, χ (prieš ir po *u*) – **a**) φ : φόνος, πέφαται, ἔπεφνον, skr. *ghnanti* (jis muša), liet. *ginti*, lot. *defendo*; φαιδρός, liet. *giedras*; νείφει, ἀγάννιφος, sen. slavų чнѣгъ, got. *snaiws*. – **b**) θ : θέρος, θερμός, skr. *haras* (karštis), *gharmh* („karštis“), sen. prūsų k. *gorme* („karštis“), lot. *formus* („šiltas“), liet. *garai*, sen. slavų горѣти; θείνω, lot. *defendo*. – **c**) χ : εὔχομαι, skr. *ōhatē* („giria“).

Paradigmose buvo išlyginta pvz. λείπω, 2 asmuo turėjo būti **λείτεις*, 3 asmuo **λείτει*: pagal λείπω padaryta λείπω, λείπεις, λείπει.

Ajoliečių (Lesbo, Bojotijos, iš dalies Tesalijos) tarmėse visur virto lūpiniais priebalsiais, pvz. tesal. δεκαπέμπε, lesb. πήλυι (=τηλοῦ, tesal. πεῖσαι = τεῖσαι, bojot. πέτταρες, lesb. πέσυρες, bojot. Βελφοί, lesb. βελφίν, tesal. Πετθαλοῦν (= att. Θετταλῶν), lesb. Φετταλοί, φήρ (= θήρ).

Pasitaiko ir kitose tarmėse nukrypimų nuo normos, pvz. βίος, lot. *vivus*, liet. *gyvas*, skr. *jīvah* (gyvas). βίός (lanko virvelė), liet. *gija*, tesal. κίς = τίς. Tai vis neišaiškinti atvejai.

Prieš j lūpinis elementas išnyko: $q^uj > kj$, $g^uj > gj$, pvz. ὄσσα < **voq^uja*, ὄψομαι < **og^uj-*, ὄσσε („akys“) < **oq^uje*.

§ 24. Spirantai σ , h , ζ

1) Ide. s. Beveik visose ide. kalbose s turėjo tendenciją išnykti. Visose kalbose tas išnykimas buvo įvairių faktorių trukdomas. Pagaliau nykimo tendencija pasibaigė, ir s išliko, kur dar buvo išlikęs, arba vėl atstatytas,

Ir graikų kalboje *s* nyko, pvz. žodžio pradžioje prieš balsį jis virto spirantu *h* – spiritu asper: ἔπομαι < *sequomai, ἑπτὰ < **septm̥*. Vidury žodžio tarp balsių *s* taip pat virto *h*, o vėliau visai išnyko: ἰός (nuodai), < *ῥίσος, lot. *vīrus*, γένους < γένεος < *γενέσος. Prieš išnykdamas iš *s* atsiradęs tarpbalsinis *h* perėjo į žodžio pradžia (jei juo prasidėdavo antrasis žodžio skiemuo): εὖω < *eušo > *euho, εἰπόμεν (nuo ἔπομαι) < *ēhepómēn < *ēsepómēn, εἶχον < *ehēchon < *ēsēchon (bet čia turime spiritus lenis. Mat, veikė aspirantų disimiliacijos dėsnis: iš dviejų aspirantų *heikhon buvo pašalinta pirmoji). Vėliau tarpbalsinis *σ* kai kur vėl buvo atstatytas, pvz. aoriste ir future ἔλῶσα, λῶσω, nes be *σ* tas laikas būtų sutapęs su esamuoju laiku (bet ten, kur sutapimų pavojaus nebuvo, pvz. likvidų future *s* nebuvo atstatytas: φανῶ < φανέω < *φανέσω).

Greta stovintis priebalsis neleido *σ* išnykti, pvz. στάσις, γινώσκω, ἄξων, taip pat ir sonantai *v*: δασύς < *dy*σύς, πράσον < *pr*σον, lot. *porrum*: *σ* išliko taip pat skoliniuose, pvz. σῖτος, σίγλος, σήσαμον, kai kurie tikriniai vardai išlaikė *σ*: Σαλαμῖς, Σάμος, Διώνυσος, Σικελοί ir kt. Kartais *σσ* > *σ* ir tas *σ* dažniausiai jau išlikdavo, pvz. ἔσομαι < ἔσσομαι. Kai kuriuose žodžiuose *σ* išlikimo priežastis neaiški, pvz. σῦς (bet yra ir ὕς) σελήνη, σιγάω.

Tarp dviejų priebalsių *σ* išnyko: ἔκτος < *ēkstos, ἐφθός < *ēpsthós, τέταχθε < *tétachsthe, ἠγγέλθαι < **h̥γγélsthai*. Jei antrasis priebalsis buvo nosinis arba likvida, tai išnykdamas *σ* aspiruodavo prieš stovintį priebalsį: λύχνος < *lukhnos, ἀράχνη < *araksnā, πλοχμός („*py*né“) < *ploksmós (πλέκω „pinti“).

Žodžio gale *σ* išliko: λόγος, ἵππος, ἔφερες ir t.t.

Buvo atvejų, kai *σ* naujai atsirasdavo, pvz. dantinis + dantinis davė *σ* + dantini: οἷσθα < *oidstha, τριακοστός < *triakonstós < *triakonsttós.

Apie *σ* išnykimą junginiuose su įvairiais priebalsiais bus kalbama vėliau.

Kai kurie σ ištarimo ypatumai kitose tarmėse

Šiaurės vakarų tarmėse *σ* asimiliuojasi su sekančiu priebalsiu, pvz. Lakonijoje ἄττασι < *astathi (=ἀνάστηθι), ἀκκόρ = ἀσκός, kretiečių χρῆθθαι = χρῆσθαι, Spartoje iš anksčiau išlikęs tarpbalsinis *σ* virto *h*: Αἰνησιᾶς > Αἰνησίας, Ποσοιδανί > Ποηοιδᾶνι, Ἐλευθύνια = Ἐλευσύνια.

Eretrijoje ir Orope *σ* tarp balsių virto *ρ*: παιρίν = παισίν, Ἄρτεμιρία = Ἄρτεμισία, ἔχουρα = ἔχουσα; *σ* virto *ρ* kartais ir gale žodžio, kai sekantis žodis prasidėdavo balsiu: ὄπωρ ἄν = ὄπωρ ἄν. Elidėje (ir vėlyvojoje antikoje Spartoje) galūninis *σ* virto *ρ*: ἀκκόρ = ἀσκός, τίρ = τίς. Sporadiškai pasitaiko ir kitose tarmėse rotacizmo reiškinių, pvz. tesaliečiuose θεόδωτος, kretiečių κορμός = κοσμός.

2) Ide. *h pasitaikė tik jaustukuose (ἄ, εὐοί). Visi kiti *h* atsirado graikų kalboje, dažniausiai iš σ ir j (ἑπτὰ, ὄς). Toks *h* buvo tariamas (o kai kur ir rašomas) ir viduryje žodžio tarp balsių, pvz. sudėtinuose žodžiuose (εὐχορκος, καθίημι, ἀφάημι = *hiēmi*). Atėniečiai 5 a. pr. m. erą dar rašė πάρηθος, ἔσθοδος, περίθοδος. Toks *h* aspiruodavo pradžioje žodžio stovintį priebalsį, jei po jo eidavo ρ: φροῦδος < προφορᾶ, τέθριππον < τετρηππον ir kt. Įvedus joniečių alfabetą, atėniečiai jau neberašė *h*, bet vis tiek tebetarė. Kartais *h* atsirasdavo iš ϕ: ἵστωρ (bojotiečių ϕίστωρ), ἔσπερος (Iorkiečių ϕεσπέριος), lot. *vesper*, ἔννυμι < *ves-nu-mi, ἔστία, lot. *Vesta*.

Kartais *h* yra etimologiškai nepagrįstas, pvz. žodyje ὕδωρ, liet. *vanduo*, ὑπέρ, ὑπό, skr. *upa*, *upam*. ὑφαίνω, skr. *ulhnāti* (suveržia virve), ὑλάω, lot. *ulutara*, ὕστερος, skr. *uttara*, ἵππος, lot. *equus*, skr. *aśvaḥ*. Kai kur gal *h* atsirado analogijos keliu, pvz. ἡμεῖς pagal ὕμεῖς, ἡμέρᾱ pagal ἔσπερᾱ (nes doriečių tarmėse ἀμέρᾱ).

Helenistiniais laikais *h* buvo pradėtas vartoti ir ten, kur jo nereikėjo, pvz. καθ' ἔτος, καθ' ἐνιαυτόν, ἐφιδεῖν, ὑφοψία ir kt. Taip atsirado ir ὑάκινθος, nes lot. *vaccinium* rodo, kad čia nebuvo *h*.

Kai kuriose tarmėse *h* gana anksti išnyko, pvz. Lesbo tarmėje jau Sapfo laikais *h* buvo netariamas. Tas reiškinys vadinosi ψίλωσις. Toliau *h* išnyko Mažosios Azijos ir kai kurių salų joniečių tarmėse (dėlto Herodotas jau neturi *h*), Elidės ir Kipro tarmėse. Antikos pabaigoje psilozė apėmė visas graikų tarmes.

3) Z. Neaiškus yra dzetos ištarimas klasikiniais antikios laikais. Dauguma mano, kad tai buvo zd – taip sako ir gramatikas Dionizijus Trakietis: ἐκ τοῦ σ καὶ δ. Tai patvirtina kai kurių etimologiškai išaiškintų žodžių rašyba, pvz. ὄζος (šaka) atitinka vokiečių *k. Ast*, vadinasi, buvo tariama *ozdos*. Lesbiečiai panašiai ir rašo: ὕσδος (ὄ > ὕ). Ἀθήνασδε < *-ανσδε, Platonas persų dievą Ahuramazdą rašo Ὀρομάζης, vadinasi, ir jam ζ=σδ. Vėliau (pradedant 4 a. pr. Kr.) ζ virto z – garsu, dėlto buvo rašoma att. ἀναβαζμοῦ (321 metais pr. Kr.), Σέυς (= Ζεύς), Ζμυρνᾶϊος; Atikoje nuo 330 m. rašoma kartais σζ, pvz. ἐπεψήφισζεν. Rašyba σζ rodo, kad tai nebuvo paprastas Z, bet geminata (juk metrikoje visą laiką ζ buvo laikomas ilgu priebalsiu, arba dviejų priebalsių junginiu).

Iš kitos pusės *dj, gj* taip pat virto ζ, vadinasi, čia turėjo būti *dz*: ἀργυρόπεζα < *-πεδζα, πεζός < *πεδζος, ἐλπίζω < *ἐλπίδζω, μείζων < *μεγζων.

Taip pat ir *j* kartais virto ζ= *dz*. Tie du ζ ištarimai nesuderinami. Kai kas mano, kad iš pradžių ζ buvo *dz*, o vėliau virto *zd*, panašiai kaip sen. slavų kalboje iš *vidjq pasidarė *widžq*, o iš čia *viždq*.

Dionizo Trakiečio laikais ζ jau buvo virtęs spirantu, todėl jo pasakymas, kad ζ susideda iš σ ir δ, tiek tepasako, kad jis buvo spirantas, panašus į z. Matėme, kad Rodo saloje jau 7 a. pr. Kr. ζ buvo spirantas, Arge – 6 a. pr. Kr. Galimas daiktas, kad ir kitose tarmėse ζ spirantizavosi anksčiau, negu manoma. Galbūt junginyje σδ spirantizacija įvyko anksčiau, negu kitose pozicijose. Tai gi ir σδ ir dz ištarimas galėjo labai anksti pasidaryti vienodu ir ζ virsti geminata, panašia į z.

§ 25. Aspiratų disimiliacija

Kai sekantis skiemuo prasidėdavo aspirata (arba h) dingdavo. Tai ir yra aspiratų disimiliacijos dėsnis, vadinamas Grassmanno dėsniu (Hermann Grassmann, Graßmann, 1809–1877). Kartais ir tolimesnio skiemens aspirata priversdavo išnykti pirmojo skiemens aspiratą, pvz. τρέφω < *θρέφω (bet fut. θρέψω išliko pirmojo skiemens aspirata, kadangi antrojo skiemens aspirata dingo φσ junginyje). τέθημι < *θέθημι, ἔχω < *ἔχω (bet fut. ἔξω), ταχύς, τάχιστος, ταχέως, bet θάττων rodo, kad buvo *θαχύς. Šis disimiliacijos dėsnis plačiai pasireiškia perfekto reduplikacijoje: πεφόβημαι < *φεφόβημαι, κέχρημαι < *χέχρημαι, τέθηκα < *θέθηκα. Dėl disimiliacijos linksniuojant keičiasi kai kurių žodžių šaknis: θρίξ, τριχός < *θρίχος.

Dėl aspirantų disimiliacijos kai kurie žodžiai pasidarė nepanašūs į kitų ide. kalbų giminingus žodžius, pvz. πείθω < *φείθω pasidarė nepanašūs į lot. *fīdo*, τέφρα į lot. *favilla*, liet. degti, o jis kilo iš **dhegh^ura*, πίθηκος sietinas su *foedus*, τεῖχος su lot. *fingere*, πυθμήν su lot. *fundus*, αὔος = *saūsas* < *sausos > *hauhos > αὔος.

Kai kur to dėsnio nebuvo laikomasi, ypač veiksmažodžiuose – jį nustelbė analogija, pvz. κέχυται jo laikomasi, bet ἐχύθην nesilaikoma, taip pat ἀμφιθέω (abi aspiratos pasiliko).

Kai kuriais atvejais aspirata pakeičia žodyje vietą. Be minėtųjų pavyzdžių (φροῦδος), φροίμιον < προhoιμιον, φουρά dar pacituoti jon. κιθών = χιτών, αἴσχος < *aighskos, λέσχη iš *leghskā, γλίσχος < *γλίσχκος, ἔσχατος < *ἔχσκατος.

§ 26. Priebalsių junginiai

Priebalsis su priebalsiu asimiliuojasi, pvz. *ἔζευγα > ἔζευζα, *ἐπί-πδαι > ἐπί-βδαι, *ἔστραφται > ἔστραπται. Susidūręs su aspirata, priebalsis pats virsta aspirata: *ἐπέμπ-θην > ἐπέμφθην, *ἦγθην > ἦχθην, *λειπθήσομαι > λειφθήσομαι. Dantinis su dantiniu susidūrę virsta σ: *οἶδθα > οἶσθα ir t. t.

1) Priebalsis + j

Priebalsių ir jot junginiai duoda įvairius garsus, kartais nepanašius nei į tą priebalsį, nei į j.

Antai *j* po *ϕ*, *ν*, *ρ* ir *σ* išnyksta, bet pakeičia prieš stovintį balsį.

a) α, ο + ϕ, ν, ρ + j > αι, οι: δαίω („uždegu“) < *δαϕῶ, κλαίω < *κλαϕῶ, hom.

τεσσαράβοις < -βοφος, τεκταίνομαι < *τεκτάνομαι, φαίνω < *φανῶ, μέλαινα < *μέλανα, ἄγκοινα < *ἀγκονα (plg. ἀγκών), δέδποινα < *δέσποινα, hom. φοινός < *φανος, ἀσπαίρω < *ἀσπάρῶ, καθαίρω < *καθάρῶ (καθαρός), μοῖρα < *μορῶ.

b) ε, ι, υ + ϕ, ν, ρ + j: εϕj duoda **ει:** εὔρεῖα < *εὔρέϕα, φυγαδεῖω < *φυγαδέϕω, βασιλεία < *βασίλεϕα; **ιϕj > ἰ:** δῖος < *δίϕος; **εν, ερ, ιν, ιρ, υν, υρ + j** pailgina prieš stovintį balsį: κτείνω < *κτένῶ, φθειρώ < *φθερῶ, κλίνω < *κλίνῶ, οἰκτίρω < *οἰκτίρῶ, ὄτρυνω < *ὄκτρύνῶ, πλύνω < *πλύνῶ, ὀλοφύρομαι < *ὀλοφύρῶμαι.

Lesbo ir tesaliečių tarmėse φαίνω ir ἄγκοινα nesiskiria nuo atėniečių ir joniečių tarmių, bet po kitų balsių padvigubėja priebalsis, o balsis nepailgėja: tesal. κρεννέμεν, lesb. ἰμέρρην = ἰμεῖρην.

μj > νj. Todėl *βάμῶ > βαίνω, χλαῖνα < *χλαμῶ (χλαμύς), κοινός < *κομῶς (plg. lot. *cum*).

sj. Pradžioje žodžio *sj* virto *hj* > *h:* ὑμῖν < **sj*u-, skr. *syūma* („raištis“). Žodžio viduryje **ασj, οσj, υσj > ahj, ohj, uhj, ehj > αι, οι, ει, υι:** λιλαίομαι < *λιλάσῶμαι, τοῦ < τοῖο < *τοσῶ, ἀλήθεια < *ἀλάθεσῶ, εἰδυῖα < *εἰδυσῶ, μυῖα < *μυσῶ, -ισῶ: οἶομαι < *ὀφισῶμαι.

lj > ll: ἄλλος < **alj*os, lot. *alius*, φύλλον < *φύλῶν (lot. *folium*), ἄλλομαι < **alj*ομαι (lot. *salio*), πολλή < *πολϕῶ.

Ide. pj, bhj (=πj, φj) > πτ: πτύω < *πῆῶ. Iš čia atsirado veiksmažodžiai su -πτω: κλέπτω < *κλεπῶ, χαλέπτω < *χαλέπῶ, βλάπτω < *βλαπῶ, ῥίπτω < *ριπῶ, ἐρέπτομαι < *ἐρέπῶμαι, θάπτω (dėl aspirantų disimiliacijos) < *θᾶϕῶ.

μj + priebalsis išnyko j: θέρμω < *θέρμῶ, τόλμα < *τόλμῶ, μέριμνα < *μέριμνῶ.

Ide. kj, kj, qʷj, khj, kʰj, ĝhj, ghj, gʷhj (=kj, χj) > ττ (att.), σσ: πάτταλος („vinis“) < *πακῶλος, πίττα („smala“) < *πίκῶ, lot. *pix*, ἐλάττων (jon. ἐλασσων) < *ἐλαχῶν (plg. ἐλάχιστος), ὄσσε < **oqʷj*e, πέττω (πέσσω) < *peqʷjō, lot. *coquo* < *pequo > *quequo, γλῶττα < *γλωχῶ (plg. γλωχίς „strėlė“), πάσσων (=παχύτερος) < *παχῶν (plg. παχύς).

Atikos tarmėje, Orope, Bojotijoje, iš dalies Eubojoje, kartais Tesalijoje ir Kretoje buvo ττ, visur kitur σς. Vėliau, kai įsigalėjo κοινή, visur išpiešpatavo σσ (taip taria šių dienų graikai). Nežinome, kaip iš pradžių buvo tariami ττ ir σσ – vėliau jau nesiskyrė nuo kitų visų ττ, σσ, bet anksčiau, turbūt, buvo tariamas kitaip, nes Halikarnaso alfabete buvo speciali raidė šiam garsui

žymėti, panaši į τ. Galimas daiktas, kad halikarnasiečiai šią raidę bus pasiėmę iš karų alfabeto, bet, jeigu prireikė naujos raidės, tai, matyt, ištarimas buvo toks, kad nesutapo nė su vienu garsu, žyminu įprastinėmis raidėmis. Antai buvo rašoma: θάλαττα, τετάρακοντα, Ἀλικαρνατέων ir pan; ypač ta raidė mėgo rašyti iš kitų M. Azijos kalbų paimtus tikrinius vardus (Οατταίος, Πανυατταίος). Filologai pasiūlė visokių hipotezių ττ (σσ) ištarimui: *ts*, *tb*, *bb*, *š*, bet tai niekuo nepagrįsti spėliojimai. Viena aišku: jei buvo rašoma ττ, σσ, tai, matyt, čia buvo kažkoks spirantas, panašus į *t* ir *s*, bet iš pradžių nei su *t*, nei su *s* nesutampas.

Žodžio pradžioje **ττ, σσ > τ, σ**: τήμερον (jon. σήμερον) < *kjāmeron, τεῦτλον (att. σεῦτλον) < *kj-.

Ide. **gj, gʷj, ḡj > ζ**: μέζον < *μέγζων, ἄζομαι < *ἄγζομαι, νίζω < *nigʷjō (plg. νίπτρον), ἄρπάζω < *ἄρπάγζω, οίμώζω < *οίμώγζω.

Netaisyklingai padarytas praesens τάττω (iš ταγός) – ši forma greičiausiai atsirado analogijos keliu: kadangi futūras buvo ἄρπάξω, τάξω, tai ir praesens vietoje *τάζω padarė τάττω; iš *σφάγζω atsirado hom. σφάζω, att. σφάττω (netaisyklinga forma). Po priebalsių *gj > ζ*, bet tarp dviejų priebalsių atsidūręs *σ* turėjo išnykti, pvz. *vergjō > φέρζω = φέρσδω, o *σ* išnykus, liko ἔρδω.

δj > ζ: Ζεύς < *djēus > *djeus. Ἐλπίζω < *ἐλπίδζω, γυμνάζω < *γυμνάδζω, τράπεζα > *τράπεδζα. Kai kuriose tarmėse ζ > δ arba δδ, pvz. Tesalijoje, Bojotijoje, Elidėje, Lakonijoje, Kretose, tesal.: ἐζανακάδδην = ἐζαναγκάζειν, bojot. λάδδοθσθη = λάζυσθαι, Δεύς = Ζεύς, kret. δικάδδεν = δικάζειν.

Ide. ***tj, *dhj > *τj, *θj > *τσ > σσ, σ** (att.). Hom. τόσσος, τόσος, jon.- att. τόσος < *totjos, lot. *tot*, hom. πρόσσω, att. πρόσω < *πρότζω. Ide. *medhjos > μέσσος, μέσος, lot. *medius*, skr. *madhyaḥ*, liet. *mėdžias*. Bojotiečių tarmėje ττ: μέττω = μέσου, kretiečių ὀπόττοι.

Netaisyklinga atėniečių forma ἐρέττω < *ἐρέτζω (plg. ἐρέτης), πλάττω (jon. πλάσσω) < *πλάθζω – matyt, atsirado analogiškai pagal ταραττω, μέλιττα < *μέλιτζα (jon. μέλισσα), θῆσσα < *θῆτζα.

Po priebalsių **τj, θj > σ**: πᾶσα < πάνσα < *πάντζα, ἔχουσα < ἔχονσα < *ἔχοντζα (žr. toliau apie antrinius νσ).

Panašiai buvo ir žodžio pradžioje: σέβομαι < *tjeg^u-.

2) priebalsiai + ϕ

ϕρ > ρ (atėniečių t. žodžio viduryje ρρ): ῥήγνυμι, ἐρρήξαμεν, lesb. φρήξις < *vrēg-; ῥήμα, ἐρρήθη < *φρη-. Kipro tarmėje φρ išliko ir žodžio viduryje: ἐφρητάσατο, argiečių φεφρημένα, lesb. φ virto υ ir pasidarė dvibalsis: αὔρηκτος = ἄρρηκτος < *α-φρηκτος, hom. ἀπούρας < *ἀπόφρας, ταλαύρινος („storaodis“) < *ταλαφρινος, tai ajolizmai Homero tekste.

νϕ, ρϕ, λϕ. Žodžio viduryje virto ν, ρ, λ (atėniečių tarmėje). Neaišku, ar joniečių tarmėse ϕ išnykdamas pailgino prieš tai stovintį balsį: ξένφος > ξένος, ξεῖνος (joniečių), κόρφος > κόρος (att.), κοῦρος (jon.), καλφός > κάλός (att.), κᾶλός (jon.) bet joniečių įrašuose to balsio pailginimo nematyti, vadinasi, formos ten tokios, kaip Atikos tarmėje. Todėl kai kas mano, kad joniečių tarmės šiuo atveju niekuo nesiskyrė nuo Atikos tarmės, t.y. ϕ išnyko nepalikdamas jokios žymės. Pailginimai, atsiradę tik beaiškinant Homero formas, kurios rodo, kad skiemuo, po kurio ėjo ϕ, buvo laikomas ilgu. Kadangi ϕ jau buvo išnykusi, vadinasi, po balsio ėjo tik vienas priebalsis, tai buvo manoma, kad turbūt balsis buvo ilgas (kas gi daugiau sudarys ilgumą?) ir, Homero tekstą perrašant, tokiu atveju pailginami balsiai, vadinasi rašoma: ξεῖνος, κοῦρος, κᾶλός ir t. t. Sekdami Homeru, tuos balsius tarė ir rašė pailgintai ir kiti vėlesnių epų kūrėjai bei lyrikai (elegijų, jambų rašytojai).

Kitose tarmėse šie junginiai traktuojami įvairiai: vienos tarmėse ϕ išnyko be žymės, pvz. lokrų ξένος, heraklėjiečių ὄροι („ribos“); kitose išnykdama ϕ, pailgino prieš stovintį balsį, pvz. Argolidėje ἡνάτᾱ (= att. ἐνάτη „devintajai“). Tėros saloje οὔροι (ribos), Kose Ξεῖνος, Knide Κούρᾱ, Kretoje πρόξηνος, Rodo saloje Ξεινιάδᾱ ir kt. Dar kitose tarmėse ϕ išliko, pvz., Kerkyroje πρόξενφος, Arkadijoje Κόρφα (tikrinis vardas), bojotiečių καλφός = κάλός)

Lesbiečių tarmėje, kaip rodo **įrašai**, ϕ išnyko nepalikdama jokios žymės: μόνον, Κόρᾱ, ἔνεκα ir kt. Bet Lesbo lyrikų kūrinuose yra atveju, kai skiemuo, stovintis prieš ϕ, traktuojamas kaip ilgas – dėl to Aleksandrijos filologai tokius ilgus skiemenis rašė arba su geminata, pvz. ἔννεκα, arba su pailgintu balsiu, pvz. ποικιλοδεῖρᾱ („margakaklė“, dėrė „kaklas“). Greičiausiai toks skiemens pailginimas bus ne lesbiečių tarmės faktas, o tik epo kalbos sekimas.

Ide. ***pv, *bhv > πϕ, φϕ > π, φ** (ϕ išnyko be žymės): νήπιος < *νήπιος (plg. hom. νηπύτιος) iš νη ir φέπος, ὑπερφίαλος < *ὑπερφιαλος (plg. lot. *superbus*).

Ide. ***tv** žodžio viduryje virto **ττ**, (att. , bojot.), σσ (jon., att.): τέτταρες < **q^uetvres*, bojot. πέτταρες, hom. τέτταρες, jon. τέσσαρες; žodžio pradžioje **tv* visose tarmėse virto σσ > σ: σάκος (hom. φερεσσακῆς), skr. *tvak* (oda, kailis), σείω < *tveis- skr. *tvēṣah* (smarkus), σέ < *tve, σός < *tvos.

*τφρ > τρ (φ išnyko): hom. τέτρασι (dat. nuo τέτταρες), τετρακόσιοι < **q^uetvr̥-*, τράπεζα < *τετράπεζα < **q^uetvr̥-pedja*.

*δφ > δ: Δεινιάς, bet korintiečių Δφῆνιά rodo buvus δφ: ἔδεια, skr. *dnēsmi* („neapkęsti“) < *dn. Homero tekste randame arba balsio pailginimu (δείδιμεν) arba geminatą (ἔδδεια), arba φ nepalieka jokios žymės (ὑπόδεια).

Ide. ***dhv > θφ > θ:** θαιρός < *θφαιρjós, θνητός < *θφνᾱτός < **dhv^htos*, skr. *dhvāntah*, *adhvanīt* („užgeso“), θεός < *dhvesos (iš kito balsių kaitos laipsnio *dhvos kilo liet. k. dvasia), μέθη < *μεθᾱ (plg. μέθυ).

*τσφ > σ: ἴσος < *φίτσφος < **vids-*

*σφ žodžio pradžioje virto į *spiritus asper*: jon., att. ἔ < *σφε, οἷ < *σφοι, hom. ὄς < *σφός (lot. *suus*, liet. *savas*), ἠδύς < *svādus, lot. *suāvis*, ἔκυρός, skr. *sváśurah* (liet. *šėšuras*), got. *swaihra*. Žodžio viduryje *σφ išnyko, pailgindamas prieš jį stovintį balsį: *νασφος > *νᾱός* > att. *νεώς*, ἰός („strėlė“) < *ισφος (skr. *iśus* „strėlė“).

Bojotiečių tarmėje žodžio pradžioje *σφ > φh: Φηκαδάμος = Ἐκάδαμος; ajoliečių tarmėje *σφ > φφ – pirmoji φ su prieš stovinčiu balsiu sudarė dvibalsį: εὔαδε < *εσφαδε.

Ide. ***k^v > ππ:** ἵππος < **eq^uos* (neaišku kodėl *e > i*), bet tesal. ἵκκος.

Ide. ***ghv > θ:** θήρ (ajoliečių φήρ) < *ghvēr, liet. *žvėris*, lot. *ferus*.

Ide. ***k^v > κ** (φ išnyko be žymės): καπνός, liet. *kvapas*.

3) priebalsiai + σ

Ide. ***sm:** žodžio pradžioje *s* išnyko: μία < *σμία, lot. *semel*, μέριμνα – skr. *smarati* („atmena“), μειδιάω, anglų *smile*, hom. φιλομειδής, μήλον („smulkūs gvyuliai“), sen. islandų *smali*, vok. k. *schmal*. Bet kartais σμ- išlieka, pvz. σμικρός (greta μικρός), hom. σμερδαλέος, σμερδνός, σμυγερός, σμύχω, σμάω.

Žodžio viduryje ***-sm- > μ** (su prieš stovinčio balsio pailginimu): *esmi > εἰμι, skr. *asmi*, liet. *esmi*, εἴμαρται (nuo μείρομαι) < **sesm^rtai*, κρῦμος („šaltis“) > *κρυσμός (plg. κρύσταλλον).

Lesbo ir Tesalijos tarmėse -σμ- > -μμ-: ἔμμεναι (= att. εἶναι), ἄμμι < *hsmi, ὕμμι < *usmi.

Kai kur vėl buvo sugražintas išnykęs σ: att. ἐσμέν (bet joniečių εἰμέν) ἔρρωσμαι, τετέλεσμαι ir pan.

Ide. ***sn**: žodžio pradžioje išnyko *s* (kaip ir ***sm**): νιφάς („sniegas“) < ***snig^uh-**, hom. ἀγάννιφος, νήσω („verpti“) < ***snē-**, hom. ἐύνητον. Žodžio viduryje *s* išnyko, pailgindamas prieš stovintį balsį: σελήνη < ***σελάσνᾱ**, ἀλγεινός < ***ἀλγεσνός**, κλεινός < ***κλεφεσνός**, jon. εἴνυμι < ***φεσνῦμι**, bet att. ἀμφιέννυμι < ***vesnūmi**, netaisyklinga forma, atsiradusi turbūt nusižiūrint į ***hμφίεσται** < ***hμφίφεσται** (iš perfectο *φες* vėl buvo gražintas į praesens. Kadangi tuo laiku jau nebeveikė ką tik mūsų aptartas dėsniis *sn > n*, tai *sn* virto į *nn*, t.y. *s* asimiliavosi su *n*). Panašiai atsirado ir formos ζώννυμι, κρεμάννυμι, ῥώννυμι, σκεδάννυμι ir kitos. Tuo laiku Πελοπόσ-νησος virto Πελοπόννησος.

Ide. ***sr > ph** (žodžio pradžioje): ῥέω < ***srevō**, skr. *sravati*, ῥόος < ***srovos**, liet. *sravėti*. Kad *ῥ* buvo tikrai aspiruota, rodo, pvz., kerkiriečių rašyba PHOFAIΣI, hom. καλλίρροος (geminata kilo iš ***σρ**): ῥοφέω („srėbti“), lot. *sorbeo*, liet. *srebiù*.

Žodžio viduryje *σ* išnyko, pailgindama prieš stovintį balsį: τρήρων („bailus“) < ***τρασρων**, ναύκληρος < ***ναυκρασρος** >-κρᾶρος (dviejų *ρ* disimiliacija) >ναυκλᾶρος. Bet kai kuriais atvejais *σρ > ρρ*: ἔρρεον < ***ε-σρεφον** – ypač geminata būna po augmento. (Galbūt nenorėta augmento pailginti, todėl buvo padvigubintas *ρ*). Vėliau ant antrojo *ρ* buvo dedamas *spiritus asper*. Kad iš tikro padvigubinti *ρρ* buvo aspiruojami, rodo romėnų transkripcija, pvz. Πύρρος transkribuojama *Pyrrhus*.

Ide. ***sl-** žodžio pradžioje virto **λ-** (kad tas *λ* buvo aspiruotas, rodo, pvz., aiginiečių rašyba, formos λαβών: ΛΗΒΩΝ < ***σλαβ-** < ***slag^u-** < ***slag^u-**. Homero tekste daug kur būna geminata, pvz. ὄτι λλήξειν, ἄλληκτος, ἔλλαβε. Žodžio viduryje ***σλ > λ**, pailginant prieš tai stovinį balsį: εἴληφα < ***σέσλᾱφα** < ***slābh-**, ἴλεως < ἴληος < ***σίσληφος**.

Senieji ***ns** (iš ide. prokalbės)

Ide. ***ns**, ***ms** prieš balsius virto **n**, **m**, pailgėjant prieš stovinčiam balsiui: aoristo ἔφηνᾱ < ***ἔφανσα**, ἔνειμα < ***ἔνεμσα**, ἔκτεινα < ***ἔκτενσα**, ὤμος, skr. *ámsah*, χήν (dor. χάν) < ***ghans**, vok. *gans*, lot. *anser* < ***hanser**, liet. *žqsis*, μήν < ***μήνς**, lot. *mensis*.

Forma ἔφηνᾱ rodo, kad *ns > n* procesas vyko dar prieš pasirodant *ā > η* dėsniui (ἔφᾱνα < ἔφᾱνα, ἐκάθηρα < ἐκάθᾱρα), vadinasi, prieš susiformuojant joniečių – atėniečių tarmėms. Kad *νσ*, *μσ > ν*, *μ* procesas įvyko prieš susiformuojant istorinėms graikų tarmėms, rodo nevienodi jo rezultatai tarmėse. Tuo laiku, kai joniečių ir atėniečių tarmėse pailgėjo prieš stovintis balsis, Lesbo ir Tesalijos tarmėse padvigubėjo priebalsis (*μ*, *ν*): lesb. ἔνεμμα (= att. ἔνειμα). Be to, pailgėjęs balsis *ε* joniečių – atėniečių tarmėse buvo siauras, todėl vėliau rašomas *ει*, o kitose tarmėse – platus, todėl rašomas *η*.

Formoje *ἐξήρᾱνα* (nuo *ξηραίνω*) *ᾱ* išliko po *ρ* (panašiai išliko *ᾱ* formose *ὕγίᾱνα* iš *ὕγιαίνω*, *ἐμίᾱνα* iš *μιαίνω*), *netaisyklingai* išliko formose *ἐκέρδᾱνα* (nuo *κερδαίνω*), *ὑφᾱνα* (nuo *ὑφαίνω*).

Prieš *priebalsius νσ, μσ > σ* (*ν, μ* išnyko be žymės): *συσκευάζω < συν-σκευάζω, κεστός < *κενστός < *κενττός, τριακοστός < *τριακοντός, hom. δικασπόλος < *δικανσπόλος, σαλπίζω < *σαλπίγγω > *σαλπίνζω = σαλπινσδω, Ἀθήναζε < *Ἀθήνανσδε, δεσπότης < *δεμσπότης.*

Vėlesnieji *ns

Išnykus iš *prokalbės* laikų *paveldėtam *s*, netrukus vėl atsirado *σ*, kilęs iš *τι > σι, τj > σ, τσ > σ* ir pan. Atsidūręs greta *n* toks *σ* vėl sudarė junginį *νσ*.

Šis jaunasis *νσ* buvo traktuojamas kitaip: išnyko ne *σ*, o nosinis garsas: ***νσ > σ, pailgin-damas prieš stovintį balsį***: *πᾶσα < *πάνσα < *πάντjα, ἔχουσι < ἔχονσι, δοῦσα < δόνσα < *δοντjα* ir pan.

Šis dėsniš galiojo ne tik tais atvejais, kai *νσ* buvo žodžio viduryje prieš balsį, bet ir žodžio gale, kai sekantis žodis prasidėdavo balsiu, pvz. *εἰς ἄστυ < ἐνς ἄστυ*. Kai sekantis žodis prasidėdavo *priebalsiu, ν* išnykdavo nepailginęs prieš stovinčio balsio, pvz., *ἐνς πόλιν > ἐς πόλιν*. Kretos tarmėje šis dvilypis galūninio *νσ* traktavimas išliko istoriniais laikais, todėl rašoma *τὸνς ἐλευθέρονς* (šioje tarmėje *νσ* prieš *priebalsį* nepasikeitė), bet *τὸς λόγονς*. Matyt taip buvo kitose tarmėse. Vėliau įsigaliojo viena iš dviejų galūninio *νσ* formų, todėl, pvz., atėniečių tarmėse rašoma visur *εἰς, τούς* ir t. t.

Ne tik kretiečių tarmėje (išskyrus rytinę Kretos dalį), bet ir arkadiečių, tesaliečių ir kai kuriose kitose tarmėse *νσ* išliko nepasikeitęs. Lesbiečių tarmėje *ν* virto balsiu *ι*: *παῖσα = πᾶσα, ἔχοισι = ἔχουσι, ταῖς = τᾶς, Μοῖσα = Μοῦσα (< *montjα), γέλαισα < *γέλανσα < *γέλαντjα.*

Išnykus *ν*, *pailgėjęs ᾱ* jau nevirto į *η*, vadinasi, *ν* išnyko tik po *to*, kai *ᾱ > η* dėsniš jau buvo nustojęs veikti. Bet *vėlesnysis νς* vis dėlto atsirado labai anksti, nors ir vėliau, negu išnyko *prokalbės* laikų *σ*. Nes jį randame jau mikėniečių tarmėje: *e-ko-si (=ἔχονσι), pa-si (=πανσι)*. Matyt vėliau atsiradęs *νς* ilgą laiką nesikeitė (juk jis išliko ir klasikiniiais laikais – bent kai kuriose tarmėse), o kai pradėjo nosinis garsas nykti, tai kiekviena tarmė ėjo savo keliu.

Dar vėliau atsirado kitas *νσ*, pvz. *θέρμανσις, ἄνστᾶς (= ἀναστᾶς)* – šis jau nepasikeitė.

ρσ, λσ nepasikeitė, jei prieš stovintis balsis buvo kirčiuotas: jei kirtis buvo sekančiame skiemenyje (t.y. po *ρσ, λσ*) tai *σ* išnyko, *pailgindamas* prieš stovintį balsį. Tai Wackernagelio nu-

statytas dėsnis (Jakob Wackernagel, 1853–1938). Antai kórση (smilkiniai) ρσ išliko, bet κουρεύς („kirpėjas“) σ išnyko, o balsis ο pailgėjo (rašomas ου), nes buvo kirčiuotas sekantis skiemuo. Panašiai ėρση < *φέρση („rasa“), bet ούρέω < *φορσέω („šlapintis“).

Šis dėsnis prieštarauja aoristų ρσ > ρ prieš einančio balsio pailginimui, nes čia kaip tik buvo kirčiuotas prieš ρσ einantis skiemuo. Todėl kai kas mano, kad aoristų ρσ > ρ atsiradęs analogiškai pagal nosinius veiksmoždžius. Su λσ yra mažiau pavyzdžių (išskyrus aoristus ėστειλα < *ėστελσα, ήγγειλα < *ήγγελσα ir pan.): βουλή < *βολσᾶ, τέλσον, κέλσαι ir t.t.

Atėniečių, Eubojos ir kai kuriose doriečių tarmėse ρσ < ρρ, pvz., att. – euboj. ἄρρην, jon., kret., epidaur., Koso ėρσην, Hom. ἄρσην, att. θάρρος, Hom. θάρσος, lesb. θέρσος, delf. Θαρρίκων, att. θάρρος, kitose tarmėse θάρσος; kitose tarmėse kórση, att. κόρρη.

Lesbo tarmėje aoristuose ρσ, λσ > ρρ, λλ: ėστελλα, ėφθερρα.

Vėlai atsiradęs ρσ išliko ir Atikos tarmėje: κάθαρσις, θηρσί ir kiti panašūs dariniai.

4) Įvairūs priebalsių junginiai

Dantiniai (τ, δ, θ) + σ > σσ > σ (att.): *ποδοσι > ποσί, *έλπίδοσι > έλπίσι, *χάριτις > χάρις ir pan.

Gomuriniai (κ, γ, χ) + σ > ξ: αἴγς > αἴξ, κόρακς > κόραξ, *όνυχς > όνυξ.

Lūpiniai (π, β, φ) + σ > ψ: Ἄραβς > Ἄραψ, γυπσι > γυψί.

Jei σ atsiduria tarp dviejų gomurinių, tai išnyksta pirmasis gomurinis, o jei tarp dviejų lūpinių, tai – pirmasis lūpinis: *δίκσκος > δίσκος, *διδάκσκω > διδάσκω, *βλάσφημος > βλάσφημος.

Šiaip σ tarp priebalsių išnyksta.

σσ > σ (att. ir jon.) ėπεσσι > ėπεσι, έτέλεσσα > έτέλεσα.

Dantinis + dantinis > σ + dantinis: *οἶδθα > οἶσθα.

νμ > μμ: ήσχυνμαι > ήσχυμμαι (nuo αίσχύνομαι).

νλ > λλ: *συνλέγω > συλλέγω, *παλίνλογος > παλίλλογος.

λν > λλ: *όλνῡμι > όλλῡμι – tai vėlesnis λν: anksčiau atsiradęs λν > λ (su prieš stovinčio balsio pailginimu): *όφέλνω > όφείλω, στήλη > *στάλνᾶ (lesb. στᾶλλᾶ), βούλομαι < *g^uolnomai.

Vėliausiai atsiradęs λν nepasikeitė: hom. πίλναμαι.

Tarp nosinio ir likvidos įsiterpia pereinamasis priebalsis: *άνρός > άνδρός, *μεσημυριά > μεσημυβριά, *ἄ-μυτος > *ἄμυτος > ἄμυτος, *μέμλωκα > μέμβλωκα (iš čia padarytas praesens βλώσκω). (βλώσκω, μολοῦμαι, ἔμολον, μέμβλωκα „eiti“.)

§ 27. Priebalsių asimiliacija, disimiliacija ir pan.

Asimiliacija buvo vienas pilna, pvz. ὄμμα < *όμμα, kitur – dalinė, pvz. ἔζειται < *ἔζειται, βροντή < *βρομητή. Tai greta vienas kito stovinčių garsų supanašėjimas. Bet buvo ir ne greta stovinčių priebalsių asimiliacijos atvejų: Κλαύκων < Γλαύκων, Μεκακλή < Μεγακλή, att. κωλακρέται < *κωλαγρέται, βόλυβδος < μόλυβδος, Ἄνθιλοχος < Ἄντίλοχος, βλάβη < *βλάπη.

Labiausiai buvo asimiliuojama Kretos tarmėje. Čia κτ > ττ: νυττί = νυκτί, πτ > ττ: ἐττά = ἐπτά, ἔγρατται = ἔγραπται, σθ > θθ: δέκσαθθαι = δέξασθαι, σδ > δδ: ἐδ δικαστήριον = ἐσ δικαστήριον, γν > νν: γιννόμενον = γιγνόμενον, μν > μμ: ἐκπρεμμίττεν = ἐκπρεμνίζειν, ρν > νν: ἄννίοιτο = ἄρνέοιτο, μπ > ππ; Σγ > γγ ir t.t.>`

Disimiliacija tarp greta stovinčių priebalsių pasitaiko retai: σάμβατον = σάββατον, κρόμβυον = κρόμμυον. Dažniau randame disimiliaciją tarp toliau stovinčių priebalsių, pvz. ἀργαλέος < *ἀλαλέος, ναύκληρος < *ναύκρᾶρος, λάρναξ < *νάρναξ, κεφαλαργιά < *κεφαλαργιά, μορμολύττω < *μορμоруττω, ἀλλήλους < ἀλλήλλους ir t.t. Dėl disimiliacijos išnyksta priebalsis: ἔκπαγλος < *ἔκπλαγλος, φαῦλος < *φλαῦλος, φᾶτρία < φρᾶτρία, Σαπφώ < Ψαπφώ, Χαιρεσράτης < Χαιρεστρατής, δρύφακτος < *δρύφρακτος, λαξ < *κλάξ, κροκόδιλος < *κροκοδριλος ir t.t.

Haplogija (kai iš dviejų panašių skiemenų vienas netariamasis): ἀμφορεύς < *ἀμφιφορεύς, ἡμέδιμον < *ἡμιμέδιμον, ξύλοχος < *ξύλολοχος, ἄντιτα < *ἀντίτιτα, sodiečių vardas Δαμήδης < *Δαμομηδης, σκίμπος < *σκιμπόπος, Πλεισθῆνης < *Πλειστο-σθῆνης, τέτραχμον < *τετράδραχμον, Μέλανθος < *Μελαν-ανθος ir t.t.

Metatezė ξ > σχ, ψ > σφ: εὐσχάμενος = εὐξάμενος, σφυχή = ψυχή, Σχονοκλῆς = Ξενοκλῆς, ἔγρασφεν = ἔγραψεν, τίκτω < *τιτκω, Ἄφορδίτα = Ἄφροδίτη, πόρσωπον = πρόσωπον, δαρχμᾶ = δραχμή, βάθρακος = βάτραχος, κόθρᾶ = χότρᾶ, κιθών = χιτών, σκοπέω < *σχεπ- ir t.t.

§ 28. MORFOLOGIJA

Kadangi morfologija kiekvienoje ide. kalboje vystėsi savarankiškai, tai sunku nustatyti, kokia buvo to ar kito morfologijos fakto prokalbės forma. Todėl, skirtingai nuo fonetikos, atskiru morfologijos formų istoriją pradėsime ne nuo proklabės, o nuo graikų kalbos, t.y. atėniečių tarmės, o paskui nagrinėsime praeitį iki prokalbės (jeigu įmanoma rasti atitinkamą prokalbės formą) ir į vėlesnius laikus. Nagrinėdami praeitį, šiek tiek stabtelsime (jei bus atitinkamų duome-

nų) ties mikėniečių tarmės formomis, o kalbėdami apie vėlesnius laikus, kartais sieksime Bizantijos, o kartais net ir naujosios graikų kalbos laikus.

Kaip kitose ide. kalbose, taip ir graikų kalboje buvo trys giminės – vyriškoji, moteriškoji ir niekatroji, ir trys skaičiai – vienaskaita, dviskaita ir daugiskaita. Istoriniais laikais dviskaita palaipsniui išnyko – ilgiausiai ji išliko atėniečių tarmėje (4 a.pr. Kr. ji dar buvo gyva).

Linksnių buvo penki – nominatyvas, genetyvas, datyvas, akuzatyvas ir vokatyvas. Seniau buvo manoma, kad senovės indų kalba geriausiai išlaikė prokalbės morfologijos struktūrą, tad ir graikų kalboje iš pradžių buvę aštuoni linksniai: vėliau trys linksniai išnykę: abliatyvas susiliejęs su genityvu, o lokatyvas ir instrumentais – su datyvu. Buvo nurodoma, kad vėlesniais laikais tai vienur, tai kitur pasitaikydavę tų išnykusių linksnių liekanų, pvz. delfiečių φοίκω „iš namų“ esąs senovinis abliatyvas, atitinkąs lotynų k. abl. *Gnaivōd* ir skr. *vrkāt*; homerinės formos su galūne φι, esančios išnykusiojo instrumentinio liekana, formos οἴκοι „namie“, Ἰσθμοῖ „Istme“ – lokatyvo liekana ir pan.

Šiandien ima įsigalėti kitokia nuomonė, būtent, kad kiekvienoje ide. kalboje linksnių sistema formavosi savarankiškai. Jei graikų kalba turi tik penkis linksnius, tai matyt, kiti linksniai neišsivystė. Linksniai kilę išrieveiksmių. Tos pačiosrieveiksmių galūnės kursavo visose (ar daugumoje) ide. kalbose. Kurios galūnės buvo dažniau vartojamos, tos ilgainiui tapo linksnių galūnėmis, t.y., susiformavo linksniai; kurios buvo rečiau vartojamos – nevirto linksnių galūnėmis. Be to,rieveiksmių galūnės buvo daugiareikšmės, dėl to ta pati galūnė vienoje kalboje išsivystė į vieno linksnio galūnę, kitoje – į kito. Todėl įtariamas lokatyvo, abliatyvo ir instrumentinio liekanas graikų kalboje žiūrima kitaip: čia ne liekanos, o tik mėginimai retkarčiais tą ar kitą galūnę prisegti prie vieno kito daiktavardžio. Sakysime o – kamienių žodžių galūnė –*od* nereiškia abliatyvo, o tikrieveiksmį, reiškiantį iš, nuo. Lotynų ir sen. indų kalbose ši galūnė buvo labai dažna, dėl to ten susiformavo abliatyvas –*od*, o graikų kalboje ji pasitaikydavo retai.

Graikų kalboje randame ne vieną tokią galūnę, iš kurios būtų galėjęs atsirasti linksnis. Antai –*δε* reišké kryptį: οἴκαδε „namo“. Ἀθήναζε „į Atėnus“ ir pan. Plačiau šią galūnę vartojant, būtų išsivystęs iliatyvas, bet neišsivystė, nes per retai ši galūnė buvo vartojama. Neišsivystė naujas linksnis ir iš homerinės galūnės –φι, kuri buvo daugiareikšmė – ji gali reikšti instrumentinį, lokatyvą ir abliatyvą (kartais dar ir kitus linksnius): užuot virtusi kurio nors naujo linksnio galūne, ji visiškai išnyko. Įdomu, kad ši galūnė dažnai pasitaiksto o ir mikėniečių tekstuose – ten ji rašoma *pi* ir taip pat yra daugiareikšmė: gali reikšti instrumentinį, pvz. *po-ti-pi* = πόρτιφι (su telyčia), lokatyvą (pvz. *e-ru-ta-ra-pi* = Ἐρυθρᾶφι („Eritruose“)) ir kt. Jei mikėniečių kalba būtų ilgiau išlikusi, galimas daiktas, kad būtų susiformavęs naujas linksnis su galūne –φι.

Pastaruoju metu įrodinėjama, kad mikėniečių kalboje buvo šeši linksniai (neskaitant dar nesusiformavusio linksio su φ galūne): be penkių istorinių laikų graikų k. linksnių, ten buvęs dar instrumentalis, kuris vėliau susiliejęs su datyvu. Mat mikėniečių kalboje o- kamienų daiktavardžių datyvas pl. turi galūnę *-o-i*, o įnagininkas *-o*. Kadangi mikėniečių rašyba labai netobula, tai datavo galūnę galima tarti *-oi-hi* (ji būtų kilusi iš **-oisi* < loc. **-oisu*), o instrumentalio *-ois* < **-ōis*. Dėl tų dviejų galūnių tarties dar ginčijamasi, bet kadangi rašyboje jos skiriasi, tai turbūt ir ištariant jos skyrėsi. Taigi išeina, kad mikėniečių kalboje bent o-kamieniai turėjo šešis linksnius, t.y., instrumentalis turėjo galūnę, skirtingą nuo datyvo. Kiti kamieniai instrumentaliui reikšti naudojosi galūne *-pi*, kuri buvo daugiareikšmė. Iš kur tas daugiareikšmiškumas? Anksčiau buvo manoma, kad daugiareikšmiškumas atsirado susiliejęs keliems linksniams į vieną. Antai istorinės graikų kalbos datyvo daugiareikšmiškumas buvo aiškinamas tuo, kad datyve slypi buvęs instrumentalis ir lokatyvas – o gal net abliatyvas, kadangi kai kuriose graikų tarmėse prielinksniai $\acute{\epsilon}\xi$ ir $\acute{\alpha}\rho\acute{o}$ vartojami si datyvu, o juk jie turi abliatyvinę reikšmę. Šiandien daugiareikšmiškumas aiškinamas priešingai: kaip rodo galūnė φ (mik. *pi*), iš pradžių galūnių reikšmė dar nebuvo išsikristalizavusi, t.y., buvo daugialypė ir tik vėliau buvo apsisotą ties viena kuria reikšme. Taigi mikėniečių galūnės *pi* daugiareikšmiškumas iš šeštojo linksnio (t.y., instrumentalio) apribojimas tik o-kamieniais žodžiais reiškė, kad mikėniečių kalbos linksnių sistema dar nebuvo galutinai susiformavusi; jei mikėniečių kalba nebūtų žlugusi, galbūt ilgainiui instrumentalis būtų buvęs suformuotas ir kitiems kamienams. Istorinių laikų graikų kalboje senovinė galūnė $-\varphi$ visai išnyko, o galūnės *-ois* ir *-oisi*, būdamos labai panašios, susiliejo į vieną galūnę – *oisi*.

§ 29. Artikelis

Mikėniečių kalboje artikelio nebuvo, Homero kalboje artikelis vartojamas rodomojo įvardžio reikšme. Bet yra vietų, kur $\acute{o}$, $\acute{\eta}$, $\tau\acute{o}$ eina artikelio pareigas, pvz., Il.1.6 $\tau\acute{\alpha}$ $\pi\rho\acute{\omega}\tau\alpha$. Tai rodo, kad epinės kalbos kūrimosi laikais būsimasis artikelis dar tebebuvo rodomuoju įvardžiu, bet vėliau, kai šnekamojoje kalboje $\acute{o}$, $\acute{\eta}$, $\tau\acute{o}$ jau buvo virtę artikuliu, epų kūrėjai rodomąjį įvardį $\acute{o}$, $\acute{\eta}$, $\tau\acute{o}$ retkarčiais – galbūt nesąmoningai – pavartodavo artikelio prasme.

Nom. Sg. $\acute{o}$ < **so*, $\acute{\eta}$ < $\acute{\alpha}$ < **sā*, $\tau\acute{o}$ < *to* < **tod*. Plg. gotų k. *sa*, *sō*, skr. *sa*, *sā*, *tat* < **tod*, gotų k. < *þata*, lot. k. *istud*, liet. *tas*, *ta*.

Gen. Sg. m. n. $\tau\acute{o}\tilde{\omega}$ < $\tau\acute{o}\acute{o}$ < $\tau\acute{o}\tilde{\omega}$ < **tosjo*, skr. *tasya*. Bet galėjo $\tau\acute{o}\tilde{\omega}$ kilti iš $\tau\acute{o}\acute{o}$ < **toso*, plg. hom. $\tau\acute{e}\acute{o}$ < **teso*, gotų k. *dagis* < **-eso*, doriečių $\tau\acute{\omega}$.

Dat. sg. m. n. $\tau\acute{\omega}$ = $\tau\acute{\omega}\iota$ – tai o-kamienų daiktavardžių galūnė (plg. lot. *lūpō* – įrašas *Numasioi* rodo, kad buvo *-ōi*).

Acc. sg. m. τόν < *tom, skr. tam, lot. istum – acc. sg. n. sutapo su nom. sg. Taip yra kitose ide. kalbose turbūt taip buvo jau ide. prokalbėje.

Nom. plur. m. Kai kuriose tarmėse (bojotiečių, lokriečių, doriečių ir kt.) τοί < *toi, skr. tē < *toi, liet. tie < *tei. Joniečių – atėniečių ir lesbiečių, tesaliečių, kipriečių, arkadiečių ir kai kuriose Kretos tarmėse pagal nom. sg. ò buvo sukurta forma οί.

Gen. plur. m. n. τῶν < *tōm, liet. tų. (Galūnė -τῶν yra paimta iš o-kamienių daiktavardžių).

Dat. plur. m. n. τοῖς, hom. τοῖσι < ide. loc. *toisu, skr. tēsu < *toisu, sen. slavų k. тѣхъ, -σι < *-su pagal dat. sg. -ι (ποδί). Tarpbalsinis s turėjo išnykti (už tai mikėniečiai rašė -oi = -oihi), bet buvo gražintas pagal priebalsių kamiengalių dat. plur. -σι (ποσί). Iš pradžių τοῖς buvo tik prieš balsius, o vėliau – apibendrintas. Bet galėjo būti τοῖς < *tōis ir τοῖσι < *toisu, o vėliau išlyginta į vienintelę formą τοῖς.

Acc. plur. m. τούς < τόνς (kretiečių t.), sen. prūsų stans. Išnykdamas v pailgino prieš stovintį balsį: τῶς > τούς, dor. τῶς.

Nom. acc. plur. n. τὰ < *tə – tai priebalsių kamiengalių galūnė, nes įvardis turėjo formą *tā, skr. tā.

Gen. sg. f. τῆς < τᾶς, liet. tōs – tai daiktavardžių galūnė (plg. liet. rankos < *-ās, gotų k. gibōs, skr. aśvās), nes įvardžių galūnė buvo *-sjās; *tasjās, skr. tasyās.

Dat. sg. f. τῇ < τᾶι – tai daiktavardžių galūnė (plg. liet. rankai, gotų k. gibai, lot. silvae < *āi).

Acc. sg. f. τήν < τᾶν < *tām, skr. tām, lot. istam < *-tām.

Nom. plur. f. Iš pradžių buvo *tās, liet. tos, gotų k. bōs. Graikai pagal τοί padarė ταί (išli-ko forma kai kuriose tarmėse, pvz., doriečių). Joniečių, atėniečių ir kai kuriose kitose tarmėse pagal sing. n. ᾶ buvo sudaryta forma αἰ.

Gen. plur. f. τῶν (dor., lesb., bojot., arkad. τᾶν) < τέων < τήων, τᾶων < *τᾶσων, lot. istārum < *-tāsōm, skr. tāsām.

Dat. plur. f. buvo *tāsu (lokatyvas) > τᾶσι (*-σν > σι panašiai kaip τοῖσι), τῆσι (Atikos įrašuose). Pagal τοῖσι, atsirado *ταῖσι, hom. τῆσι, att. ταῖσι > ταῖς.

Acc. plur. du. (m. f. n.) τῶ < *tō, skr. tā < *tō.

Gen. dat. du. τοῖν, homer. τοῖν (iv – tai įvardžių lokatyvo galūnė (homer. νῶιν, ἡμῖν).

§ 30. o-kamieniai

Nom. sg. m. -ος: λόγος = λόγο-ς, plg. lot. k. *Novios, Plautios*, skr. *aṣvaḥ*, liet. *vilkas*.

Gen. sg. m. -ου < oo < οιο < *osjo (o gal -oo < *-oso, skr. *aśvasya*, dor. λόγω).

Dat. sg. m. -ωι: λόγωι < *ōi.

Acc. sg. m. -o+v: λογο-v, lot. *virum* < *-om, *Lūciom*, skr. *aśvam*.

Voc. Sg. m. -ε: λόγε, liet. *vyre*, lot. *equē*, skr. *aśva* (ε ne galūnė, o kamiengalio kitas laipsnis).

Nom. acc. sg. n. -ον: δῶρον, lot. *iugum* < *-om, *dōnom* (įrašė), skr. *yugam*

Voc. Sg. n. niekuo nesiskiria nuo nom. acc. sg.

Nom. plur. m. -οι: λόγοι – tai įvardinė galūnė. Ji pakeitė iš prokalbės laikų paveldėtą galūnę *-ōs (plg. skr. *aśvāḥ*, gotų k. *wulfōs*), lot. -ī < *-oi (*equī*) taip pat įvardinė galūnė.

Gen. plur. m. -ων < *-ōm, lot. *deum*, < *-ōm.

Dat. plur. m. -οις: λόγοις < λόγοισι (žiūrėti artikelio τοῖς) < *-oisu (lokatyvas) arba < *-ōis (instrum.).

Acc. plur. m. λόγους, dor. λόγως, lesb. λόγοις < λόγους (kret.).

Nom. acc. voc. plur. n. δῶρα (ἄ paimtas iš priebalsinių kamienų, nes o-kamieniai turėjo *ā, skr. *yugā*).

Nom. acc. voc. du. λόγω, skr. *aśvā*, lot. *duo*.

Gen. dat. du. λόγοιν (žiūrėti artikelio τοῖν).

§ 31. Sutrauktiniai kamieniai

Nom. sg. νοῦς < νόος, **gen. sg.** νοῦ < νόου, **dat. sg.** νῶ < νόω, **acc. sg.** νοῦν < νόον, **voc. sg.** νοῦ < νόε, **nom. pl.** νοῖ < νόοι, **gen. pl.** νῶν < νόων, **dat. pl.** νοῖς < νόοις, **acc. pl.** νοῦς < νόους, **nom. sg. n.** ὀστοῦν < ὀστέον, **gen. sg.** ὀστοῦ < ὀστέου, **dat. sg.** ὀστῶ < ὀστέω, **nom. acc. pl. n.** ὀστᾶ < ὀστέα (turėti būti *ὀστί, bet pagal δῶρᾶ ir čia įvestas ā), **gen. pl. n.** ὀστών < ὀστέων, **dat. pl. n.** ὀστοῖς < ὀστέοις.

§ 32. Antroji atikinė linksniuotė

Ji buvo joniečių ir ateniečių tarmėse, vėliau išnyko (helenistiniais laikais jos nebebuvo): atsirado dėl metatezės: νηός > νεώς, **gen. sg.** νηοῦ > νεώ, **dat. sg.** νηῶ > νεώ, **acc. sg.** νηόν > νεών, **nom. pl.** νηοί > νεώ, **gen. pl.** νηῶν > νεών, **dat. pl.** νηοῖς > νεώς, **acc. pl.** νηούς > νεώς. Vi-soje paradigmoje yra akūtas, nors kai kuriuose linksniuose turėtų būti cirkumfleksas. Akūtas galėjo būti visur įvestas pagal tas formas, kuriose jis buvo normalus (νεώς, νεών), arba gramati-kai, nežinodami, kaip buvo kirčiuojama (mat, gyvojoje kalboje tų formų jau nebuvo), visur įvedė akūtą. Panašiai linksniuojamas Μενέλεως, Μενέλεω, Μενέλεω, Μενέλεων, λαγώς („kiškis“) ir kt.

§ 33. ā ir ǣ- kamienai

Vieni žodžiai turi -ā (pvz., χῶρᾱ - jon. – att. tarmėse ā > η, todėl τιμή, μάχη), kaip ir kitose ide. kalbose (liet. *ranka* < * -ā, lot. *silva* < * -ā, skr. *aśvā*, gotų *giba* < * -ā), o kiti -ǣ, atsiradusią iš *jǣ* < *jǣ, pvz. γέφυρα < *γέφυρǣ. Pastarajai grupei priklauso visų graikų k. dalyvių moteriškoji gi-minė: λέγουσα < *λέγοντιǣ, λέξᾱσα < *λέξαντιǣ, λελυκυῖα < *λελυκυσǣ, τιθεῖσα < *τιθέντιǣ ir t.t. Kitose ide. kalbose *jǣ > ī, pvz., skr. *dēvī*, acc. *dēvīm*, gotų k. *frijondi* (draugė), liet. *daranti*, *marti*.

Voc. sg. yra lygus *nom. sg.*: χῶρᾱ, γέφυρᾱ, μάχη, bet iš pradžių buvo -ǣ (liekana: hom. νύμφᾱ nuo νύμφη), plg. sen. slavų k. жена.

Gen. sg. f. -ās: χῶρᾱς, μάχης, γεφύρᾱς, plg. liet. *rañkos* < *ās, lot. k. *pater familiās*, got. k. *gibōs* < *ās, skr. *dēvyāh*.

Dat. sg. f. -ā: χῶρᾱ, μάχη, γεφύρᾱ (*jǣ* - žodžiai gen. ir dat. sg. niekuo nesiskiria nuo -ā-kamienių žodžių), lot. *fortūnai*, lot. *rañkai*, got. *gibai*.

Acc. sg. f. -ān, -ǣn: χῶρᾱν, μάχην, γέφυρᾱν, skr. *aśvām*, liet. *rañkq* < *rankan < * -ām, skr. *dēvīm*, lot. k. *silvam* < * -ām.

Nom. pl. iš pradžių buvo * -ās (liet. *rañkos*, skr. *aśvah*, oskų k. *scriftās*, lot. k. -ās galūnės liekana: *laetitiās insperatās*). Graikai, nusižiūrėję į o-kamienius, ir čia įvedė įvardžių galūnę -ai: χῶραι, γέφυραι.

Voc. pl. sutampa su *nom. pl.*

Gen. pl. f. χωρῶν, γεφυρῶν < -έων < -ήων < -ᾶων < * -ᾶσων < * -āsōm.

Dat. pl. -αις: χώραις, μάχαις, γεφύραις < loc. *-āsu (skr. *aśvāsu*) > -āσι (*-συ > -σι pagal dat. sg. -ι) > -ησι (att.: Αθήνησι „Atēnuose“). Vėliau pagal o-kamienių -οισι padarytas -āσι > -ησι (hom.) ir -αισι, -αις.

Acc. pl. -ās < -ανς: χώρās, μάχās, γεφύρās, kret. τιμάνς, lesb. θύραις, dor. θύρας (kaip att. - jon.)

Nom. acc. du. -ā: χώρā, μάχā yra naujadaras pagal o-kamienių -ω.

Gen. dat. du. -αιν: χώραιν taip pat naujadaras pagal o-kamienių -οιν.

§ 34. Vyrīškosios giminės ā -kamienai

Nom. sg. skirtingai nuo kitų ide. kalbų, kurių nom. sg. m. niekuo nesiskiria nuo mot. giminės nom. sg. (plg. lot. k. *collēga*, liet. k. *vėpla*, sen slavų k. *слыра* ir kt.) graikų kalboje pridėtas -s: νεάνιās, δεσπότης, Ἀτρείδης (galbūt, nusižiūrint į o-kamienių nom. sg. m. -ος). Bet kai kuriose tarmėse (pvz. Š. Vakarų tarmėse, bojtiečių t.) išliko nom. sg. be pridėtinio -s: bojot. Καλλιά, Εύγίτονιδά. Gal šiose formose yra voc., kurį žmonės pradėjo vartoti vietoje nom. (Panašiai ir hom. *nom. sg.* formos su ā: ἰππότα, νεφεληγερέτᾱ gali būti vokatyvai, vartojami nominatyvo prasme.)

Voc. sg. m. neturi s: νεάνιā. Daiktavardžiai, kurie baigiasi -της, voc. turi -ā: ἰππότα, δέσποτᾱ (čia kirtis atitrauktas - turbūt, iš pradžių voc. sg. kirtis apskritai buvo atitraukiamas, pvz., ὦ ἄδελφε). Tautų pavadinimai taip pat turi ā: Πέρσᾱ (nom. Πέρσης.)

Gen. sg. -ου (ἰππότου, Ἀτρείδου) yra paimtas iš o-kamienių. Senovinis gen. išliko kitose tarmėse: jon. -εω <-ηο <-āο <-*āσο, dor. -*āσο >-āο >-ā (Ηρακλείδᾱ). Šią galūnę vartojo ir atėniečiai, linksniuodami iš kitų tarmių paimtus tikrinius vardus: Ὀρόντᾱ, Ἐπαμεινώνδᾱ. Galūnę -*so randame sen.slavų k. чесо, got. *dagis* < -*e-se.

Kituose linksniuose vyr. giminės ā-kamienai niekuo nesiskiria nuo mot. giminės ā-kamienių.

Kipro tarmėje gen. sg. -av: Ὀνασιγόραυ, tesal. -ās: Νικιάς.

§ 35. Sutrauktiniai ā-kamienai

Ἄθηνᾱ < Ἀθηναίᾱ > Ἀθηνάᾱ, gen. Ἀθηνᾶς < -αιᾶς, dat. Ἀθηνᾶ < -αίᾱ, acc. Ἀθηνᾶν < -αίᾱν, nom. Ἐρμῆς < Ἐρμείᾶς, gen. Ἐρμοῦ < Ἐρμείου, dat. Ἐρμῆ < Ἐρμείᾱ, acc. Ἐρμῆν < Ἐρμείᾱν, voc. Ἐρμῆ ir t.t. Visoje paradigmoje cirkumfleksas, nes iš dviejų susitraukiančių skiemenų buvo kir-

čiuotas pirmasis: Ἀθηναίᾱ, Ἑρμείᾱς, βορέας > *βορjās > βορρᾱς, gen. βορρᾱ < βορέᾱο, dat. βορρᾱ, acc. βορρᾱν.

§ 36. o- ir ā-kamieniai būdvardžiai

Būdvardžių linksniavimas toks pat, kaip daiktavardžių, tik tų būdvardžių, kurie kirtį turi trečiame skiemenyje iš galo, *gen. pl. f.* turi *gen. pl. m.* formą: δίκαιος, ᾱ, ον *gen. pl. f.* δικαίων (ne *δικαιῶν).

Manoma, kad dviejų galūnių būdvardžiai iš pradžių buvo daiktavardžiai, tik vėliau virto būdvardžiais, pvz., ῥοδοδάκτυλος iš pradžių reiškė „rožinį pirštą“, tik vėliau virto „rožiapirščiu“.

§ 37. Sutrauktiniai būdvardžiai

Ἀργύρεος, ἑᾱ, εον > ἀργυροῦς, ᾱ, οῦν, χρύσεος, ἑᾱ, εον > χρυσοῦς, ἦ, οῦν. Netaisyklingos formos: *nom. acc. sg. f.* - -ᾱ, -ᾱν (vietoje -ἦ, -ἦν), *nom. acc. pl. n.* -ᾱ (vietoje ἦ): ἀργυρᾱ, χρυσᾱ. Netaisyklingos formos atsirado, veikiant nesutrauktinių būdvardžių formoms: ἀργυρᾱ pagal δικαίᾱ, χρυσᾱ kaip καλᾱ ir t.t. Be to, kirtis nukeltas į paskutinį skiemenį (turėtų būti *ἀργύρους).

Εὔνοος, οον formos taisyklingos, tik *nom. pl. m.* εὔνοι kirtis netaisyklingas (εὔνοοι > turėtų būti εὔνοι).

Ἰλεως, ων linksniuojamas II Atikos linksniuote, tik *nom. acc. pl. n.* liko nesutraukta forma Ἰλεᾱ.

Trečioji linksniuotė

Trečioji graikų kalbos linksniuotė apima daug kamienų: ĩ-kamienius, ũ-kamienius, priebalsinius kamienius, dvibalsinius kamienius, s-kamienius ir kitus.

§ 38. i-kamieniai (πόλις)

Nom. sg. yra redukuotas balsių kaitos laipsnis πόλις, lot. *hostis*, skr. *matih* (mintis), liet. *mintis*.

Ide. *loc.* buvo -*ē: skr. *matā*, gr. πόλη - prie šios formos buvo pridėta galūnė *i*, kuri graikų k. vartojama datyviui reikšti, ir taip atsirado dat. πόληι (hom.): pridėjus III linksniuotėje visur vartojamą **gen. sg.** galūnę -os, buvo gauta hom. πόληος; att. dėl metatezės pasidarė πόλεως. Balsių kaitos *ei* laipsnis matomas att. **dat. sg.** *πόλει-ι > πόλει.

Acc. sg. πόλιν, lot. *puppim*, skr. *matim*, liet. *mintį*.

Voc. sg. yra tik kamienas πόλι be jokios galūnės.

Nom. pl. turi *ei-* laipsnį: πόλει-ες > πόλεες > πόλεις.

Gen. pl. *πόλει-ων > *πόλεων > πόλεων (netaisyklinga kirčio vieta pagal gen. sg. πόλεως.)

Dat. pl. πόλεσι (ε įvestas pagal nom. ir gen. pl., Herodoto raštuose dar randame taisyklingą formą πίστισι).

Acc. pl. πόλεις < *πόλενας (ε ir čia įvestas iš nom. ir gen.): kretiečių πόλινς yra taisyklinga forma.

Nom. acc. du. πόλει < *πόλει-ε. *Gen. dat. du.* πολέοιν < *πολει-οιν. Joniečių k. *gen. sg.* πράξιος ir Πύλεος (ει laipsnis) < *πολει-ος.

Οἷς („avis“) < hom. οἷς < *ὄφις, liet. *avis*, lot. *ovis*. *Gen.* οἷός < ὀφίός; *acc. pl.* οἷς < ὄφινς > hom. οἷς, *gen. pl.* οἰῶν < *ὀφιῶν, *dat.* οἰοῖσι < *ὀφισι.

ī - kamieniai

Tokių yra nedaug. *Nom.* κῖς (grūdų vabalas), κῖός, κῖί, κῖν, κῖες, κῖῶν, κῖσί, κῖς < *κῖνς. *Plg.* lot. *vīs*.

§ 39. *ǫ-kamieniai*

Nom. sg. πῆχυ-ς, liet. *sūnu-s*, got. *sunus*.

Gen. sg. πήχεως (galbūt, pagal πόλεως, (bet galėjo prie loc. *πήχη pridėti gen. galūnę: *πήχηος > πήχεως)).

Dat. sg. πήχει pagal πόλει (o gal čia *eu-*balsių kaitos laipsnis: *πήχεϝ-ι > πήχει ?)

Acc. sg. πῆχυ-ν.

Nom. pl. πήχεις < *πήχεϝ-ες.

Gen. pl. πήχεων pagal πόλεων.

Dat. pl. πήχεσι pagal πόλεσι.

Acc. pl. πήχεις < *πήχενς (pagal πόλεις.)

ǫ-kamieniai būdvardžiai

ἡδύς, ἡδεῖα < *ἡδεϝjǎ, ἡδυ, **gen.** ἡδέος < *ἡδέϝ-ος, **dat.** ἡδει < *ἡδεῖ < *ἡδέϝ-ι, **acc.** ἡδύν, ἡδί, **nom. pl.** ἡδεῖς < *ἡδέϝ-ες, ἡδέα < *ἡδέϝ-ǎ, **gen. pl.** ἡδέων < *ἡδέϝ-ων, **dat. pl.** ἡδέσι pagal

πόλεις, **acc. pl.** ἡδεῖς < *ἡδένης < *svādēns pagal πόλεις, ἡδεῖα < *deḥjā linksniuojamas ā-linksniuote.

Ἄστυ linksniuojamas kaip ἡδύ, tik *nom. acc. pl. n.* ἄσστη < ἄστεα (hom.)

ŭ-kamieniuose *f* sutrukdė balsių sutraukimą, todėl liko ἡδέος, ἡδέα ir t.t. Tik ἄσστη susitraukė (gal pagal γένη?).

Buvo ŭ-kamienių tik su redukuotuoju laipsniu *ŭ* (prieš balsius *-un*), pvz. γόνυ, gen. γουνός < *gonfos, πίτυς, gen. πίτους < *pituf-os, dat. πίτυι < *pituf-i, acc. πίτυ-ν, nom. pl. πίτυες < *pituf-es ir t.t., δάκρυμ δάκρυοςμ δάκρυα ir t.t.

δόρυ, δουρός (att. δορός < *dorofós), δουρί (att. δορί < *dorfí), pl. δούρατα, δουράτων, δούρασι.

υῖς linksniuojamas su balsių kaita: υἰέος < *uiefos, hom. υἰεῖ < *uiefi, υἰύν, pl. υἰεες < *uiefes > υἰεῖς, υἰέων < υἰέων, acc. υἰύνς. Vėliau υἰς virto o-kamieniu υἰός.

ŭ-kamieniai

ίχθϋς, ίχθϋος < *ichthuf-os, ίχθϋί < *ichthuf-i, ίχθϋν, voc. ίχθϋ, pl. ίχθϋες < *ichthuf-es, ίχθϋων < *ichthuf-ων, ίχθϋσι (dat. pl. turėtų būti ū, bet pagal nom. ir gen. analogiškai įvestas ū: ίχθϋσι), ίχθϋς < *ichthuns.

§ 40. Dvibalsiniai kamieniai

eu-kamieniai: Kitose ide. kalbose tokių kamienų nepasitaiko. Graikų kalboje jie buvo gausiai paplitę jau Mikėnų laikais – jie buvo mėgstami per visą antiką.

Nom. sg. βασιλεύς < *basilēus.

Gen. sg. βασιλέως < hom. βασιλῆος (kipriečių įrašė βασιλεφος).

Dat. sg. βασιλεῖ < hom. βασιλῆι < *basilēfi > *basilē, bet pagal βασιλέως čia įvesta *ε*, todėl βασιλεῖ.

Acc. sg. βασιλέα < βασιλῆα < *basilēf

Voc. sg. βασιλεῦ.

Nom. pl. βασιλῆς < *basilēhs < hom. βασιλῆες < *basilēfēs. Atėnuose 5 a. pr. Kr. forma βασιλῆς vyraujanti; tik 4 a. pr. Kr. atsirado βασιλεῖς (matyt pagal ἡδεῖς).

Gen. pl. βασιλέων < βασιλήων < *basilēf-ων.

Dat. pl. βασιλεῦσι (ησ prieš priebalsį sutrumpėjo – kaip ir nom. sg.).

Acc. pl. βασιλέας < βασιληας < * βασιληας. Apie 300 m. pr. Kr. buvo įvesta forma βασιλεῖς (pagal πόλεις).

Du. nom. acc. βασιληῖ < *βασιληῖε. *Gen. dat.* βασιλείοι < *βασιλή οιν. Po balsio εω ir εᾶ buvo sutraukiamos: ἀλιεύς, *gen.* ἀλιέως > ἀλιῶς, *acc.* ἀλιεᾶ > ἀλιᾶ, *gen. pl.* ἀλιέων > ἀλιῶν. Vėliau vėl įvestos nesutrauktosios formos.

Ζεύς < *diēus, skr. *dyāus*, lot. *diēs*. Ilgasis dvibalsis (Ζησς) prieš priebalsį sutrumpėjo.

Voc. Ζεῦ < *diēu, lot. *Juppiter* < **djeu – pater* > *djou pater > *jū-pater, hom. Ζεῦ πάτερ.

Gen. Διός < Διφος < *div (redukuot. laipsnis) ir *dat.* Δί < Διφί (argoliečių t.).

Acc. Δία < *Διφγ, skr. *divam*. Bet buvo *acc.* Ζῆν < *djēm (lot. *diēm*). Prie šios neįprastos formos pridėjo *acc.* galūnę - ᾶ < *η ir gavo jon. Ζῆνα, o iš čia ir Ζηνός, Ζηνί.

βοῦς < *βωυς, skr. *gāus* < **g^uōus*. *Gen.* βοός < **g^uonos*, *dat.* βοί < **g^uoni*, *acc.* βοῦν naujadaras pagal nom. βοῦς, taisyklinga yra doriečių ir hom. forma βῶν, skr. *gām* < **g^uōm* (antrasis ilgojo dvibalsio balsis išnyko). *Nom. pl.* βόες < **g^uoves*, *gen.* βοῶν < **g^uonōm*, skr. *gavām*, *dat.* βουσί ir *voc.* βοῦ < **g^uou-*. *Acc. pl.* βοῦς yra naujadaras pagal vienaskaitą; taisyklinga forma hom. βόας < **g^uovms*, lot. *bovēs*.

νάυς < *nāus, jon. νηῦς (čia η įvestas iš kitų linksnių), skr. *nāus*, *gen.* *nāvos, skr. *nāvas*, hom. νηός, att. νεώς. *Dat.* νη ι > νηῖ, skr. *loc.* *nāvi*, *Acc. sg.* *nāvη, hom. νῆα, skr. *nāvam*, lot. *nāvem* < -*η, jon. νεᾶ (metatezė), ναῦν padarytas pagal nom. sg.

Nom. pl. *nāves, skr. *nāvas* > νῆες, *gen. pl.* *nāvōm, skr. *nāvām*, hom. νηῶν, att. νεῶν, *dat.* ναυσί, hom. νηυσί - η iš kitų linksnių (dvibalsis sutrumpėjo, nes skr. *nāusu*). *Acc. pl.* ναῦς pagal sing. Taisyklinga forma *nāvηs > hom. νῆας, jon. νεᾶς, lot. *nāvēs*.

γραῦς < *γρᾶυς (prieš σ ilgasis dvibalsis sutrumpėjo), hom. γρηῦς, *gen.* γρᾶός < *γρᾶφός, *dat.* γρᾶί < *γρᾶφί, *acc.* γραῦν, *voc.* γραῦ. Pl. γρᾶες < *γρᾶφες, γρᾶῶν < *γρᾶφῶν, γραῦσί, γραῦς.

οι – dvibalsiai

Nom. Λητώ < *Λητωι (pailgintas dvibalsio laipsnis). Įrašuose yra išlikusi pirmykštė forma Λητώ, *gen.* Λητοῦς < *Λητόος < *Λητοιος, *dat.* Λητοῖ < *Λητοι, *acc.* Λητώ < *Λητογ (turėtų būti cirkumfleksas, bet, matyt, akūtas buvo įvestas pagal nom.), *voc.* Λητοῖ.

πάτρως, μήτρως ir ήρως gal turėjo dvibalsį *ōu* kamienne, bet nom. tas ilgas dvibalsis neteko antrojo balsio: *ήρωυς > ήρως, *gen.* ήρωος, *dat.* ήρωι, *acc.* ήρωα < *ήρωϝγ > ήρω, *pl.* ήρωες, ήρώων, ήρωσι, ήρωας > *att.* ήρως.

§ 41. *Priebalsiniai kamiengaliai (gomuriniai, lūpiniai ir dantiniai)*

Nom. sg. jie turi galūnę – *s*: *gomurinis* kamiengalis su *s* duoda ξ, pvz. ὄνουχ-ς > ὄνουξ, *lūpinis* – ψ, pvz. Ἄραβ-ς > Ἄραψ, o *dantinis* – *s*: *ἐλπίδς > ἐλπίς.

Gen. sg. -ος (ὄνουχος, Ἄραβος, ἐλπίδος). Ši galūnę pasitaiko ir senuose lotynų k. įrašuose: *Diovos* (=Iovis); ją išstūmė – *is*: *nominis*. Lietuvių kalboje taip pat buvo ši galūnę, pvz. *seseřs* < *sesperes, *řuņs* < *řunes.

Dat. sg. -ι: φύλακ-ι, Ἄραβ-ι, ἐλπίδι. Kai kuriose ide. kalbose *i* vartojamas vietininkui reikšti (pvz. skr. *pad-i*), lotynų kalboje ablatyvui: *pede* < *ped-i.

Acc. sg. ἄ < -ϥ < -μ: φύλακ-ἄ, Ἄραβ-ἄ, ἐλπίδ-ἄ. Plg. lot. k. *pedem* < *ped-η.

Voc. sg. turėtų būti grynas kamienas (toks yra formose Ἄρτεμι < *Ἄρτεμιδ, παῖ < *παιδ); bet jį išstūmė nom. sg. φύλαξ, Ἄραψ, ἐλπίς ir t.t.

Nom. pl. -ες: φύλακ-ες, Ἄραβ-ες, ἐλπίδ-ες. Galūnę – *es* randame ir kitose ide. kalbose: skr. – *as* < **-es* (*vācas* „kalbos“), lietuvių k. *řunes*.

Gen. pl. -ων < -*ōm: φυλάκ-ων, Ἀράβ-ων, ἐλπίδ-ων, skr. *vācām* < -*ōm, lot. k. *ped-um* < -*ōm.

Dat. pl. -σι < -*su: φύλαξι, Ἄραψι, ἐλπίσι. Kitose ide. kalbose galūnę – *su* vartojama vietininkui reikšti: skr. *pat-su*.

Acc. pl. -ἄς < -ϥς: φύλακ-ἄς, Ἄραβ-ἄς, ἐλπίδ-ἄς, plg. lot. kl. *ped-ēs* < *pedens < *pedηs, got. k. *fōt-uns* < *pod-ηs ir kt.

Voc. pl. sutampa su nom. *pl.*

Nom. acc. du. -ε: φύλακ-ε, *gen. dat. du.* -οιν: φυλάκοιν (pagal o-kamienius).

Vienskiemenių žodžių kirtis *nom. acc. voc. sing ir pl.* būna šaknyje, o *gen. dat. sg. pl.* – galūnėje: γύψ, γυπός, γυπί, γυπα, γυπες, γυπών, γυψί, γυπας. Kadangi panašų kirčio šokinėjimą randame ir sen. indų kalboje (pvz. *acc. vācam*, *abl. sg. vācās*, *loc. sg. vācī*, *dat. vācé*, *gen. pl. vācām*, *loc. pl. vāksū*), tai kyla mintis, kad tai galėtų būti ide. prokalbės kirčiavimo liekana.

Gen. pl. yra kirčio išminčių: πάντων (nuo πᾶς), παίδων, Τρώων, δᾶδων (nuo δᾶς), φώτων (nuo φῶς, šviesa). **Dat. pl.** yra tik viena kirčio išimtis: πᾶσι. Forma παίδων < *παριδων (φ išnykus, liko forma παίδων, taigi čia kirčio vieta taisyklinga), panašiai δᾶδων < *δαίδων, φώτων < *φάοτων. Kitų minėtų žodžių kirtis atitrauktas, turbūt, nusižiūrint į παίδων, δᾶδων.

Dantiniai kamiengaliai galūnė - ις (χάρις, Ἄρτεμις) ir - υς (κόρυς), kurių kirtis yra nepa-skutiniame skiemenyje, *acc. ir voc. sg.* turi -ιν, -ι, -υν, -υ: ἔρις-ἔριν, ἔρι, Ἄρτεμιν-Ἄρτεμι, κόρυιν, κόρυς ir pan. Matyt, čia bus *i*-kamienių formų įtaka (πόλιν, πόλι).

Θριξ, τριχός, τριχί, τρίχα, τρίχες, θριξί - aspiratų disimiliacijai veikiant, išnyksta tai θ (=th), tai χ (=kh) aspirata.

Nom. sg. dažnai būna pailgintas paskutinio skiemens basis: ἀλώπηξ, bet ἀλώπεκα.

Neutra baigiasi -μᾶ (σῶμᾶ) < *-ματ < *-μητ (plg. lot. k priesaga -mentum: atrāmentum): *nomen* – ὄνομα, bet graikai prie *mη* dar pridėjo *t*: *μητ > ματ > μα. *Dat. pl.* σώμασι < *σώματ-σι.

Γυνή, γυναικός su pailgintu kamienu, bojoj. βανᾶ < *g^una, g^uun > γυν, plg. got. k. qinō. Kirtis šokinėja, galbūt, pagal ἀνήρ, ἀνδρός.

οὔς < *aus (nykstamasis l. šaknies - *ōus), lot. auris, liet. ausis, got. ausō; dor. ως ir jon. οὔς < *ουσος > *ουος > *οος > οὔς, *nom. pl.* ὄτα (hom. οὔατα) < *ουσατα, t.y. pridėtas *t*: su *t* at-sirado ir ὠτός, ὠτί, ὠτων, ὠσί.

§ 42. ντ-kamieniai

Kurie ντ-kamieniai prieš ντ turi o, tie *nom. sg.* pailgina o į ω, bet neturi galūnės s, pvz. γέρων (*gen.* γέραντος), kiti *nom.sg.* gauna galūnę s, prieš kurią išnyksta ντ, pailginant prieš sto-vintį balsį: γίγᾱς < *γίγαντς (balsis pailgėja ir *dat. pl.* išnykstant ντ: γίγᾱσι < *γίγαντσι, γέρουσι < *γέροντσι ir t.t.). Į šią grupę įeina veikiamosios rūšies vyriškos ir niekatrosios giminės dalyviai (išskyrus part. perf. act.): λέγων, λέγον, λέξων, λέξον, διδούς < *διδόντς, ιστάς < *ιστάντς, εἶς < *ἔντς, λυθείς < *λυθέντς, λύσᾱς < *λύσαντς, λῦσαν < *λύσαντ, γνούς < *γνόντς ir kt.

§ 43. ν-kamieniai

Šiuose žodžiuose buvo keli balsių kaitos laipsniai, bet graikai išlygino: skiriasi tik *nom. sg.* su pailgintu balsiu (ποιμήν, ποιμένος) arba ilgu balsiu, įvestu į visą linksniavimo paradigmą: Ἕλλην, Ἕλληνος, λειμών, λειμώνος. Senosios balsių kaitos liekana yra tik forma φρασί < *φρηγι nuo φρήν, randame Pindaro raštuose ir viename Atikos įrašė.

Dat. pl. *ν* išnyko, bet nepailgino prieš stovinčio balsio: ποιμέσι, ἡγεμόσι - netaisyklingos formos, įvestos pagal kitų linksnių trumpą balsį (Iš pradžių dat. pl. buvo redukuotasis laipsnis, tad turėtų būti *ἡγεμάσι < *ἡγεμγσι).

ἀρήν visi casus obliqui turi nykstamąjį laipsnį: ἀρνός, ἀρνί, ἄρνα, ἄρνες, ἀρνῶν, ἀρνάσι (turėtų būti *ἀράσι < *ἀργσι), ἄρνας.

κύων < *kuvōn: greta buvo *kvō (iš čia liet. šuō, skr. *śvā*); voc. κύον < *kuvon. Kituose linksniuose yra redukuotasis laipsnis *kun: gen. κυνός, skr. *śunas*, liet. *šūns* < *šunes, κυνί, κύνα nom. pl. κύνες (liet. *šunes*), κυνῶν, κῦσί (turėtų būti κυᾶσι < *kvḥsi), acc. κύνας.

Kai kurie graikų k. n-kamieniai nom. sg. turi s: ῥίς < *ῥίης, δελφίς, δελφῖνος, μήν, μηνός < *μηνς, *μηνσός, lot. *mensis*. Χήν, χηνός < *χᾶης, *χανσός, liet. *žqsis*, vok. *Gans* ir kt.

Voc. atitraukia kirtį: Ἀγαμέμνων (ᾗ Ἀγάμεμνον), Ἀπόλλων (ᾗ Ἀπολλων), Ποσειδῶν (ᾗ Πόσειδον).

§ 44. *ρ*-kamieniai

Kaip n-kamieniai, taip ir r-kamieniai iš pradžių turėjo kelis balsių kaitos laipsnius, bet vėliau buvo išlyginta ir arba per visą paradigmą išvestas vardininko pailgintasis balsis, arba nom. sing. skyrėsi nuo casus obliqui tik balsio pailginimu, pvz., ῥήτωρ, gen. ῥήτορος, bet κρᾶτήρ ilgas balsis eina per visą paradigmą (išimtį sudaro σωτήρ, kuris voc. sg. turi trumpą balsį ir atitrauką kirtį: ᾗ σωτερ).

Bet vis dėlto keli žodžiai išlaikė pirmykštę padėtį su keliais balsių kaitos laipsniais. Tai πατήρ, μήτηρ, θυγάτηρ, γαστήρ. Nom. sg. tie žodžiai turi pailgintą balsių kaitos laipsnį; acc. sg., voc. sg., nom. pl., gen. pl. ir acc. pl. ε laipsnį: πατέρα, ᾗ πάτερ, πατέρες, πατέρων ir πατέρας; gen. ir dat. sg. yra nykstamasis laipsnis: πατρός, πατρί; redukuotąjį balsį matome dat.pl. πατράσι < *πατρσι.

άνήρ (ᾱ - protetinis balsis, νήρ pailgintasis laipsnis, skr. nom. *nā*), ε laipsnį turi voc. sg. ᾗ ἄνερ, o kituose linksniuose - nykstamasis laipsnis: ἀνδρός < *ανρός (žiūr. § 26, 4), dat. ἀνδρί, acc. ἄνδρα, nom. pl. ἄνδρες, gen. ἀνδρῶν, acc. pl. ἄνδρας, tik dat. pl. turi redukuotąjį laipsnį ἀνδράσι < *α-νρ-σι). Hom. ε-laipsnį turi acc. sg. ἀνέρα, nom. pl. ἀνέρες, dat. sg. ἀνέρι.

Nykstamąjį laipsnį turi, išskyrus nom. sg. Δημήτηρ, Δήμητρος, Δήμητρι, Δήμητρα, tik voc. Δήμητερ.

§ 45. σ-kamieniai

Nom. acc. n. γένος, lot. *genus*, skr. *janas*. **Gen. sg.** γένους < γένεος < *γενεσ-ος, **dat. sg.** γένει < hom. γένει < *γενεσι, **nom. acc. pl.** γένη < γένεα < *γένεσα, **gen.** γενῶν < γενέων < *γενέσων, **dat. pl.** γένεσι < γένεσσι (hom.);

nom. sg. κρέας, **gen.** κρέως < *κρέασ-ος, **dat.** κρέα < *κρέασ-ι, **nom. pl.** κρέα < *κρέασ-α, **gen.** κρεῶν < *κρεασ-ων, **dat.** κρέασι < κρέασσι.

Žodis κέρασ, gen. κέρως < *κέρασος, dat. κέρα < *κέρασι gavo τ ir perėjo į kitą paradigmą: κέρασ, κέρατος, κέρατι ir t.t

Σωκράτης (nom. pailgintas balsių kaitos laipsnis), **gen.** Σωκράτους < *-κράτεσος, **dat.** Σωκράτει < *Σωκρατεσι, **acc.** Σωκράτη < *Σωκράτεσα, **voc.** Σώκρατες (e-laipsnis). **Acc.** kartais gauna -v: Σωκράτην (pagal ā-linksniuotės vyr. giminės daiktavardžius).

Περικλῆς < *-κλέφης, **gen.** Περικλέους < *-κλέφεσος, **dat.** Περικλεῖ < *-κλεφεσι, **acc.** Περικλέα < *-κλέφεσα > -κλέεα (turėtų būti -κλήη, bet po ε,ι,η virto į ā), **voc.** Περίκλεις < *Περίκλεφες.

Būdvardžiai linksniuojami kaip tikriniai vardai: σαφής, **gen.** σαφοῦς < *σαφέσος, **dat.** σαφεῖ < *σαφέσι, **acc.** σαφή < *σαφέσᾱ, **nom. pl.** σαφεῖς < *σαφέσες, **gen.** σαφῶν < *σαφέσων, **dat.** σαφέσι < *σαφέσ-σι, **acc.** σαφεῖς pagal ἡδεῖς. **Nom. acc. pl. n.** σαφή < *σαφέσ-ᾱ.

Būdvardžiai, kurie turi ε, ι, υ prieš galūninį balsį, **acc. sg. m. f.** ir **nom. acc. pl. n.** susitraukia į ā: εὐκλής - εὐκλεᾱ, ὑγιής - ὑγιᾱ ir ὑγιῆ, εὐφυής - εὐφυᾱ, bet ir εὐφυῆ.

Moteriškosios giminės yra αἰδώς (nom. pailgintas balsis), **gen.** αἰδοῦς < *αἰδόσ-ος, **dat.** αἰδοῖ < *αἰδόσ-ι, **acc.** αἰδῶ < *αἰδόσ-ᾱ, **voc.** αἰδοῖ pagal Λητοῖ.

§ 46. Kai kurie III linksniuotės daiktavardžiai

Att. ἦ ἔως, hom. ἦώς < *ausōs, lot. *aurōra*, skr. *uṣaḥ* (nykstamasis laipsnis), gen. hom. ἦοῦς < *ausōs-os*, dat. ἦοι < *ausōs-i, acc. ἦῶ < *ausōs-a, att. ἦοα > ἦῶ > ἔω (pagal acc. buvo padarytas gen. ἔω ir dat. ἔω). Neaišku, kodėl att. yra spiritus asper (gal pagal ἐσπέρα), ir kodėl kirtis atitrauktas. Lesb. αὔως.

ὔδωρ, ὔδατος - r/n - kamienis žodis, bet graikai pridėjo t ir vietoje *ὔδανος < *ὔδγος išėjo ὔδατος. Spir. asper, turbūt, pagal žodį ὑγρός.

φῶς < φάος < *φάφος taip gavo pridėtinį t: φω-τ-ός, φω-τ-ί. Att. išliko sena forma gen. φάους < *φάφεσος ir dat. φάει < *φάφεσι.

μάρτυς, μάρτυρος dat. pl. μάρτυσι < *μάρτυρσι -ρ-σ - disimiliovosi (taip pat nom. sg.).

Χεῖρ, χειρός, dat.pl. χερσί, dor. χηρός, ajol. χέρρος (turbūt, iš *χερσ < *gher- (neaišku, kodėl pailgintas ε)).

ὄναρ (tik nom. ir acc. sg.), greta ὄνειρος, att. casus obliqui iš ὄνειρατ-.

πῦρ daugiskaitoje o-kamienis (πυρά, πυρῶν ir t.t.)

πρεσβευτής pl. padaromas iš πρέσβυς: πρέσβεις, πρέσβων, πρέσβεσι, πρέσβει.

σῆτος, δέσμος daugiskaitoje neutra: σῆτα, δεσμά.

§ 47. III linksniuotės būdvardžiai

Nedaug buvo būdvardžių, turinčių nom. sg. dvi galūnes: ἄχαρις, ι, εὐελπις, ι; dar mažiau būdvardžių vienos galūnės, pvz., πένης, πένητος, φυγάς, φυγάδος. Visi jie linksniuojami kaip atitinkamų kamiengalių daiktavardžiai.

Nemaža yra n-kamienių būdvardžių su atitrauktu kirčiu, pvz., εὐδαίμων, εὐδαίμων, σῶφρον, σῶφρον - jie linksniuojami kaip n-kamieniai daiktavardžiai. Panašiai linksniuojamas μέλας < *μέλανς, μέλαινα < *μέλανια, μέλαν tik dat.pl. m.n. μέλασι.

ἄκων < ἄφέκων, ἄκουσα < *ἄφέκουσα, ἄκον linksniuojamas kaip dalyvis (faktiškai jis ir yra dalyvis su ἄ-privativum).

πᾶς < *πάντς (cirkumfleksas čia netaisyklingas), πᾶσα < *πάντια, πᾶν < *πάντ (ᾶ įvestas iš πᾶς ir πᾶσα). Linksniuojamas kaip dalyvis (tik netaisyklingas kirtis πάντων ir πᾶσι).

χαρίεις < *χαρίφεντς, χαρίεσσα (netaisyklinga forma, nes turėtų būti *χαρίασσα < *χαρίφγτια, bet pagal vyriškos giminės ε ir čia įvestas ε), χαρίεν < *χαρίφεντ. Dat. pl. m.n. turėtų būti χαρίασσι < *χαρίφγτσι, bet pagal kitų linksnių ε ir čia įvestas ε.

μέγας, μεγάλη, μέγα < *meg turi pailgintą šaknį su lo: μεγα-λο (plg. gotų k. mikile „didelis“).

πολύς yra u-kamienis (taip pat n. πολύ), tai rodo ir hom. gen. sg. πολέος, nom. pl. m. πολέες, gen. pl. πολέων, dat.pl. πολέσι ir πολέεσσι; πολύ < *p_lu (got. filu < *pelu - kitas balsių kaitos laipsnis), πολλή < *πολφjā, o pagal πολλή padarytos casus obliqui formos ir net nom. sg. πολλός.

§ 48. Būdvardžių laipsniavimas

Aukštesniojo laipsnio priesaga *τερος*, *τερᾶ*, *τερον* (δικαιότερος, δικαιοτέρᾳ, δικαιότερον) yra tik kai kuriose kitose ide. kalbose, pvz., sen. indų k. – *taras* (*āmataras* = ώμότερος). Tą pačią priesagą matome žodžiuose *δεξιτερός* (lot. *dexter*), *ἀριστερός* (lot. *sinister*) ir pan. Matyt, iš pradžių ši priesaga reiškė sąvokų priešpastatymą (*δεξιτερός* – *ἀριστερός*; *ἡμέτερος* – *ὕμέτερος* ir pan.), vėliau ji tapo aukštesniojo būdvardžių laipsnio požymiu.

Aukščiausiojo laipsnio priesaga *-τατος* (δικαιοτάτος, δικαιοτάτη, δικαιοτάτων) primena skr. – *tamas* (pvz., *āmatamas*) lotynų k. *optimus*, *intimus*. Galbūt, graikai priesagą *-*ταμος* pakeitė, vietoje *m* įdėdami *t*, ir gavo *-τατος* (gal čia turėjo įtakos kelintinių skaitvardžių formos *δέκατος* ir pan.)

Turbūt ritmikos sumetimais o-kamienių būdvardžių o – aukštesniajame ir aukščiausiame laipsnyje buvo pailginamas į *ω*, jei prieš einantis skiemuo buvo trumpas: todėl *σοφώτερος* ir *σοφώτατος* (σο – yra trumpas), bet *πικρότερος*, nes skiemuo *πικρ* – yra ilgas. Panašiai pailginamas *ἀξιώτερος*, bet neilginamas žodyje *κενότερος* < **κενφότερος* (vadinasi, skiemuo *κενφ* – buvo ilgas). Vėliau šio ritmikos dėsnio buvo nesilaikoma (jis galiojo tik o-kamieniams būdvardžiams, dėlto *βαρύτερος* (ū nebuvęs pailginamas).

Kadangi sigmatinio kamiengalio būdvardžių aukštesnysis laipsnis, pridėjus *-τερος*, *virto* *-έστερος* (= *σαφές* + *τερος* > *σαφέστερος*), tai atrodė, jog priesaga yra ne *τερος*, bet *-έστερος*. Todėl v-kamienių būdvardžių aukštesnysis laipsnis gavo priesagą *-έστερος*; *σωφρονέστερος*, *εὐδαιμονέστερος* ir pan. Tą pačią priesagą gavo ir *χαρίεις*, bet čia ji taisyklinga: **χαριφεντ+τερος* > *χαριέστερος*. Taisyklingas ir *πενέστερος* < **πενετ-τερος*.

Pagaliau šios priesagos buvo segamos ir prieveiksmiams, pvz., iš pάλαι pasidarė *παλαίτερος*, *παλαίτατος*. Pagal tai buvo padaryti *σχολαίτερος* (iš *σχολαῖος*), *γεραίτερος* (iš *γέρων*), *ἡσυχαίτερος* ir kt. Netaisyklingas *φίλτερος* (iš *φίλος*), *λαλίστερος*, *βέλτερος*, *κύντερος*, *βασιλεύτερος*, *δουλότερος* ir kt.

Kita aukštesniojo laipsnio priesaga ide. kalbose buvo **jōs*, **jēs*, **jōs*, aukščiausiojo laipsnio *-*isto* (plg. lot k. *maior* < **magjōs*, *maius* < **magjōs*, *magis* – nykstamasis laipsnis, *maiestas* < **magjēstāts* - **jēs* – laipsnis, skr. *svādistahah=istos*). Graikų kalboje šių priesagų liekanas randame formose *acc. sg. m. f.* ir *nom. acc. pl. n.* su galūne *ω* < **-os-a*: *ἐλάττω* < **ἐλαχjōsǎ*, ir *nom. pl. m. f.* *ους* < **jōs-ēs*: *ἐλαττους* < **ἐλαχjōsē*. Ta priesagą randame mikėniečių kalboje: *ka-zo-e* = *καζοες* < **κακjοες*, *me-zo* = *μέζων* < **megjōn* ir pan. Bet, kaip rodo ką tik cituota forma *me-zo*, jau mikėniečiai prie šios priesagos pridėjo *n*: taip atsirado nauja priesaga *is-on* > *ιον*: *ἡδιονος*, *-όνων*, ir t.t. Ši nauja priesaga kartais virsta *jon-* priesaga: *ἐλάττων* < **ἐλαχjων* (vyriškai giminei *ō*

pailgintas i $\bar{o}$), θάττων < *ταχίων, μέζων < *mrġjōn* ir pan. Toliau buvo pailgintas $\bar{i}$, ir pasidarė $\eta\acute{\delta}\acute{\iota}\omega\nu$, $\alpha\acute{\iota}\sigma\chi\acute{\iota}\omega\nu$. Šios darybos būdvardžių aukštesnieji laipsniai linksniuojami kaip n-kamieniai nelyginamojo laipsnio būdvardžiai. Pagaliau *ījōs*: $\eta\acute{\delta}\acute{\iota}\omega$ < * $\eta\acute{\delta}\acute{\iota}\sigma\alpha$.

Neaišku, kodėl i buvo pailgintas, ir kodėl att. buvo pailginamas prieš stovinčio skiemens balsis: $\mu\acute{\epsilon}\acute{\iota}\zeta\omega\nu$ (jon. μέζων), $\kappa\rho\acute{\epsilon}\acute{\iota}\tau\tau\omega\nu$ (jon. κρέσσων) ir pan.

Būdvardžiai, kurie aukštesnijį laipsnį padaro su priesaga $\acute{\iota}\omega\nu$, $j\omega\nu$, aukščiausiam laipsnyje turi $-\iota\sigma\tau\omicron\varsigma$: $\kappa\acute{\alpha}\kappa\iota\sigma\tau\omicron\varsigma$, $\kappa\rho\acute{\alpha}\tau\iota\sigma\tau\omicron\varsigma$, $\beta\acute{\epsilon}\lambda\tau\iota\sigma\tau\omicron\varsigma$ ir t.t

§ 49. Prieveiksmiai

Kai kuriosrieveiksmių priesagos ilgainiui virto linksnių požymiais, kitos likorieveiksmais formuoti, pvz., $-\delta\epsilon$ rodo kryptį: $\omicron\acute{\iota}\kappa\alpha\delta\epsilon$, $\acute{\Lambda}\theta\eta\nu\alpha\zeta\epsilon$; $\theta\epsilon\nu$ - „iš kur“: $\omicron\acute{\iota}\kappa\omicron\theta\epsilon\nu$; $\sigma\epsilon$ taip pat žymi kryptį: $\pi\acute{\alpha}\nu\tau\omicron\sigma\epsilon$.

Kai susikūrė linksnių sistema, kai kurių žodžių viena kita linksnio forma vėl virtorieveiksniu, t.y. sustabarėjo. Antai acc. $\beta\acute{\alpha}\delta\eta\nu$, $\sigma\pi\omicron\rho\acute{\alpha}\delta\eta\nu$, $\sigma\chi\epsilon\delta\acute{\omicron}\nu$, $\acute{\alpha}\gamma\epsilon\lambda\eta\delta\acute{\omicron}\nu$, $\sigma\tau\omicron\iota\chi\eta\delta\acute{\omicron}\nu$ ir pan. vartojamirieveiksmių reikšme – kiti šių žodžių linksniai išnyko, liko tik sustabarėjusios acc. sg. formos.

Manoma, kad iš būdvardžių padaromi nelyginamojo laipsniorieveiksmiai su $-\omega\varsigma$ yra sustabarėję abliatyvai $-\omega\delta$ > $-\omega$ su pridėtine sigma. Iš pradžių $-\omega$ buvęs vartojamas tik o-kamieniams būdvardžiams ($\sigma\omicron\phi\acute{\omega}\varsigma$ < * $\sigma\omicron\phi\omega\delta$ -ς), vėliau pradėtas taikyti ir kitų kamienų būdvardžiams. Doriečių tarmėse $-\sigma$ nepridedamasrieveiksmais.

Kartais būdvardžio niekatrosios giminės acc. sg. vartojamas vietojerieveiksmio, pvz., $\mu\iota\rho\kappa\acute{\omicron}\nu$, $\tau\alpha\chi\acute{\iota}$ (greta $\tau\alpha\chi\acute{\epsilon}\omega\varsigma$), $\pi\omicron\lambda\acute{\iota}$ ir pan. Aukštesniojo laipsniorieveiksmais reikšti vartojamas acc. sg. n.: $\sigma\omicron\phi\acute{\omega}\tau\epsilon\rho\nu$, $\eta\delta\iota\omicron\nu$ ir t.t., o aukščiausiojo laipsniorieveiksmais – nom. acc. n. pl.: $\sigma\omicron\phi\acute{\omega}\tau\alpha\tau\alpha$, $\eta\delta\iota\sigma\tau\alpha$ ir pan.

Nuo $\acute{\alpha}\gamma\alpha\theta\acute{\omicron}\varsigma$ rieveiksmis yra $\epsilon\acute{\upsilon}$ - tai acc. sg. n. nuo išnykusio būdvardžio *esus > $\acute{\epsilon}\upsilon\varsigma$ – $\mu\acute{\alpha}\lambda\alpha$ < *m_l (lot. *multum*), $\mu\acute{\alpha}\lambda\lambda\omicron\nu$ < * $\mu\alpha\lambda j\omicron\nu$.

Prieveiksmiai vietai reikšti turi $-\omega$ ne tik lyginamajame, bet ir aukštesniajame ir aukščiausiam laipsniuose, pvz., $\acute{\alpha}\nu\omega$ - $\acute{\alpha}\nu\omega\tau\acute{\epsilon}\rho\omega$ - $\acute{\alpha}\nu\omega\tau\acute{\alpha}\tau\omega$, $\acute{\epsilon}\gamma\gamma\upsilon\varsigma$ – $\acute{\epsilon}\gamma\gamma\upsilon\tau\acute{\epsilon}\rho\omega$ - $\acute{\epsilon}\gamma\gamma\upsilon\tau\acute{\alpha}\tau\omega$ (greta $\acute{\epsilon}\gamma\gamma\acute{\upsilon}\tau\epsilon\rho\nu$, $\acute{\epsilon}\gamma\gamma\acute{\upsilon}\tau\alpha\tau\alpha$.)

§ 50. Įvardžiai

Įvardžiai ide. kalbose sunkiai išaiškinami; jų formos įvairios, prie jų mėgstama segioti visokius pastiprinančius žodelius, supletyvizmas juose labai paplitęs, jie labai keitėsi. Taip pat yra ir su graikų kalbos įvardžiais. Imkime *asmeninius įvardžius*. Pirmojo vienaskaitos asmens įvardžio nom. sg. yra *ἐγώ* - pastikrinimui priededamas žodelis *γε* (tada kirtis atitraukiamas *ἐγωγε*) arba *-v*: *ἐγών* (bojotiečių t. *ίώμ ίώγε, ίώνγε*). Lot. k. *egō* (jambinis žodis *ego* sutrumpėjo). Bet kitose ide. kalbose yra tik **eǵ*: liet. *aš* (bet dar 16 a. buvo *eš*), latvių *es* < **ez* < **ež*, germanų kalbose *ik* < **eg-ge*, sen. indų *aham* < **eghom*. Galimas daiktas, kad ir graikų-lotynų *o* yra pridėtas vėliau, norint pabrėžti įvardį.

Gen. sg. *ἐμοῦ, μου* < homer. *ἐμεῖο* ir *ἐμέο* < **me-sjo* (*ε* įvestas, turbūt, iš *ἐγώ*), jon. *μευ* < **μεο* < **μεσjo*.

Dat. sg. *ἐμοί, μοι*, skr. *mē* (gen. ir dat.) padarytas su *i*, iš kurios kitose ide. kalbose išsivystė lokatyvas.

Acc. sg. *ἐμέ, με* – antrasis šio įvardžio kamienas (kartais prie jo dedamas pastiprinamasis žodelis *γε*: *ἐμέγε*, gotų *mi-k* < **me-ge*.)

Acc. pl. ajoliečių t. *ἄμμε* < *ns+sme* (*ns* – nykstamasis l., lot. k. *nōs*, vok. k. *uns* < **ns*; *sme* skr. *sma*) > *ἄσμε*. Kitose tarmėse iš *ασμε* > *ἄμε* > jon. att. *ἦμε* (*spiritus asper* pagal 2 asmens pl.), dor. *ἄμε*. Iš *ἄμμε* ajoliečiai padarė nom. pl. *ἄμμες*. Jon. att. prie *ἦμε* pridėjo acc. pl. galūnę *-ᾶς*: *ἦμέας* > att. *ἦμᾶς* (kontrakcija netaisyklinga: vietoje *η* padaryta *ᾶ* - nulėmė galūnės *-ᾶς* balsis), hom. *ἦμέας*. Pridėję prie *ἦμε*- gen. pl. galūnę *-ων*, jon. att. gavo *ἦμέων* > *ἦμῶν*, hom. *ἦμείων* < **ἦμεσjo+ων* (vienaskaitos galūnė). Dat. pl. buvo padarytas pridėdant prie *ἦμε*- galūnę *-ιν*: *ἦμῖν*, dor. *ἄμιν*, lesb. *ἄμμιν* (skr. *tasmin* taip pat galūnė *in*); jon. att. *ι* - netaisyklingas, atsiradęs, nusižiūrint į kitų linksnių ilgus balsius). *Nom. pl.* *ἦμεῖς* < **ἦμε+ες*.

2 asmuo nom. sg. **tū*, lot., *tū*, dor. *τύ*, hom. *τῶνη*, bojot. *τού* ir *τού-γα*, lakoniečių *τούνη*, att. jon. *σύ* (pagal *σε*).

Gen. sg. *σοῦ* < *σεο* < *σεῖο* (hom.) < **tve-sjo*.

Dat. *σοι* < **tvoi*. Doriečių dat. sg. *τοι*, skr. *tē* < **toi*.

Acc. sg. **tve* > *σε* (grynas kamienas).

Nom. pl. buvo ide. **jū-* (got. *jus*, liet. *jūs*), o casus obliqui **-ǫ*: Pridėjus *sme*, gavome **u-sme* > ajol. *ῥμμε*, jon. att. *ῥμε* (*spiritus asper* paimtas iš formos *jūs* > *ῥς*.) Kiti linksniai buvo pada-

ryti taip, kaip 1 asm. pl.: nom. pl. ὑμε+ες < ὑμεῖς, gen. pl. ὑμε+ων < ὑμῶν, hom. ὑμείων < ὑμεσjo+ων, dat. pl. ὑμε+iv < ὑμῖν, acc. pl. ὑμε+ας > ὑμᾶς.

1 asm. nom. acc. du. νό (avest. *nā* < *nō) < *nō, **gen. dat. du.** νῶ < νῶiv (įvardžiuose dažnai pasitaikanti galūnė *in*.)

2 asm. nom. acc. du. σφώ, **gen. dat. du.** σφῶν < *σφῶiv.

Sangražinis įvardis: gen. οἷ < ἔο < εἶο (hom.) < *svesjo, dat. οἷ, kipr. ir lesb. φοι < *svoi, acc. ἔ < *sve ir *se > ἔ (gotų k. *si-k* < *se-ge, lot. k. *sē*.) Gal buvo ir *soi, *se > οἷ, ἔ? Iš nykstamojo laipsnio σ+φι atsirado σφι (dat. pl.) Iš σφι vėliau buvo padarytas acc. pl. σφε, o pagal ἡμεῖς buvo sukurtos formos σφεῖς, σφῶν, σφίσι, σφᾶς. Homer. ἔε < *seve, hom. ἔοι < *sevoi.

Αὐτός, αὐτή, αὐτό < *autod yra neaiškios kilmės (gal atsirado iš αυ+το ?). Su αὐτός padaromi refleksyviniai įvardžiai: ἑμοῦ αὐτοῦ > ἑμαυτοῦ, ἑμοί αὐτῶ > ἑμαυτῶ ir t.t.

§ 51. Savybiniai įvardžiai

Ἐμός, ἐμή, ἔμον (ε iš ἐγώ) < *mos (lot. *meus*), σός, σή, σόν < *tvos (lot. *tuus* < *tevos, skr. *tvas*), lesb., dor., hom. τέος < *tevos), ἡμέτερος ir ὑμέτερος padaryti iš formų ἡμε-, ὑμε- su priesaga τερος, hom. ὄς, ἦ, ὄν < *svos, *svā, *svom, hom. ἑός < *sevos (lot. *suus* < *sevos, liet. *savas*). Iš σφε buvo padarytas σφέτερος.

§ 52. Rodomieji įvardžiai

ὄδε, ἦδε, τόδε < ὀ, ἦ, τό + dalelytė δε (plg. sen. slavų k. *de*, sen. vok. k. *zuo*, šių dienų vok. k. *zu*, anglų k. *to*).

οὔτος, αὐτή, τοῦτο < *so + *v* (sustiprinančioji dalelytė) + *to* (ne kaip artikelis, o kaip dalelytė – panašiai kaip sen. slavų чѣто, кѣто). Toliau prie οὔτο buvo pridėtas vardininkui būdingas *s* (vienas doriečių įrašas dar turi formą be *s*: οὔτο); mot. giminei buvo **sa+u+to* > *αὐτό, kuriam buvo pridėta moteriška galūnė: αὐτή, pagaliau padaryta ir neutrum: το+υ+το > τοῦτο. Pagal οἱ sukurtas οὔτοι, pagal αἰ - αὐται. Linksniavo tik antrąjį įvardžio pusę, o pirmoji sustabarėjo. Gen. pl. f. τούτων paimtas iš vyriškosios giminės.

Ἐκεῖνος (dor. κῆνος, jon. κείνος < **κε+ενος*; κε- deiktinė dalelytė (plg. lot. *cedo*, *ecce*, liet. *še*), *evo* yra rodomasis įvardis (išliko ἔνη „diena poryt“), slavų онъ, liet. *anas*; galbūt, giminingas ir tesaliečių ὄνε, arkadiečių ὄνυ (jis), kipriečių ὄνυ. Dalelytė ε- taip pat deiktinė.

Prie οὔτος ir ὄδε buvo dedama sustiprinamoji deiktinė dalelytė ī: οὔτοσί, ὀδί.

§ 53. Santykinis įvardis

ός, ή, ό < *jos, *jā, *jod, skr. yas, yā, yad.

Klausiamieji ir nežymimieji įvardžiai

τίς, τί < q^uis, *q^uid. Acc. sg. τίν < *q^uim < avestos k. čim); prie τίν buvo pridėta priebalsinių kamienų galūnė - ᾶ: τίνα. Dabar atrodė, kad žodžio kamienas yra τιν - prie jo buvo dedamos linksnių galūnės: taip atsirado τίνος, τίνι, τίνες, τίνων, τίνας, τίσι.

Att. τοῦ, hom. τέο < *q^ueso (sen. slavų чесо, got. hwis); att. τῶ jon. τέω (τέω sukurtas pagal gen. τέο).

τίς, τί yra ir nežymimasis įvardis, tada jis būna enklitikas. Nom. acc. pl. n. τινὰ arba ἄττα. Ši forma atsirado klaidingai atskiriant žodį: τ128 yra ὀπποῖασσα (iš ὀπποῖός τις), σσα (att. ττα) yra kilęs iš *q^uia (megariečių t. buvo σα = τινά). Klaidingai skiriant žodį, vietoje ὀπποῖά σσα (att. ὀποῖά ττα) buvo atskirtas ἄσσα (att. ἄττα): ὀπποῖ ἄσσα (att. ὀποῖ ἄττα.)

ὅστις, ἥτις, ὅτι. Linksniuojamos abi dalys, bet yra ὅτου, ὅτω-ἄτινα = ἄττα < ᾶ+ *q^uia. - ἔκαστος < ἐ < *sve+*kas (skvėkas „po vieną“, dvisas „po du“). Gal ἐκασ+τος?

πόσος < *quotjos, τόσος < *totjos (lot. quot tot.)

ποῖος < *qu+οιφος (skr. ēvas „ėjimas“), τοῖος < *to+οιως.

ὄσος < *jotjos, - πότερος < *q^uoteros (skr. kataras, liet. katrās).

ἕτερος, dor. βοιοτ. ἄτερος < *sm̥-tero, ἕτερος < ἄτερος - balsio ε asimiliacija?

Įvardiniai prievieksmiai: ποῦ < *q^uosjo, ποῖ < *q^uoi (lok.), πόθεν (iš kur), πότε (kada), πῶς < *q^uōd tai būty lyg abl., πῆ < *q^uā, οὔπω < *quō (įnagininko formantas, bet graikų k. nevirtęs įnagininku) ir kt.

§ 54. Skaitvardžiai

εἷς < *sem-s, lot. semel, μία < *smia (nykstamasis l.), ἓν < *sem. Pagal ἓν visoje paradigmoje įsigalėjo v: ἐνός ἐνί, ἕνα. Mikėniečių t. dat. sg. e-me = ἐμεί dar turi m. Daug kur pasitaikanti forma ἴα neaiškios kilmės (gal su liet. jī?)

δύο, hom. δύω < *dunō, vedose dvā; δύο < δύω. Linksniuojamas dviskaitoje (gen. dat. δυοῖν.)

τρεις < *trei-es > *trees, τρία redukuot. laipsnis, lot. trēs < *trejes.

τέτταρες < *q^uetvr-es, hom. πίσυρες, bojot. πέτταρες, jon. τέσσερες, lesb. πέσυρες, lot. *quattuor*, liet. *keturi*, skr. *catvāras*.

πέντε, lesb. πέμπε < *penq^ue, liet. *penki*, lot. *quinque* < *penq^ue.

ἕξ < *sveks, lot. *sex*, kret., delfiečių *feξ*, liet. *šeši*, skr. *sas*.

ἐπτά < *septm̥, lot. *septem*, liet. *septyni*, skr. *sapta*.

ὀκτώ, lot. *octo*, liet. *aštuoni*, bet buvo ir *oktōu (skr. *astau*, got. *ahtau*).

έννέα kilmė neaiški < *nev̥n̥, lot. *novem*, ε – protetinis, bet neaišku vv, skr. *nava*, liet. *devyni* < *nevyni.

δέκα < *dek̥m̥, lot. *decem*, skr. *daśa*, liet. *dešimt*.

ένδεκα = έν+δεκα, lot. *undecim*.

δώδεκα < δφώδεκα, jon. *δυώδεκα*, lot. *duodecim*.

έκκαίδεκα < *έκσκαίδεκα (σ tarp dviejų priebalsių išnyko.)

είκοσι < *vī < *dvī? + *k̥mt < *dk̥mt + i (dviskaitos galūnė priebalsinių neutra) „dvi dešimty“. *ρίκατι* (doriečių) > *ρίκασι > *ρίκοσι (o pagal kitų dešimčių pavadinimus) ir dar protetinis ε-, tad buvo *έρίκοσι* > *είκοσι*.

-κοντα < *komt (dešimties ō-laipsnis), θ - nom. pl. n. galūnė, taigi -κοντα = dešimtyς. *τριάκοντα* (neaiškus *τριᾶ* ilgumas, gal pagal *πεντήκοντα*, kuris turėjo η, plg. skr. *pancāsat*), *τετταράκοντα*, *έξηκοντα* (η pagal *πεντήκοντα*), *έβδομήκοντα* iš kelintinio *έβδομος* < *έβδμος < *έπτμος < *septmos, liet. *sėkmas* < *septmas, *όγδοήκοντα* taip pat iš kelintinio *όγδοος* < *ογδοφος, lot. *octāvus* > -ᾶφος (gal pagal *έβδομος* - κτ> γδ?), *ένενήκοντα* (neaiški forma, kaip ir *έννέα*).

έκατόν < *k̥mtom, lot. *centum*, liet. *šimtas*, skr. *śatam*, avest. *satam* < *k̥mtom < *dk̥mtom = dešimtis. ε – gal kilo iš έν, o gal iš ᾶ < *sm̥, vadinasi, *έκατόν* = „vienas šimtas“.

Šimtai sudaromi su būdvardžio priesaga -ιο: dor. *έπτακάτιοι* (-κατ = *k̥mt), joniečių ir atėniečių -κατιοι > *κάσιοι, o pagal „dešimčių“ pavadinimų o ir čia padaryta -κοσιοι. Tad atsiraudo *έπτακόσιοι*, *τετρακόσιοι* < *q^uetvr-, *ένακόσιοι*, o pagal šiuos a buvo įvestas į visus šimtų pavadinimus: *πεντακόσιοι*, *έξακόσιοι*, *τριᾶκόσιοι* (ᾶ pagal *τριᾶκοντα*), *διᾶκόσιοι* (vietoj *δικόσιοι).

χίλιοι < *gheslioi (skr. *sa-hasram* < **sm̥-gheslom* > χείλιοι, lesb. χέλλιοι, Spartoj χήλιοι, jon. χείλιοι. Neaišku, kodėl taip anksti att. *ει* > *ι* (χίλιοι), nes *é* virto *ι* tik maždaug helenistiniais laikais.

Kelintiniai. πρώτος, dor. πρώτος su πρότερος sietinas, gal πρό-ατος? δεύτερος iš hom. δέομαι, att. δέομαι „stokoti“ (tad δεύτερος = kurio čia nėra, stoka, kuris yra toliau); τρίτος, avest. bridja; τέταρτος < *q^uetvṇ- > τετῤρα- > τετρα-; πέμπτος < *penq^utos; ἕκτος < *ἕκστος < *sekstos (σ tarp priebalsių išnyko); ἑνάτος, hom. εἵνατος < *ἑνφατος; δέκατος, ἐνδέκατος ir t.t.; τριᾱκοντ-τός > *τριᾱκοστός (ν išnyko prieš στ); pagal šį visi kiti gavo -στός: εἰκοστός, ἑκατοστός, διακοσιοστός, χιλιοστός ir t.t.

ἄπαξ < * +παξ < *pag, plg. πήγνυμι; δῖς < *δφίς, lot. bis; τρίς, τετράκις (plg. πολλάκις (-κίς < *q^uis?)).

§ 55. Veiksmožodis

Senovės graikų k. veiksmožodis turėjo iš pradžių tik dvi rūšis – *veikiamoją* ir vadinamąją *medium*, kuri rodė, kad veikėjas daro ką nors savo naudai, kar yra labai suinteresuotas savo darbu ir net jį nukreipia į save (pvz., prausiuosi, perkuosi, sau dirbu). Ilgainiui išsivystė ir trečioji rūšis – *neveikiamoji*: ji kilo iš *mediumo*, todėl dauguma formų nesiskiria nuo *mediumo*.

Nuosakos buvo *keturios*: *tiesioginė (indicativus)*, *tariamoji (coniunctivus)*, kuri reiškė ką nors netikro, galimo, abejojamo ir pan., *geidžiamoji (optativus)*, reiškianti pageidavimą, ir *liepiamoji*, reiškianti liepimą, įsakymą. Laikui bėgant, nuosakos gavo įvairių papildomų reikšmių, pvz. optatyvas ėmė reikšti negriežtą tvirtinimą, galimumą (čia jis susisiekė su konjunktyvu), konjunktyvas pradėjo reikšti liepimą, apibendrintą veiksmą, indikatyvo praeities laikai galėjo reikšti nerealumą (sąlygos sakiniuose), galimumą ir pan.

Laikų klasikiniame laikotarpyje buvo *septyni*: *esamasis laikas (praesens)* – jis reiškė dabartyje vykstantį veiksmą; *būsimasis laikas (futurum)* – jis reiškė ateityje vykstantį veiksmą; *perfektą* – jis reiškė praeityje buvusio veiksmo rezultata, besitęsiantį dabartyje, *futurum exactum* – jis reiškė ateityje įvyksiančio veiksmo rezultata, besitęsiantį ateityje, *imperfektą*, reiškiantį praeityje buvusį veiksmą, *aoristą*, reiškiantį praeityje prasidėjusį, užsibaigusį arba apskritai egzistavusį veiksmą, *pliuskvamperfektą*, kuris reiškė praeity buvusio ir užsibaigusio veiksmo rezultata, besitęsusį kurį laiką praeityje. Iš pradžių laikai reiškė ne laiko santykį, o tik veikslą, pvz., *praesens* reiškė ilgai užsitęsiantį veiksmą, *aoristas* – veiksmą, sutrauktą į vieną momentą, *perfektas* – būseną, veiksmui pasibaigus. Vėliau, nors ir buvo išvystytas laiko reiškinys, vis tiek neišnyko veiksmo reiškinys. Antai liko pagrindinis skirtumas tarp imperfekto ir aoristo: imperfektas turėjo duratyvinę reikšmę, o aoristas – punktualinę.

Taip buvo reiškiami laikai tiesiogine nuosaka. Kitose nuosakose laiko reikšmės neišsivystė; buvo tik veikslas.

Skaičiai buvo *trys*: *vienaskaita*, *daugiskaita* ir *dviskaita*: pastaroji klasikiniiais graikų kultūros laikais pamažu išnyko. Kiekvienas skaičius turėjo *tris asmenis* – *pirmąjį*, *antrąjį* ir *trečiąjį*, bet *dviskaita* du – *antrąjį* ir *trečiąjį*.

Graikų kalboje buvo dvi asmenuotės – tematinė asmenuotė, kurioje tarp kamieno ir galūnės buvo išspraudžiamas jungiamasis balsis (tema), ir atematinė arba *μ* – asmenuotė, kurioje galūnės buvo dedamos tiesiog prie kamieno. *Μ* – asmenuotė buvo nykstanti (jei turėsime galvoje atėniečių ir joniečių tarmes, nes, pvz., Lesbo tarmėje *μ* – asmenuotė nustelbė tematinę asmenuotę.

Veiksmožodžio galūnės buvo trejopos: *pirminės*, *antrinės* ir *perfektinės*. Be to, liepiamoji nuosaka taip pat turėjo kai kurias galūnes skirtingas. Plačiausiai buvo vartojamos *pirminės* ir *antrinės* galūnės. Pirminės galūnes turėjo tiesioginės nuosakos praesens ir futurum, o antrinės – praeities laikai (imperfectum; aoristus ir plusquamperfectum) ir optatyvas. Konjunktyve įsigalėjo pirminės galūnės.

Čia pateikiame pirminių ir antrinių galūnių abiejų asmenuočių veikiamosios rūšies ir mediuomo lentelę.

Asmuo	Pirminės gal.		Antrinės gal.			Pirminės gal.		Antrinės gal.		
	tema- tinės	atema- tinės	tema- tinės	atema- tinės		tema- tinės	atema- tinės	tema- tinės	atema- tinės	
1 sg.	-ω	-μι	-ν < -μ	-ν < -μ	activum	-μαι	-μαι	-μην	-μην	medium
2 sg.	-εις	-σι	-ς	-ς		-σοι	-σοι	-σο	-σο	
3 sg.	-ει	-τι	-(τ)	-(τ)		-τοι	-τοι	-το	-το	
2 du.	-τον	-τον	-τον	-τον		-σθον	-σθον	-σθον	-σθον	
3 du.	-τον	-τον	-την	-την		-σθον	-σθον	-σθην	-σθην	
1 pl.	-μεν	-μεν	-μεν	-μεν		-μεθα	-μεθα	-μεθα	-μεθα	
2 pl.	-τε	-τε	-τε	-τε		-σθε	-σθε	-σθε	-σθε	

3 pl.	-vτι	-vτι	-v(τ)	-v(τ)		-vτοι	-vτοι	-vτο	-vτο	
--------------	------	------	-------	-------	--	-------	-------	------	------	--

Ankščiau buvo manoma, kad Kipro ir Arkadijos tarmėse sutinkamos galūnės 2 sg. medii –σοι, 3 sg. med. –τοι ir 3 pl. med. –vτοι yra tik vietiniai nukrypimai nuo normos –σαι, –ται, –vται. Dabar, kai paaiškėjo, jog ir mikėniečių tarmėje buvo lygiai tokis galūnės (-σοι, -τοι, -vτοι), jau galima teigti, kad Kirpro – Arkadijos tarmių galūnės yra pirmykštės, o –σαι, –ται, –vται atsirado vėliau pirmojo asmens galūnės –μαι įtakoje.

Iš lentelės matome, kad dauguma pirminių galūnių skiriasi nuo antrinių tik tuo, kad prie antrinės galūnės buvo pridėta deliktinė dalelytė –i: μι=μ+i, σι=σ+i, τι=τ+i, σοι=σο+i, τοι=το+i, vτοι=vτο+i, vτι=vτ+i. Vadinasi, antrinės galūnės bus atsidarusios anksčiau, o pirminės – vėliau, pridedant ι.

Kai kurios galūnės ilgainiui pasikeitė pagal graikų kalbos fonetikos dėsnius. Antai antrinė galūnė –μ virto –v, τι>σι (joniečių, atėniečių ir lesbiečių tarmėse), antrinė galūnė –τ nukrito, kadangi graikų kalba nepakęsdavo gale žodžio –τ, daugiskaitos antrinė galūnė –vτ virto v (dėl tos pačios priežasties). Tematinių veiksmažodžių pirmojo vienaskaitos asmens galūnės visai nėra – ją pakeitė pailgintoji tema ω. Savotiškos yra 2 ir 3 sg. pirminės galūnės.

§ 56. Tematinė (ō) asmenuotė

Praesens daryba

1. Nedidelė grupė graikų kalbos veiksmažodžių padaro praesens tiesiog priė šaknies dedant jungiamąjį balsį (tokius veiksmažodžius galėtume pavadinti šakniniais), pvz., ἄγω, εὔω < *eus-ō, νέμ-ω, λείπ-ω, πείθ-ω ir kt.

2. Dauguma esamojo laiko kamienų sudaroma su priesaga -jo/je. Kadangi k tarp balsių išnyksta, o su prieš stovinčiu prieb. sudaro junginį, fonetiniu atžvilgiu kartais visai nepanašu į buvusį priebalsį, tai šios rūšies esamojo laiko kamienai dažnai labai skiriasi nuo kitų laikų kamienų: κλαίω < *κλαρjω, ἀκούω < *ἀκουσjω, τελέω < *τελεσjω, τιμάω < *τιμάjω, φιλέω < *φιλέjω, δουλόω < *δουλόjω, τείνω < *τένjω, στέλλω < *στέλjω, σπείρω < *σπέρjω, πλήττω < *πλάκjω, νίζω < *nigʷjō, κλέπτω < *κλέπjω, φυλάττω < *φυλάκjω, ἐλπίζω < *ἐπίδjω ir kt.

Šiai grupei priklauso causativa ir iterativa su -ejā: φορέω, πορθέω < *πορθέjω ir kt.

3. Žodžiai su -νω: δάκνω, *όφέλνω > όφέιλω; žodžiai su -άνω < -γω: μαθάνω (dvigubas infiksas: μα-v-θ-άν-ω) ir kt.

4. su priesaga -σκω: ἠράσκω, διδάσκω ir kt.

5. reduplikuotos šaknys (reduplikacijos balsis -i): γίγνομαι, γιγνώσκω, τίκτω < *τίτκω, ἴσχω < *σίσχω ir kt.

6. su θ: hom. βρίθω, πέρθω, hom. πλήθω ir kt.

Praesens ind. activi. 1 sg. φέρω galūnė *ō* (tiksliau sakant, pailgintas jungiamasis balsis, t.y., be galūnės), lot. *fero*, liet. *nešù* < *-ō, got. *baíra* < *-ō, skr. *bharāmi* (čia prie pailginto jungiamąjo balsio pridėta galūnė *mī*).

2 sg. turėtų būti *φερ-ε-σι > φέρει. Kadangi *2 sg.* visur turi galūnę -s, tai ir čia ji pridėta: φέρεις.

3 sg. φέρει galūnė bus atsidarusi pagal *2 sg.* φέρεις: kaip imperfekte yra ἔφερεις - ἔφερε, taip ir čia pagal φέρεις padarytas φέρει (senovinė *3 sg.* galūnė išnyko).

1 pl. φέρ-ο-μεν, bet doriečių t. φέρομεν (šios galūnės o-laiptnis lot. k. *ag-i-mus* < *ag-o-mos), skr. *bharāmas* (su pailgintu jungiamuoju balsiu). Galbūt, -*men* atsidaro iš antrosios galūnės -*me*, pridėdant *n* (kuria joniečiai ir atėniečiai mėgo dėti prie galūnės). Galūnę *-*me* randame skr. *abharāme*.

2 pl. φέρ-ε-τε, skr. *bharatha*, lot. *agitis* < *agetes, liet. *sakote*, sen. slavų k. *бepeme*.

3 pl. φέρουσι < *φέρονσι < φέροντι (doriečių t.), skr. *bharanti*, lot. *agunt* (senovinės formos liekana *tremonti*).

2 ir 3 du. φέρ-ε-τον tai antrinė galūnė (skr. *abharatam*.)

§ 57. Imperfectum ind. act.

Imperfectum daromas iš praesens, pridėdant augmentą ir antrines galūnes.

1 sg. ἔ-φερ-ο-ν < *-μ, skr. *abharam*.

2 sg. ἔ-φερ-ε-ς, skr. *abharas*.

3 sg. ἔ-φερ-ε < *-ετ, skr. *abharat*.

1 pl. ἔ-φέρ-ο-μεν, skr. *abharāma* (pailgintas jungiamasis balsis) -μεν < με+v.

2 pl. ἔ-φέρ-ε-τε, skr. *abharata*.

3 pl. ἔ-φερ-ο-ν < *-οντ, skr. *abharam* < *-nt.

2 du. ἐ-φερ-ε-τον, skr. *abharatam*.

3 du. ἐ-φερ-έ-την, skr. *abharatām*.

§ 58. *Augmentas*

Augmentą turi tik senovės graikų, indo-iraniečių ir armėnų kalbos. Iš pradžių, kai veiksmažodžio laikai dar rodė tik veikslą, antrinės galūnės nereiškę, kad veiksmas vyko praeityje. Norint išreikšti praeitį, prie veiksmažodžio buvo pridėdamas žodelis *e* (gal tai buvo priešveiksmis, reiškias praeitį). Taip atsirado augmentas. Pradžioje augmentas buvo fakultatyvus. Toks jis pasiliko indų Vedose, mikėniečių ir graikų epo kalboje. Antai mikėniečių kalboje augmentą turi tik sudėtiniai veiksmažodžiai ir tai ne visuomet: šalia *a-pe-do-ke* = ἀπέδωκε būna ir *a-pu-do-ke* = ἀπύδωκε. Nesudėtiniai veiksmažodžiai neturi augmento: *do-ke* = δῶκε.

Ilgainiui augmentas susiliejo su veiksmažodžiu į vieną žodį. Kai veiksmažodis prasidėdavo balsiu, augmentas susiliedavo su tuo balsiu - pasidarydavo ilgas balsis, pvz., ἐλπίζω – ε+ελπιζον > ἤλπιζον. Galimas daiktas, kad iš pradžių tik veiksmažodžiai, prasidedantys *ε*, gavę augmentą, pailgindavo pradžios žodžio balsį: ἐλπίζω – ἤλπιζον. Vėliau susidarė įspūdis, kad augmentas tai ir bus balsio, kuriuo prasideda veiksmažodis, pailginimas. Todėl ε+αγον virto ἄγον nuo ὄζω - ὠζων, ἰδρῶν - ἰδρουν, ὑδρίζω - ὑδριζον ir pan. Panašiai yra ir sen. indų kalboje, pvz., *ājati* – *ājam*.

Kai veiksmažodis prasidėdavo dvibalsiu, augmentas pailgindavo tik pirmąjį balsį, pvz., εἰκάζω - ἦκαζον, αἰσθάνομαι - ἦσθανόμην, οἰκτίρω - ὤκτιρον ir pan. Jei veiksmažodis prasidėdavo ilgu balsiu, augmentas jo nepailgindavo, pvz., ἦκω – ἦκον. Vėlesnėje antikoje augmentas kartais nepailgindavo pirmojo dvibalsio sando: vietoje ἦκαζον dažnai randame rašomą εἴκαζον, vietoje ηύχόμην – εύχόμην.

Kai veiksmažodis gauna priešdėlį, augmentas dedamas ne prie priešdėlio, o prie veiksmažodžio: κατ-άγω – κατ-ἦγον, παρα-λείπω – παρ-έλειπον. Bet pasitaiko atveju, kai augmentas dedamas prie priešdėlio: καθ-εύδω - ἐκάθ-ευδον, καθίζω - ἐκάθιζον. Išimtiniais atvejais augmentą turi ir veiksmažodis, ir priešdėlis, pvz., ἀν-έχομαι - ἦν-ειχόμην, ἀμφι-σβητέω - ἡμφ-εσβήτουν ir pan.

Kai kurie veiksmažodžiai, prasidedantieji *ε*, joniečių ir atėniečių tarmėse, pridėjus augmentą, vietoje įprastinio *η*, gauna *ει* (ne dvibalsį, o ilgą siaurą *é*), pvz., ἐάω – εἶων, ἐθίζω – εἶθιζον, ἔλκω – εἶλκον. Tokie veiksmažodžiai kadaise pradžioje žodžio turėjo *σ*, *j* arba *η*, *j* arba *φ*, kuriems išnykus, augmentas *ε* susiliejo su veiksmažodžio *ε* į ilgą siaurą *é*, vėliau rašomą *ει*. Antai ἔστηκα < σέστᾱκα - *έσεστήκη > *εεστήκη > *εεστήκη > εἰστήκειν (*σ*>*h* vėliau išnyko; šiuo

atveju h perėjo į žodžio pradžią), ἔχω < *σέχω - *εσεχον > *ἔηεχον > *ἔεχον > εἶχον, ἔπομαι < *σέπομαι - *ἔσεπόμην > *εηεπόμην > *ηεεπόμην > εἰπόμην.

Tas augmentinis εἰ, skirtingai nuo η, tariamo plačiai, buvo siauras (=έ), nes jis atsirado iš dviejų ἔ, o ἔ buvo tariamas siaurai. Skirtumas tarp plačiojo (senovinio) η ir vėliau atsiradusiojo siaurojo (rašomo εἰ) išliko iki helenistinių (ir net vėlesnių) laikų. Taip buvo joniečių – atėniečių tarmėse. Bet doriečių ir ajoliečių tarmėse kontrakcijos keliu iš ε+ε atsiradęs ilgasis ē buvo rašomas η, kaip ir senovinis ē. Neaišku, ar šiose tarmėse nebuvo skirtumo tarp dviejų ē, ar tik rašyboje nebuvo daroma skirtumo.

Kai kuriuose veiksmažodžiuose, prasidedančiuose φ, pastarajai išnykus, augmento ε nesusitraukdavo su veiksmažodžio balsiu, pvz., ὠθέω < *φωθέω - *ἔφώθεον > ἐώθουν, ὠνέομαι < *φωνέομαι - *ἔφωνεόμην > ἐωνεόμην > ἐωνούμην. Vienas kitas šios rūšies veiksmažodis turi du augmentus – tą, kuris buvo prieš φ, ir kitą, atsiradusį, išnykus digamai, pvz., ἀν-οίγω < *φοίγω - ἀν-έ-ωγον, ἄοικα < *φέφοικα - ἐώκει.

Žodžių ἀνοίγω ir ἄοικα savotišką augmentą galima aiškinti ir kitaip. Mat, kai kurie φ prasidedantieji veiksmažodžiai turėjo augmentą η (*ne ε*). Antai ὀράω < *φοράω imperf. buvo *ἠφόραον; digamai išnykus, įvyko metathesis quantitatis: *ἠόραον > ἐώρων (spiritus asper pagal praesens ὀράω), ἄγνῦμι aor. ἠφάγη ἠάγη > ἐάγη, ἀλίσκομαι < *φαλίσκομαι, aor. ἠφάλων > ἠάλων > ἐάλων (spiritus asper pagal praes. ἀλίσκομαι), ἀν-έ-ωγον < *ἀν-ἠφοιγον > *ἀνήοιγον > ἀνέωγον.

Nusižiūrint į tokius veiksmažodžius η - augmentas buvo pradėtas dėti ir kai kuriems kitiems veiksmažodžiams, pvz., βούλομαι - ἠβουλόμην (greta ἐβουλόμην), ἤμελλον, greta ἔμελλον (nuo μέλλω) ir kt. Galimas daiktas, kad minėtasis η-augmentas buvo įvestas, nusižiūrint į veiksmažodį θέλω, kuris turėjo gretiminę formą ἐθέλω, vadinasi, imperf. buvo ἔθειλον ir ἠθειλον.

§ 59. Praesens ind. medii

1 sg. φέρ-ο-μαι, skr. *bharē* < *bherai, sen. prūsų k. *asmai* (aš esu).

2 sg. φέρη < *φέρ-ε-σοι, skr. *bharasē* < *bheresoi.

3 sg. φέρ-ε-ται < *φέρ-ε-τοι (kaip rodo arkad. duμαίνητοι ir mikėniečių *eu-ke-to* = εὔχετοι), skr. *bharatē*.

1 pl. φερόμεθα (gal čia antrinė galūnė, plg. skr. *abharāmahī* < *-*madhi* < *-*medhā* > μεθα). Hom. –μεσθα, galbūt, atsirado pagal 2 pl. –σθε. Bet kai kas mano, kad –μεσθα kilo iš galūnės μεσ+θα.

2 pl. -σθε: φέρ-ε-σθε, skr. *bhara-dhvē* < *-*dhvai*. Abiejų šių kalbų galūnėms yra bendra tik *dh=θ*, šiaip jos susiformavo savarankiškai.

3 pl. φέρ-ο-νται < *φέροντο (plg. arkad. -κίρ. -ντοι, mikėniečių k. *e-so-to* = έσοντοι), skr. *bharantē* < *ntoi.

2 ir 3 du. φέρ-ε-σθον suformuota galūnė pagal act. -ῖον.

§ 60. Imperfectum ind. med.

1 sg. έ-φερ-ό-μην < -μᾶν (ši galūnė kitose kalbose neturi atitikmenų. Galbūt, ją reikia skirstyti į μᾶ+ν (ν galėjo būti pridėtas panašiai kaip aktyve)).

2 sg. έφέρου < *φέρ-ε-σο.

3 sg. έ-φέρ-ε-το, skr. *abharata*.

1 pl. έ-φερ-ό-μεθα < *medhə (kaip praes. ind. med.)

2 pl. έ-φέρ-ε-σθε (kaip praes. ind. med.)

3 pl. έ-φέρ-ο-ντο, skr. *abharanta*.

2 du. -σθον pagal act. -τον, 3 du. -σθην pagal act. -την.

§ 61. Sutrauktiniai veiksmažodžiai (praes. ir imperf. ind.)

Veiksmažodžių -άω, -έω, -όω kamiengalis susilieja su galūnės balsiu pagal įprastinius kontrakcijos dėsnius.

τιμάω > τιμῶ	φιλέω > φιλῶ	μισθόω > μισθῶ
τιμάεις > τιμᾶς	φιλέεις > φιλεῖς	μισθόεις > μισθοῖς
τιμάει > τιμᾷ ir t.t.	φιλέει > φιλεῖ ir t.t.	μισθόει > μισθοῖ ir t.t.

Yra keletas veiksmažodžių, panašių į -άω, kurių sutrauktinės formos vietoje ᾶ turi η, πνζ., ζῶ, ζῆς, ζῆ.., χρωμαι, χρῆ, χρῆται.. Tokie yra: ψῶ (gramdyti), πεινῶ (kėsti alkį), διψῶ (kėsti troškulį), σμῶ (braukti), Homero kalboje yra πεινάω, διψάω; tai rodo, ad minėtieji veiksmažodžiai baigėsi ne ᾶω, bet ᾶω. Joniečių tarmėje πεινάω > πεινήω, διψάω > διψήω. Todėl asmenuojant turėjo atsirasti (vietoje ᾶ) η: πεινήω > πεινῶ, πεινήεις > πεινῆς, πεινήει > πεινῆ, πεινήομεν > πεινῶμεν ir t.t.; ζῶ < **g^hjē-* > **gjē-* > ζη-: 1 sg. *gjē-ō > ζήω < ζέω < ζῶ, 2 sg. *gjē-eis > ζήεις > ζῆς; 3 sg. *gjē-ei > ζήει > ζῆ; 1 pl. *gjē-ōmen > ζήομεν > ζέωμεν > ζῶμεν; 2 pl. *gjē-ete > ζήετε > ζῆτε; 3 pl. *gjē-onti > ζήοντι > ζέωντι > ζῶσι. Imperf. 1 sg. *e-gjē-om > έζηον > έζεων > έζων, 2 sg. **e-gjē-*

es > ἔζηες > ἔζης, 3 sg. *e-gjē-et > ἔζη, 1 pl. ἐ-ζή-ομεν > ἐζέωμεν > ἐζῶμεν, 2 pl. ἐ-ζή-ετε > ἐζέητε > ἐζήτε, 3 pl. ἐ-ζή-ον > ἔζεον > ἔζων. Panašiai χρή-ομαι > χρέωμαι > χρωῶμαι, χρή-εσαι > χρηῖ, χρή-εται > χρηῖται, χρηόμεθα > χρεώμεθα > χρώμεθα ir t.t.

Vienskiemeniai -έω susitraukia tik tose formose, kurių galūnė prasideda ε, todėl πλέω, bet πλεῖς < πλέεις, πλεῖ < πλέει, πλέομεν, πλεῖτε < πλέετε, πλέουσι, ἔπλεον, ἔπλεις < ἔπλεες, ἔπλει < *ἔπλεε, ἐπλέομεν, ἐπλεῖτε < *ἐπλέετε, ἔπλεον. Panašiai asmenuojamas πνέω, νέω (plaukti), ῥέω, δεῖ. Šiuose veiksmažodžiuose, kaip rodo aor. ἔπλευσα, ἔπνευσα, ἔνευσα, buvo ρ, kuri išnyko palyginti vėlai, kada įprastinė balsių kontrakcija jau buvo įvykęs faktas. Todėl, išnykus digamai, tų veiksmažodžių formos liko nesutrauktos: πλέω < *πλέρω. Bet formos πλέεις, πλέει, digamai išnykus, balsiai ε savaimė liejosi į vieną balsį – kontrakcija buvo neišvengiama. Tuo tarpu tos vienskiemenės šaknys -έω, kuriose nebuvo digamos, rodo įprastinę kontrakciją, pvz., δέω (rišti) < *dājō liaudyje buvo ištiesai kontrahuojamos: δῶ, δεῖς, δεῖ, δοῦμεν, δεῖτε, δοῦσι (rašto kalboje buvo leidžiama kontrahuoti veiksmažodį δέω tik su priešdėliais, pvz., ἀνα-δέω ir pan.)

§ 62. Futurum ind.

Graikų kalboje futuras padaromas su priesaga σ. Sen. indų ir lietuvių kalbose futuro priesaga yra *sj: skr. *dāsyati*, liet. *duosiu*. Lotynų kalboje, kaip atrodo, buvo taip pat *s*: *faxō*. Priesaga σ dedama prie šaknies; galūnės – pirminės; asmenavimas – tematiškas, t.y., tarp priesagos ir galūnės dedamas jungiamas balsis: λύ-σ-ω, λύ-σ-εις, λύ-σ-ει, λύ-σ-ομεν, λύ-σ-ετε, λύ-σ-ουσι. Veiksmažodžiuose su balsiniu kamiengaliu futuro σ turėdavo išnykti, pvz., λύσω > λύω. Bet tuo atveju futuras niekuo nesiskirdavo nuo esamojo laiko. Todėl ilgainiui priesaga σ vėl buvo sugrąžinta į savo vietą: λύσω, παιδεύσω ir pan. Vis dėlto pasitaiko vienas kitas veiksmažodis, kurio future išnykęs σ nebuvo atstatytas ir futuras sutampa su esamuoju laiku, pvz., καλέω ir praesens, ir futurum turi tą pačią formą. Panašiai yra τελέω, χέω < *χευσω > χεύω > χέω, hom. ἀνύω, ἐρύω, ἀντιόω. Tai – išimtis.

Jeigu, išnykus sigmai, futuro forma nesutapo su esamuoju laiku, σ nebuvo atstatoma. Pvz., ἐλῶ < *ἐλάσω, ἐλᾶ < ἐλάσεις, ἐλᾶ ir t.t. nereikėjo σ grąžinti, kadangi astigmatinio futuro formos buvo nepanašios į esamojo laiko formas - ἐλαύνω ir t.t. Panašiai σ nebuvo atstatytas ir veiksmažodžių κερῶ < *κεράσω, κρεμῶ < *κρεμάσω, ὄμνῶμαι < *ὀμόσομαι, καμοῦμαι future, kadangi esamieji laikai labai skiriasi nuo futurų (κεράννῶμι, κρεμάννῶμι, ὄμνῶμι, κάμνω).

Futurinis tarpbalsinis σ nebuvo atstatytas vadinamuose „verba liquida“, pvz., nuo φαίνω fut. φανῶ < *φανέσω, φανείς < *φανέσεις, nuo σπεῖρω – σπερῶ < *σπερίσω, nuo νέμω – νεμῶ < *νεμέσω ir pan. Šių veiksmažodžių futuras, net ir sigmai išnykus, labai skiriasi nuo esamojo laiko. Iš kur atsirado ε prieš σ? Juk φανῶ < *φαν-ε-σω. Buvo dviskiemenių šaknų, pvz., ὀλε- (nuo

ὄλλυμι) ἔλα-, κερα- ir pan. Fut. ὀλῶ < *ὀλέω < *ὀλέσω, ἔλῶ < ἔλάω < *ἐλάσω ir t.t. Iš tokių dviskiemenių šaknų ε persimetė į visus likvidus. Neaišku, kodėl įsigalėjo formos -ῶ, -εῖς, -εῖ ir t.t. Galbūt, dviskiemenių šaknų dauguma baigėsi ε, o gal šiaip pasireiškė pamėgimas likvidų futurų asmenuoti pagal praesens -έω.

Nebuvo atstatyta sigma ir daugiaskiemenių dantinių kamiengalių veiksmažodžių -ίζω futuruose: νομιῶ < *νομιδσω > νομίσω, κοιμῶ nuo κομίζω, ἐλπῶ nuo ἐλπίζω ir pan. Iš pradžių futuro σ čia turėjo išlikti, nes buvo kilęs iš geminatos: *νομιδσω > *νομίσσω > νομίσω. Tačiau buvo atveju, kai σσ tarp balsių virto σ, kuris pagaliau visai išnyko, pvz., *essi = ἐσσί < *ἐσί > εἶ (tu esi). Taigi, galėjo ir νομίσσω virsti νομίσω, pagaliau νομίω (kirtis buvo perkeltas į ῶ, nusižiūrint į verba liquida). Bet kadangi σσ daugiausia neišnyksta, o tik virsta σ, todėl ir veiksmažodžių futuruose σ išnykimas tampa problematišku. Juk, pvz., dviskiemeniai -ίζω išlaikė future σ (κτίσω). Bet veiksmažodžių -ίζω futurą galėjo būti daromas be dantinio kamiengalio, vadinasi, buvo ne *νομιδσω, o *νομίσω. Tokiu atveju tarpbalsinis σ turėjo išnykti.

Sutinkame futurų be σ, pvz., πίομαι (nuo πίνω), ἔδομαι (nuo ἐσθίω), hom. κείω (=κήω). Tai – konjunktyvai. Mat, konjunktyvas būna gana artimas futurui (plg. lot. k. *agēmus* taip pat konjunktyvas, vartojamas futuro prasme). Be to, yra žodžių, kurių praesens indicativi vartojamas vietoje futuro. Toks yra, pvz., εἶμι (eisiu), νέομαι (vyksiu) ir dar vienas kitas.

Kita vertus, buvo futurų, kurie turėjo priesagą σε ir dar priedo likvidų darybos futurinę formą – jie vadinosi dorietiškaisiais (futurum dorieum), nes labiausiai buvo mėgstami doriečių tarmėje. Jų užtinkame Homero kalboje, pvz., ἐσσεῖται; vienas kitas randamas ir Atikos tarmėje: φευξοῦμαι nuo φεύγω, κλαυσοῦμαι nuo κλαίω.

Sutrauktiniai veiksmažodžiai dažnai future pailgina savo kamiengalio balsį: τιμάω – τιμήσω, φιλέω – φιλήσω, μισθόω – μισθώσω. Veiksmažodžiai -άω kilę daugiausia iš daiktavardžių (τιμάω iš τιμή < τιμᾶ), todėl jų ā buvo iš pradžių ilgas (tik esamajame laike jis sutrumpėjo, nusižiūrint į -έω ir -όω, kurių ε ir ο iš pat pradžių buvo trumpi). Future buvo ilgas ne tik ā (veiksmažodžių -άω), bet pagal jį buvo pailgintas ε>η (veiksmažodžių -έω) ir ο>ω (veiksmažodžių -όω). Todėl turime τιμήσω, φιλήσω, μισθώσω.

Priebalsinių kamiengalių veiksmažodžiuose σ susilieja su kamiengaliu ir asimiliuojasi: ἄγω – ἄξω, βλέπω – βλέψω, πράττω – πράξω, κτίσω ir pan. Netaisyklingi att. futurai nuo veiksmažodžių -ζω, pvz., ἀρπάζω – ἀρπάσω (kadangi ἀρπάζω < *ἀρπαγζω, tai future turėtų būti ἀρπάξω < *ἀρπαγ+σω – tokį futurą randame doriečių tarmėje. Atėniečiai, nusižiūrėję į κτίζω – κτίσω, padarė netaisyklingą formą ἀρπάσω).

Kai kurie futurai turi pailgintą balsį, pvz., λήψομαι (λαμβάνω), δήξομαι (δάκνω), βήσομαι (βαίνω).

Futurum medii padaromas taip, kaip fut. *activi*, bet fut. *passivi* turi aoristui pass. būdingą priesagą θη arba η: prie jos dedamos fut. medii galūnės: λυθήσομαι, φανήσομαι ir pan. Kai kurių žodžių fut. medii vartojamas ir pasyvine prasme, pvz., ἀξιώσομαι (būsiu laikomas vertu), πολιορκήσομαι (būsiu apgulamas) ir pan.

§ 63. Aoristas

Aoristas reiškė arba veiksmo pradžią, arba pabaigą, arba apskritai veiksmą, kaip faktą, buvusį praeityje. Aoristą sutinkame beveik visose ide. kalbose. Plačiausiai buvo vartojamas sigmatinis aoristas (su priesaga s). Tokį aoristą randame sen. indų kalboje, sen. slavų, graikų, lotynų kalbose (lotynų kalboje jis susiliejo su perfektu). Sen. indų kalboje šis aoristas buvo atematinis ir turėjo pailgintą šaknies balsį aktyve (mediume balsis buvo nepailgintas), pvz., *aprāsam* (pripildžiau), *aprās* < *aprāss, *aprās* < *aprāst. Spėjama, kad ir graikų kalboje buvo toks atematinis σ – aoristas. Iš jo susiformavo graikų σα – aoristas. Šis aoristas bus atsiradęs tokiu būdu: nuo deiknūmi atematinis aoristas turėjo atrodyti šitaip: 1 sg. *ἔδειξιμ, 2 sg. *ἔδεικισ, 3 sg. *ἔδεικιστ, 1 pl. *ἔδεικισμεν, 2 pl. *ἔδεικιστε, 3 pl. ἔδεικισυτ. Iš 1 sg. *ἔδεικισμ turėjo atsirasti ἔδειξα; iš 3 pl. *ἔδεικισυτ – ἔδειξα (τ nukrito), taigi 1 sg. ir 3 pl. skambėjo vienaip. Norint juodu atskirti, prie 3 pl. ἔδειξα buvo pridėtas imperfektui būdingas ν: ἔδειξαν. Paskui 1 sg. ἔδειξα ir 3 pl. ἔδειξαν α buvo įvests ir į kitus asmenis – taip atsirado 2 sg. ἔδειξας, 1 pl. ἔδείξαμεν, 2 pl. ἔδειξατε, o 3 sg., nusižiūrint į imperfekto 3 sg., buvo pridėtas – ε: ἔδειξε (pagaliau prie ε buvo galima dėti ir vadinamąjį ν ἐφελκυστικόν). Tokiu būdu pirmykštis σ – aoristas virto σα – aoristu.

Iš priebalsinių kamiengalių -σα buvo perkeltas ir į balsinius veiksmažodžius. Taip atrodo aoristai ἔλυσε (nuo λύω), ἐπαίδευσε (nuo παιδεύω) ir t.t. Būdamas tarp balsių, σ turėjo išnykti, bet jis buvo vėl atstatytas (panašiai kaip ir future). Vis dėlto pasitaiko vienas kitas veiksmažodis, kurio aoriste išnykęs σ nebuvo atstatytas, pvz., ἔχεα < *ἔχευσα > hom. ἔχευα, hom. ἠλεύατο, ἀλέασθαι ir t.t. Formose εἶπα ir ἦνεγκα nebuvo σ: jos padarytos pagal sigmatinį aoristą tik be sigmos. Sigma išnyko vadinamųjų „verba liquida“ aoristuose: ἔσπειρα < *ἔσπερσα (nuo σπείρω), ἔστειλα < *ἔστελσα (στέλλω), ἔνειμα < *ἔνεμσα (νέμω), ἔφηνα < *ἔφανσα (φαίνω).

Sutrauktiniuose veiksmažodžiuose -άω, -έω, -όω aoriste buvo ilgas kamiengalio balsis (panašiai kaip ir future): ἐτίμησα, ἐφίλησα, ἐμίσθωσα. Kai kurie veiksmažodžiai nepailgina aoriste savo kamiengalio, pvz., τελέω – ἐτέλεσα. Mat, šis žodis kilęs iš sigmatinio daiktavardžio τέλος – τελέω < *τελεσῶ > τελείω > τελέω, hom. ἐτέλεσα – tuo tarpu dauguma veiksmažodžių -έω buvo kilę iš II linksniuotės daiktavardžių (φίλος – φιλέω). Kadangi τελέω buvo kitos kilmės,

tai jo ε nepailgino. Nepailgintas ir σπάω kamiengalis: ἔσπασα. Kaip rodo homerinė forma ἔσπασσα, šis veiksmažodis baigėsi σ, todėl iš pradžių neįėjo į -άω grupę (tik kai *σπασσω > σπάσω > σπάω, jis pasidarė panašus į τιμάω). Sigmatinį kamiengalį turėjo αἰδέομαι, dėlto ἠδέσθην nepailgino balsio, ἀρκέω hom. ἤρκεσσα ir kt. Nusiziūrint į ką tik minėtus veiksmažodžius, nebuvo pailgintas kamiengalis žodžiuose ποθέω (ἐπόθεσα), ἐπαινέω (ἐπ-ῆνεσα) ir kt.

Kaip future, taip ir aoriste priebalsinių veiksmažodžių kamiengaliai asimiliuojasi su sigma pagal įprastinius fonetikos dėsnius: ἐνόμισα < *ἐνόμιδσα > ἐνόμισσα, βλάπτω - ἔβλαψα, κ, χ +σ>ξ: ταράττω - ἐτάραξα < *ἐτέραχ-σα, φυλάττω - ἐφύλαξα, γ+σ>σ (atėniečių t.), ξ (doriečių tarmėje): ἀρπάζω - ἤρπασα (att.), ἤρπαξα (dor.) (atėniečiai, nusižiūrėję į dantinius kamiengalius, ir čia įsivedė σ-).

Kai σα tapo aoristine priesaga, jis buvo įvestas ir į medium – taip atsirado ind. med. formas: ἐ-βουλευ-σά-μην, ἐ-βουλεύ-σω < *ἐβουλεύαο < *ἐβουλεύ-σα-σο (sigma galūnėje nebuvo atstatyta, todėl buvo gražinta į priesagą), ἐβουλεύ-σα-το, ἐβουλευ-σά-μεθα, ἐβουλεύ-σα-σθε, ἐβουλεύ-σα-ντο.

§ 64. Aoristus ind. passivi

Padaromas su priesaga θη, pridedant antrines veikiamosios rūšies galūnes: ἐ-λύ-θη-ν, ἐ-λύ-θη-ς ἐ-λύ-θη, ἐ-λύ-θη-μεν, ἐ-λύ-θη-τε, ἐ-λύ-θη-σαν (galūnė σαν paimta iš sigmatinio aoristo act.; ji išstūmė senąją galūnę -ντ>-ν, randamą Homero tekstuose, pvz., μίγεν < *μίγηντ ir pan.) Veikiamosios rūšies galūnės rodo, kad θη- aoristas iš pradžių nereiškė neveikiamosios rūšies – jis turėjo medialinę reikšmę. Spėjama, kad priesaga θη iš pradžių buvo vartojama tik imperf. 2 sg., hom. ἐμίχθης (μείγνυμι), ἔμικτο. Tokią formą randame sen. indų imperf. med. 2 sg.: *abharathās* < *ebherethēs. Iš 2 sg. θη ilgainiui perėjo į visą paradigmą. Neaišku, kokia buvo θη < *dhē kilmė, - galimas daiktas, kad *dhē kilo iš **dh+ē* (būdingo praeities laikams). Praeities laiką su priesaga ē randame lietuvių k., pvz., *miné*, sen. slavų k. (мьнѣти), lotynų k. II asmenuotėje (*albēre, vidēre* ir kt.). Graikų k. ē – laikas turėjo veikiamosios rūšies galūnes ir sangražinę reikšmę: ἐ-φαν-η-ν (pasirodžiau), ἐ-μάν-η-ς (padūkai), ἐ-χάρ-η (apsidžiaugė) ir pan. Turbūt, iš šito ē laiko ir θη-aoristas gavo veikiamosios rūšies galūnes, nes, kaip minėjome, θη iš pradžių buvo medium (hom. ἐμίχθης, ἔμικτο – medii galūnės).

§ 65. Šakninis aoristas

Tai – aoristas, kuriame prie šaknies dedamos antrinės galūnės. Veikiamojoje rūšyje šaknies balsis būna pailgintas (jei jis iš prigimties nėra ilgas), o mediume – dažniausiai redukuotasis balsis. Ἔρην, ἔρης, ἔρη, ἔρημεν, ἔρητε, ἔρησαν (σαν išstūmė pirmąją galūnę, randamą Homero poemose, pvz., ἔρᾶν < *ἔρᾶντ, ἔγνον < *ἔγνωντ, ἐμίγεν < *ἐμίγηντ ir kt.)

Medialinį šakninį aoristą atėniečių tarmėje randame tik vieną: ὠνήμην (όνίναμαι), bet Homero kalboje medialinių šakninių aoristų yra gana daug, pvz., ἔπτατο (πέτομαι), βλήτο (βάλλω), κτάτο (κτείνω), πλήτο (πελάζω), λύτο (λύω) ir kt.

Panašių šakninių aoristų randame sen. indų k., pvz., *agām* = graikų ἔβαν, *abhūt* = gr. ἔφῶ, *asthāt* = gr. ἔστη ir kt.

§ 66. Antrinis aoristas (act. ir med.)

Tai – tematinis aoristas, nes tarp šaknies ir galūnės išspraudžiamas jungiamasis balsis (tema). Kadangi galūnės būna antrinės, tai, pridėjus jungiamąjį balsį, gaunamos formos, beveik nesiskiriančios nuo tematinių veiksmažodžių imperfekto: ἔλιπον, ἔλιπες, ἔλιπε, ἐλίπομεν, ἐλίπετε, ἔλιπον (imperf. ἔλειπον, ἔλειπες, ἔλειπε, ἐλείπομεν ir t.t.) Vienintelis skirtumas tarp to aoristo ir imperfekto, tai šaknies balsių kaitos laipsnis: aoriste šaknis būna redukuota: ἔλιπον, imperf. ἔλειπον. Iš pradžių, galbūt, buvo ir kirčiavimas skirtingas. Mat, antrinio aoristo keturios formos kirtį turi ne šaknyje, o jungiamajame balsyje, būtent: λιπών, λιπεῖν, λιποῦ ir λιπέσθαι. Kadangi sen. indų kalboje imperfektas buvo kirčiuojamas šaknyje, pvz.: arōhat < *-reu-, o aoriste šaknis buvo nekirčiuota (pvz., aruhat), tai spėjama, kad ir graikų kalboje iš pradžių imperfekte buvo kirčiuojama šaknis, o antriniam aoriste – jungiamasis balsis. Vadinas, tie keturi kirčio skirtumai (λιπών, λιπεῖν, λιποῦ, λιπέσθαι) buvo pirmą kartą padėties liekana.

Kadangi yra plačiai paplitusi nuomonė, kad prokalbėje nekirčiuotieji skiemenys redukovosi, tai antrinio aoristo atsiradimas aiškinamas kirčio vietos pasikeitimu: esamajame laiko buvo kirčiuojama šaknis, todėl praesens turi paprastai šaknies ė-laipsnį. Aoriste buvo kirčiuojamas jungiamasis balsis, todėl šaknis redukovosi.

Antrinis aoristas buvo nykstantis, jį vis labiau pakeitė sigmatinis aoristas. Atikos tarmėje jo nedaug išliko. Užtat Homero kalboje jis gausiai atstovaujamas.

Vėlesniais laikais iš vieno kito antrinio aoristo buvo sukurtas praesens, pvz., iš ἔμολον – βλώσκω < *μλώσκω, iš ἔθορον – θρώσκω, iš ὤφλον – ὀφλισκάνω.

Aoristas (vėlyvoje antikoje beveik ištiesai sigmatinis) buvo labai gajus laikas: jis išliko per visą antiką ir Viduramžius iki mūsų laikų – ir šiandien jis yra dažniausiai vartojamas praeities laikas.

§ 67. Perfectum ir plusquamperfectum

Perfektas reiškė praeity buvusio veiksmo rezultatą, besitęsiantį dabartyje: οἶδα „aš žinau nuo to laiko, kai sužinojau“, λέλοιπα „esu palikęs (ir dabar daiktas guli paliktas)“. Pliusk-

vamperfektas reiškia praeity buvusio veiksmo rezultata, kuris tęsėsi tam tikrą laiko tarpą, o šiandien jo jau nebėra: ἐλελοίπη „aš buvau palikęs“ (tą daiktą, bet šiandien jo jau nėra).

Perfekto act. galūnės yra kitokios, negu vadinamosios pirminės ir antrinės galūnės. Jos buvo kitokios ne tik graikų kalboje. Antai sen. indų kalboje 1 ir 3 sg. perf. galūnės sutampa su graikų k. atitinkamomis galūnėmis: 1 sg. jajāna arba jajana < *-a yra lygi graikų k. α: γέγονα, o 3 sg. jajāna < *gegone sutampa su graikų k. γέγονε. Kitų perfekto asmenų galūnės jau nesutampa su sen. indų k. galūnėmis. Pvz., 3 pl. graikai pridėjo galūnę -nti, kuri po priebalsio virto -ṅti > -ᾱti > -ᾱσι. Ji išliko hom. λελόγγᾱσι (nuo λαγγᾱνῶ). Kadangi 3 pl. paprastai turėdavo galūnę -nti (praes. φέροντι), tai ir galūnei -ṅti > -ατι vėl buvo įspraustas n, vadinasi, atsirado -αντι > -ανσι > -ᾱσι, pvz., λελοίπᾱσι. Iš 3 pl. ᾱ buvo įvestas į 1 ir 3 pl.: iš čia formos λελοίπαμεν ir λελοίπατε. Pagaliau tas ᾱ išstūmė iš 2 sg. pirmąją galūnę θα, išlikusią kai kuriuose atematinuose veiksmažodžiuose (οἴσθα, ἤδησθα) – atsirado forma λέλοιπας ir perf. act. galūnių daryba buvo baigta.

Pliuskvamperfekto act. galūnės yra antrinės. Att. -η (ἐλελοίπη), bet homer. πεποίθα (pasisitikėjau), τεθήπεα (buvau nustebęs), rodo, kad -η<εα. Galūnė -εα kilo iš *-εσῦ> *εσα > εα (priesaga *es, matyt, yra gimininga aoristo sigmai). 3 sg. tarp priesagos -εσ ir galūnės τ (nukritusios) buvo įspraustas jungiamasis balsis ε: *εσ-ε-τ > ει > ει, pvz., ἐλελοίπει. (Ir sanskrito plusquamperf. 3 sg. turi temą: *a-cakr-a-t* „jis buvo padaręs“ nuo perf. *cakāra*). 2 sg. -*εας padarytas pagal 1 sg. -εα- jis virto -ης (ἐλελοίπης). Daugiskaita buvo atematinė: 2 pl. -εσ-τε, 3 pl. -*εσ-γτ > εσα (prie jos buvo pridėtas ν ir atsirado galūnė -εσαν). Pagal 3 pl. -εσαν buvo padarytas 1 pl. -εμεν ir 2 pl. -ετε (gal čia turėjo įtakos atematinio τίθημι imperfekto formos ἐτίθεμεν, ἐτίθετε). Vėliau pagal 3 sg. -ει atsirado 1 sg. -ειν ir 2 sg. -εις, o dar vėliau -ει perėjo į daugiskaitą: 1 pl. -εμεν, 2 pl. -ειτε.

§ 68. Reduplikacija

Perfektui būdinga šaknies reduplikacija (padvigubinimas). Manoma, kad iš pradžių šaknis buvo ištiesai reduplikuojama. Reduplikavimas pasitaiko visose kalbose visais laikais, bet tik sporadiškai. Tuo tarpu prefekte jis atlieka gramatinę funkciją. Reduplikacija buvo visose ide. kalbose. Jos liekanų randame lotynų k. (*memordi, tetigi, pepigi* ir kt). Ilgainiui buvo reduplikuojama ne visa šaknis, o tik veiksmažodžio pirmoji raidė ir prie jos pridėdamos visuomet tas pats balsis *e*, pvz. graikų k. λέ-λυ-κα, πε-παίδευ-κα, μέμηνα (μαίνομαι), τετίμηκα ir t.t. Kai žodis prasidėdavo aspirata, reduplikacinis priebalsis buvo neaspiruotas: φονεύω – πε-φόνευκα, θαυμάζω – τε-θαύμακα, χέω – κέ-χυκα ir t.t. Mat, čia veikė aspirantų disimiliacijos dėsnis: *φε-φόνευκα > πεφόνευκα, *θεθαύμακα > τεθαύμακα, *χέχυκα > κέχυκα. Jei žodis prasidėdavo *muta cum liquida*, būdavo reduplikuojama tik *muta*: κλείω – κέκλεικα, πλέω – πέπλευκα ir t.t

Kai veiksmazodis prasidedavo dviem ar trimis priebalsiais, reduplikacijai užtekdavo tik balsio ε: στρατεύω - έστράτευκα, ψαύω - έψαυκα, κτάομαι - έκτημαι. Manoma, kad šitokia ε - reduplikacija atsirado tuose veiksmazodžiuose, kurie prasidedavo sigma + priebalsis, pvz. nuo šaknies στη perfektas turėjo būti *σέ-στᾶκα > *σέ-στηκα (prastinant reduplikaciją, iš dviejų priebalsių, stovinčių žodžio pradžioje, buvo reduplikuojamas tik pirmasis) > έστηκα, nuo στρατεύω - *σεστράτευκα > έστράτευκα, nuo έχω - *σε-σχηκα > έσχηκα, σφάζω - *σε-σφαγμαί > έσφαγμαί ir pan. Veikiant aspirantų disimiliacijos dėsniai, *έσχηκα > έσχηκα, *έσφαγμαί > έσφαγμαί. Pagal tokius veiksmazodžius ir kitiems veiksmazodžiams reduplikacijos balsiu buvo imanas ne έ, bet έ. Taip atsirado έστράτευκα vietoj έστράτευκα, έσπούδακα vietoj έσπούδακα ir pan. Kadangi veiksmazodžiai, prasidedantieji ϕ, šiai išnykus, reduplikacijai turėjo tik ε (ρίπτω < *ϕρίπτω - *ϕέϕριμμαί > έρριμμαί), tai susidarė įspūdis, kad veiksmazodžiams, prasidedantiems ne vienu priebalsiu, pakanka reduplikacinio ε. Todėl ε- reduplikaciją gavo daugybė veiksmazodžių, pvz., ψαύω - έψαυκα, ζητέω - έζητηκα, κτίζω - έκτικα, στέφω - έστεμμαί ir t.t. Net ir κτάομαι greta κέκτημαι gavo ε-reduplikaciją: έκτημαι.

Balsiais prasidedantieji veiksmazodžiai iš pradžių reduplikuodavo visą šaknį. Vienas kitos tokios reduplikacijos pavyzdys išliko ir istoriniais laikais, pvz., άκήκοα (nuo άκούώ), έλήλακα (reduplikuota visa šaknis ελα nuo έλαύνω), όρ-ώρυχα (nuo όρύττω), όδωδα (nuo όζω), όπ-ωπα (šaknis οπ- < *οϕ^h-) ir kt. Visi jie turi pailgintą šaknies balsį (matyt, balsis buvo pailgintas, nusižiūrint į tokias formas, kaip έλήλακα < ελα+ελα > έλή-). Ištinė šaknies reduplikacija išliko daugiausia veiksmazodžiuose su sklandžiais priebalsiais, pvz., όλωλα, έλήλουθα...

Vėliau ir balsiu prasidedantiems veiksmazodžiams reduplikacija buvo suprastinta: užteko ε-, bet kadangi ε- sutapo su augmentiniu ε, tai reduplikacinį ε pradėta traktuoti kaip augmentą, kitaip sakant, nebuvo daroma skirtumo tarp augmento ir reduplikacijos ir, kadangi augmentas pasireiškėdavo pradinio balsio pailginimu, tai ir reduplikacija virto pradinio balsio pailginimu. Todėl nuo ιδρύω padaryta forma ίδρυκα, nuo όλπίζω - ώπλικα, nuo ύβρίζω - ύβρικα, nuo αίσθάνομαι - ήσθημαι ir t.t.

Vienas kitas priebalsiu prasidedantis veiksmazodis turi pailgintą reduplikacinį balsį, pvz., δήδεκται (nuo δέχομαι). Panašų reiškinį matome ir sen. indų kalboje, pvz., *dā-dhāra* (nuo šaknies *dhar*). Galimas daiktas, kad tai iš prokalbės laikų paveldėta praktika.

Kai kurių veiksmazodžių reduplikaciją sudaro ει-, pvz., nuo έργάζομαι - έργασμαι < *ϕε-ϕεργασμαι, nuo λαμβάνω - έλληφα < *σέ-σλᾶφα (šaknis **slābh-*, skr. *lābhas* „pelnas“, liet. *lōbis*) > *έλλάφα (σλ>λ su prieš einančio balsio pailginimu) > έλληφα, (aspiratų disimiliacija), είμαρται < **se-sm̥rtai*, είωθα < *σέ-σφωθ-α > *είωθα (aspiratos disimiliuojasi ir pasidaro είωθα). Pagal šiuos perfekτους ει-reduplikacija buvo įvesta ir ten, kur jai nebuvo pagrindo, pvz., είληχα (nuo

λαγχάνω), συν-είλοχα (συλλέγω), διείλεγμα (διαλέγομαι). Kitaip reikia aiškinti *ει*-reduplikaciją žodyje εἴρηκα < *φε-φρη-κα, čia įvyko digamų disimiliacija: φ-φ=φ-ι. Vadinasi, *φέ-φρη-κα > *φείρηκα > εἴρηκα.

Kaip augmentas nesusiliejo su balsiu ten, kur žodis prasidėjo digama, taip ir reduplikacija, todėl nuo ώθέω < *φωθέω - έωσμαι < *φέ-φωθ-μαι, nuo όράω < *φοράω - έόρᾱκα < *φε-φόρᾱκα (vėliau pagal imperf. έώρων atsirado έώρᾱκα), άνέωχα ir άν-έωγμαi (dvibalsis *οι* pailgintas pagal augmentuotąsias formas), έοικα < φέ-φοικα.

Veiksmazodžiai, kurie prasidėjo ρ- < *σρ-, φρ-, turėjo reduplikuotant gauti ε ir geminatą ρρ: ρέω < *srevō, perf. έρρύηκα < *σε-σρύ-ηκα, ρήγγνῦμι - έρρωγα < *φέ-φρωγα ir t.t. Todėl netaisyklinga reikia laikyti homerinę formą ρερυπωμένα (nuo ρυπόω) ir σέσηπα nuo σήπομαι, nes σturėjo virsti spiritu asper, o čia išliko.

Iš pradžių perfekto reduplikacija buvo nebūtina – tai rodo tokios nereduplikuotos formos kaip οἶδα < *φοἶδα, hom. έρχατο (plusqperf. nuo εἶργω „uždaryti“), lot. k. *vīdī, ēgī*, sen. indų k. *vēda* ir pan. Vėliau ji pasidarė būtina.

§ 69. Perfektas act. be k

Pirmąsios perfekto forma neturėjo vėlesniam graikų k. prefektui taip būdingo k – jo neturi sen. indų ir kitos ide. kalbos (plg. sen. indų *jajāna*, lot. *meminī* ir pan.) Užtat asmenuojant keitėsi balsių kaitos laipsnis: vienaskaitoje buvo o-laipsnis, o daugiskaitoje (ir visame perf. medii) – nykstamasis laipsnis. Tos pirmąsios padėties liekanų pasitaiko graikų kalboje, pvz., οἶδα, οἶσθα, οἶδε, bet ἴσμεν, ἴστε, ἴσᾱσιν. Ypač daug pavyzdžių randame graikų epo kalboje, pvz., γέγονα, bet γέγαμεν, γεγάσι, πέποιθα, bet plusqperf. επέπιθμεν, έοικα, bet du. έικτον, πέπονθα, bet πέπασθε < *πέ-παθ-τε, μέμονα, bet μέμαμεν ir t.t. Vėliau balsių kaitos skirtumai buvo išlyginti: pagal γέγονα pradėta ir daugiskaitą asmenuoti γεγόναμεν, γεγόνατε ir t.t. Perf. med. dažniausiai išliko nykstamasis laipsnis: εἶμασται < σέ-σμη-ται, έφταρμαι < *έ-φθρ-μαι, κάχυμαι. Bet kartais ir aktyve buvo apibendrintas nykstamas laipsnis, pvz.: έφθαρκα < *έφτρκα, έσταλκα < *έστλκα. Tuo būdu klasikiniiais antiko laikais senovinio balsių kaitos keitimosi turime tik liekanas, šiaip, buvo viskas išlyginta. Dėl to turime πέπονθα, λέλοιπα, πέπομφο. Galima sakyti, kad o-laipsnis taip pat yra senovinio perfekto liekana, nes paprastai perfektas turi tokį pat balsių kaitos laipsnį, kaip ir esamasis laikas: πείθω-πέπεικα, καλύπτω-κεκάλυφα, φεύγω – πέφευγα ir pan.

§70. Perfektas su k

Senovinis perfektas ilgainiui buvo apribotas tais veiksmažodžiais, kurių kamienas baigėsi gomuriniu arba lūpiniu priebalsiu. Veiksmažodžiams, kurių šaknis baigėsi balsiu arba sklandžiuoju priebalsiu, taip pat dantiniu priebalsiu, buvo prisegtas k. Tai – plačiausiai vartojama graikų perfekto forma. Tos k kilmė neaiški. Tokį pat k randame kelių atematinių veiksmažodžių aoristuose – ten jis vartojamas tik aktyve ir tik vienaskaitoje. Kadangi dar perfekto k buvo vartojamas tik aktyve ir taip pat tik vienaskaitoje (plg. τέθνηκα, bet τέθνᾶμαν, ἔστηκα, bet ἔσμεν), tai manoma, kad k atkeliavo į perfektą iš tokių k- aoristų. Neaisšku, ką tas k iš pradžių reiškė. Baltų – slavų kalbose panašus k pasitaiko liepiamojoje nuosakoje. Kadangi liepiamoji nuosaka reiškia liepimą, raginimą, vadinasi, specialiai į ką nors kreipiasi, tai, matyt, tas k reiškė kokį nors pabrėžimą, įsakmumą. Galbūt tą patį jis reiškė ir perfekte: juk perf. Vienaskaita turėjo o- laipsnį, kuris taip pat rodo kažką panašaus į sustiprinimą. Taigi k galėjo tik dar labiau paryškinti ir pabrėžti perfektu reiškiamą mintį.

Iš pradžių k buvo dedamas tik balsinių veiksmažodžių perfektams, vėliau – sklandiesiems, pagaliau – dantiniams (prie pastarųjų pridėjus k dantinis kamiengalis išnyko: κτέζω – ἔκτικα < *ἔκτιζ-κα, νομίζω – νε-νόμι-κα ir t.t.)

Homero kalboje yra dar likę nemaža veiksmažodžių, kuriuose k figūruoja tik vienaskaitoje, pvz.: βέβηκα, bet βέβᾶμεν, βέβατε, βεβάᾱσι, ἔστηκα, bet ἔσταμεν, ἔστατε ir t.t.

Vėliau viskas buvo išlyginta: βεβήκαμεν, βεβήκατε, βεβήκασιν.

§71. Perfektas su aspiruotu galūniniu priebalsiu

Vėliau atsirado dar viena perfekto rūšis – su aspiruotu galūniniu priebalsiu, pvz. πέπομφα nuo πέμφω, ἦχα nuo ἄγω ir pan. Tokių perfektų buvo nedaug: jie paplito tik 4 a. pr. Kr., o anksčiau pasitaikydavo tik vienas kitas. Manoma, kad jie atsirado nusižiūrint į homerinių perf. med. 3 pl. formų aspiratas, tokių kaip τιτάχται, ἄρχαται, ἐπι-τιτράραται ir pan. Mat 2 pl. perf. med. visada turi aspiruotą šaknies galūninį priebalsį:

ἦχθε (nuo ἄγω), τίταχτε (nuo τάττω), βέβλεφθε nuo βλάπτο ir pan. Kai 3 pl. perf. ir plusqprf. med. galūnė - γται ir - γτο virto -αται, -ατω < *-νται < *-ντο, tai aspirata iš 2 pl. lengvai galėjo įsiskverbti į 3 pl.: *τέταγχται > τετάγαται > τετάχαται. Taip atsirado minėtosios homer. formos (ir kt.). Iš čia aspirata galėjo persimesti į 3 pl. perf. act.: iš τίτᾱγασι pagal τετάχαται atsirado τετάχᾱσι ir pan. Kadangi kai kurių veiksmažodžių šakbnis baigėsi aspirata, pvz. γέγραφα, tai ir veiksmažodžiuose, kurių 3 pl. perf. act. Buvo gavęs aspiratą, aspiruotas priebalsis buvo įvestas į visą paradigmą.

§72. Perfectum ind. medii

Perf. med. turi pirmines galūnes, o plusquprf. – antrine. Jos dedamos tiesiog prie perfekto kamieno: λέλυμαι, λέλυσαι (tarpbalsinis σ vėl buvo atstatytas), λέλυται, λελύθηθα, λέλυσθε, λέλονται, έλελύθην, έλέλυσο (tarpbalsinis σ vėl atstatytas), έλέλυτο, έλελύμεθα, έλέλυσθι, έλέλονται.

Priebalsinių veiksmažodžių galūninis priebalsis asimiliuojasi su galūnės pradiniu priebalsiu. Štai lūpinis veiksmažodis βλάπτω; perf. ind. med. βέβλαμμαι < *βέβλαφμαι (ρ asimiliuojasi su galūnės μ), βέβλαψαι < *βέβλαρ-σαι, βέβλαπται < *βέβλαρ-ται, βεβλάμμεθα < *βεβλάρμεθα, βέβλαψτε < *βέβλαρ-σθε (σ tarp priebalsių išnyko), βεβλαμμένοι αίσιν (3 pl. visados būna perifrastinis, tik pas Homerą randame formų su galūne – αται < *-νται, o štai gomurinis veiksmažodis άγω: ήγμαι, ήξαι < ήγ-σαι, ήνται < ήγτ-αι, ήγμεθε, ήχθε < ήγ-σθε (σ tarp priebalsių išnyko), ήγμένοι είσίν. Sklandžiujų šaknų galūniniai priebalsiai nesiasimiluoja su galūnių priebalsiais, pvz. nuo άγγέλλω perf. medii ήγγελμαι, ήγγελσαι, ήγγελται, ήγγέλμεθα, ήγγαλθε < *ήγγελ-σθε (σ tarp priebalsių išnyko), ήγγελμένοι είσίν. Šaknys, kurios baigiasi ν, perfekte asmenuojamos ne visai taisyklingai, pvz. nuo φαίνω perf. med.: πέφασμαι < πέφαν-μαι (turėtų ν asimiliuotis ir gautume πέφαμμαι. Matyt σ buvo paimtas iš σ- kamienių žodžių kaip, pvz. τετέλεσμαι), taip pat ir πεφέσμεθα < *πεφέν-μεθα, 2 sg. πέφανσαι (turėtų būti *πέφηκαι - σ turėjo išnykti, pailgindamas prieš stovintį balsį), matyt, pagal kitus asmenis buvo gražintas ν; 3 sg. πέφανται (taisyklinga forma), 2 pl. πέφανθε (σ tarp priebalsių išnyko, bet šiuo atveju būtų turėjęs išnykti ν prieš σ priebalsis: πέφασθε- turbut, čia ν gražintas pagal kitus paradigmos asmenis). Ne visai taisyklingos ir dantinių veiksmažodžių perf. med. formos, pvz. 1 sg. turi σ: έψευσμαι, νενόμισμαι ir t.t., bet dantinis priebalsis turėtų išlikti nepasikeitęs (Homero raštuose dar randame formą κεκορύθμενος, κάκαδμαι ir t.t.) – turbūt čia σ įvestas nusižiūrint į 3 sg., kur σ visai taisyklingai atsirado: έψευσται, < *έψευδ-ται, 1 pl. έψευσμεθα gavo σ pagal 2 pl., kur jis yra taisyklingas: έωευσθε < *έπσευσ-σθε > έωευσσθε > έψευσθε, 3 pl. έψευσμένοι είσίν. Šaknys su galūniniu σ perf. med. turėjo netekti sigmos (1 sg. pl.); pvz. γέγευσμαι (plg. lot. k. *gus – tara*) > γέγευμαι, γεγεύσμεθα > γεγεύμεθα, 2 sg. * γέγευσ-σαι > γέγευσαι, 3 sg. γέγευται, bet pagal γέγευμαι, γεγεύμεθα atsirado γέγεθται 2 pl. γέγευσθε < *γέ-γευσ-σθε. Kituose sigmatiniuose veiksmažodžiuose atsitiko priešingai: prieš μ buvo atstatytas σ ir įvestas į visą paradigmą, pvz. nuo ζέω perf. med. έζεσμαι (o turėtų būti έζειμαι), έζεται, έζεσαι, έζασται, έζεσμεθα, έζεσθα < *έζεσ-σθα.

Pagal tokius sigmatinius veiksmažodžius σ buvo įvesta į perf. med. ir kai kuriems veiksmažodžiams, neturėjusiems šaknies gale sigmos – taip atsirado έγτωσμαι (nuo γιγνώσκω) ir kt.

Iš pradžių perfektas reiškė praeityje vykusio veiksmo rezultatą, žiūrint iš subjekto pusės: γέγραφε „jis yra parašęs“, t.y., jis mano, jog yra užbaigęs rašymo darbą. Ilgainiui perfekto prasmė ėmė keistis: iš subjekto dėmesys vis labiau krypo į objekto – γέγραφε „jis yra parašęs“ pradėjo reikšti „darbas yra užbaigtas“. Kartu laiko reiškinys pasidarė svarbus. Palaipsniui perfekto laiko reiškinys nustelbė veiksmo reiškinį – taigi perfekto reikšmė priartėjo prie aoristo reikšmės; perfektas tapo ekspresyviu aoristo forma, pradėjo būti vartojimas greta aoristo. Tą stadiją perfektas pasiekė jau 5 a. pr. Kr. Antai Sofoklis, vietoje perfekto kartais ima perfektinį dalyvį ir kokio nors veiksmožodžio esamąjį laiką, pvz. *Oidipo Karaliaus* 594 užuot sakęs ἤπατημαι, sako ἤπατημένος κυρῶ. Dažnai jis pavartoja aoristinį dalyvį, pvz. *Oidipo Karaliaus* 90 προδείσας εἰμί. Įdomu, kad poetas prie aoristinio dalyvio dažniausiai vartoja veiksmožodį ἔχω, pvz. *Oidipo Karaliaus* 577 γήμας ἔχεις (vietoje γεγάμηκας). Mat ilgainiui perfektą pakeitė aoristinis dalyvis su ἔχω – taip yra ir šių dienų graikų kalboje. Naujajame Testamente perfektas jau retai pasitaiko. Vėliau jam buvo pridėtos aoristinės galūnės, pvz. ἔώρακαν – tatau jį padarė dar labiau panašų į aoristą. Pagaliau perfektas iš gyvosios graikų kalbos išnyko. Kai kurie perfektai reiškė tik esamąjį laiką, jie negalėjo sutapti su aoristu, pvz. ἔστηκα („stoviu“), ἐργήγορα („nemiegu, budžiu“). Perfektui suaoristėjus iš jų buvo suformuoti nauji esamieji laikai: iš ἔστηκα atsirado στήκω, iš ἐργήγορα – γρηγορέω.

Nors perfektas išnyko, vis dėlto jo formatas κα išliko ir sukombinuotas su aor. pass. priesaga θη, sudaro šių dienų graikų kalboje aoristą pass. pvz., πανδρεύθηκα, κηρύχθηκα ir t.t. (tai liaudies kalbos forma: vadinamoji καθαρεύουσα šiuo atveju vartoja senovinį aor. pass. ἐκηρύχθην ir pan.

§73. Futurum perfecti

Iš perfekto medii graikai suformavo naują futurą, reiškiantį užsibaigusio veiksmo rezultatą, kuris tęsis ateityje, pvz. κεκλήσεται „bus apkaltas grandinėmis“, t.y. bus kalėjime ir pan. Aktyvinės šio futuro formos gana retos, pvz. ἐστήξω („stovėsiu“), τεθνήξω („būsiu numiręs“). Šis futuras išnyko, jį pakeitė paprastas futuras.

§74. Coniunctivus

Kaip atskira nuosaka konjunktivas egzistavo tik sen. Indų ir graikų kalbose. Kitose ide. Kalbose jo arba visai nebuvo, arba jis susiliejo su optatyvu. Konjunktivas reiškė siekimą, norą (iš čia kilo coni. Hortativus ir prohibitivus), abejojimą (tai coni. dubitativus), pagaliau būsimąjį laiką. Antai forma λύσω reiškia ir futurą, ir coni. aoristi activi. Lotynų kalbos trečiojoje asmenotėje konjunktivas vartojamas būsimąjo laiko prasme (*agēs, aget, agēmus* ir t.t.)

Graikų k. konjunktyvas turi pirmine galūnes. Nuo indikatyvo jis skiriasi tik tuo, kad atematinėms šaknims pridedamas jungiamasis balsis (pvz. ἴμεν „einame“, o conī pridėjus temą ἴομεν „eikime“), o tematinėms - pailginamas jungiamasis balsis, pvz. λύω, λύης, λύη, λύωμεν, λύητε, λύωσε < λύωντι, praes. conī. med.: λύωμαι, λύη, λύηται, λῶμεθα, λύησθα, λύωναται. Panašiai padaromas conī. aoristi activi ir medii: sigmatiniuose aoristuose conī. skiriasi nuo conī. praes. tik tuo, kad įsiterpia σ : conī. aor. act. λύσω, λύσης, λύση, λύσωμεν, λύσητε, λύσωσι; conī. aor. med. λύσωμαι, λύση, λύσηται, λῶσωμεθα, λύσησθε, λύσωνται. Conī. aor. pass. padaromas taip pat: prie aor. pass. priesagos θη dedamos praes conī. act. galūnės: λυθήσω > λυ-ιώ, λυ-θήης > λυθή, λυθήωμεν > λυθωμεν, λυθήητε > λυτῆτε, λυθήωσι > λυθωσι.

Sigmatinio aoristo konjunktyvas dėl sigmos yra panašus į futurą – skiriasi tik tuo, kad conī. aor. turi pailgintą jungiamąjį balsį. Bet kai kuriose graikų tarmėse, pvz. lesbičių, joniečių, kretiečių ir kt. conī. aor. turi nepailgintą jungiamąjį balsį: λύσω, λύσεις, λύσει, λύσομεν, λύσετε, λύσοντι, taigi niekuo nesiskiria nuo indikatyvo. Antrinio aoristo konjunktyvas padaromas taip, kaip conī. praes., skiriasi tik šaknies balsių kaitos laipsniu: conī. praes. λείπω, λείπης, λείπη..., o conī. aor. λίπω, λίπης, λίπη... .

Taip pat padaromas ir šakninio aoristo konjunktyvas: βήω > βῶ, βήης > βῆς, βήη > βῆ, βήωμεν > βῶμεν, βήητε > βῆτε...

Tą pačią konjunktyvo darybą matome ir perfekte; conī. perf. act. prie perfektinio kamieno pridedama tos pačios galūnės kaip praes. ir aor. conī., būtent λελύκω, λελύκης, λελύκη, λελύκωμεν ir t.t. Bet dažniau vartojamos perifrastinės formos: λελυκώς (-υῖα, -ό), ᾧ, ἧς, ἧ... Conī. perf. medi. padaromas tik perifrastiškai: λελυμένος, (η, ον) ᾧ, ἧς, ἧ...

Sutrauktinių veiksmažodžių -άω,-έω,-όω aes. balsis α,ε,ο susitraukia su konjunktyvo galūnėmis: τιμάης > τιμᾶς, φιλέης > φιλή, μισθόωμεν > μισθῶμεν ir t.t.

Kaip indikatyve, taip ir conī. aor. verba liquida netenka sigmos, užtat pailgėja šaknies balsis: nuo μένω conī. aor. act. *μένσω > μείνω, nuo στέλλω – *στέλλης > στείλλης...

Konjunktyvas buvo vartojamas pagrindiniuose ir šalutiniuose sakiniuose (tikslu aplinkybės, laiko, nuolaidos ir kitokiuose sakiniuose). Kadangi esamajame laike konjunktyvas skyrėsi nuo indikatyvo tik jungiamojo balsio pailginimu, tai antikos pabaigoje, išnykus skirtumui tarp ilgųjų ir trumpųjų balsių, jis pradėjo niekuo nesiskirti nuo indikatyvo. Išnykus perfektui, liko tik du konjunktyvo laikai – praesens ir aoristas: praesens conī. sutapo su indikatyvu, o aoristas turėjo sigmą (abiejų galūnės buvo tos pačios); antrinio ir šakninio conī. aor. skyrėsi nuo conī. praes. tik šaknies balsio laipsniu. Toks dviejų laikų konjunktyvas išliko iki mūsų dienų.

§75. Optativus

Optatyvą kaip atskirą nuosaką randame tik sen. indų ir graikų kalbose – kitose ide. kalbose (lotynų, germanų, baltų, slavų k.) optatyvas susiliejo su konjunktyvu. Optatyvas reiškė pagaidavimą (geidžiamoji nuosaka), bet graikų kalboje jis turi ir kitą reikšmę – netikrumą, galimumą, negriežtą tvirtinimą (prie tokio optatyvo dedamas žodelis *ἄν*). Optatyvas plačiai vartojamas šalutiniuose sakiniuose, pasikartojamam veiksmui reikšti, netiesioginės kalbos šalutiniuose sakiniuose ir kt.)

Optatyvas daromas su priesaga **je* (redukuotasis laipsnis **-ī*). Tą pačią priesagą randame sen. indų kalboje (opt. *bhāres, bhāret* < **-ois, *-oit*), lotynų kalboje (*siem, sies, siet, simus...*) ir kitose kalbose (liet. k. tesukie, tedarai). Tematiniams graikų k. veiksmažodžiams dažniausiai dedamas redukuotasis šios priesagos laipsnis *ī*; jungiamuoju balsiu jis sudaro dvibalsį *-ōī*. Optatyvo galūnės – antrinės.

Prtaesens opt. act. 1 sg. turėjo būti – *oi-v > -oia*, tokią formą randame viename Arkadijos įrašė: *ἔξελαύνοια*. Atėničių ir kitose tarmėse ši senovinė galūnė buvo pakeista pirmine galūne – *μ*: *φέρ-oi-μι*, 2 sg. –*ς*: *φέρ-oi-ς*, 3 sg. **-oi-ε*, *φέρ-oi-τ > φέρ-oi*, 1 pl. –*oi-μεν*, *φέρ-oi-μεν*, 2 pl. –*oi-τε*, *φέρ-oi-τε*, 3 pl. –*oi-ντ*, (*φέροιντ*), bet turime – *φέρ-oi-εν* - tai senovinė antrinė galūnė **-ent*, vartojama atematiniuose veiksmažodžiuose. *Praes. opt. med.* turi įprastines antrines galūnes:

Sutrauktiniuose veiksmažodžiuose *oi* susilieja su galūne: *τιμάοιμι > τιμῶμῶμι*, *τιμάοι > τιμῶς*, *τιμάοι > τιμῶ*, *φιλέοιμι > φιλοῖμι*, *φιλέοις > φιλοῖς*, *φιλέοι > φιλοῖ*, *μισθέοιμι > μισθοῖμι*, *μισθέοις > μισθοῖς*...

Nusižiūrint į atematinius veiksmažodžius, kurie vienkaskaitoje turėjo **je-* laipsnį, o daugiskaitoje **-ī* (pvz. *διδο-ίη-ν*, *δοδό-ιη-ς*, *διδό-ιη*, bet *δοδό-ίμεν > διδοῖμεν*) ir sutrauktinių veiksmažodžių *praes. opt. sg.* buvo įvestas **je-* laipsnis, o pl. – *i* – laipsnis. Taip atsirado: *τιμαόην > τιμῶην*, *τιμαοίης > τιμῶης*, *φιλεοίην > φιλοίην*, *φιλεοίης . φιλοίης*, *φιλεοίη > φιλοίη*, *μισθοίην*, *μισθοίης*, *μισθοίη* ir t.t. Daugiskaitoje liko įprastinės formos (*τιμῶμεν*, *φιλοῖμεν* ir t.t) . Įgainiui **jē* – laipsnis buvo įvestas ir į daugiskaitą – atsirado *τιμῶημεν*, *φιλοίημεν* ir pan.

Optativus futuri (vartojamas tik šalutiniuose netiesioginės kalbos sakiniuose) turi tą pačią priesagą *oi* ir tas pačias galūnes kaip ir opt. *praes.* *λύ-σοι-μι*, *λύ-σ-oi-ς*, *λύ-σοι*, *λύ-σο-μεν*, *λύθσοιτε*, *λύσοιεν*, *λθαοίμην*, *λύσοιο*, *λύσοιτο*, *λυσοίμεθα*, *λυθήσοιμην*, *λυθήσοιο*, *λυθήσοιτο*....

Kadangi verba liquida futuris turi tas pačias galūnes, kaip ir *praesens* sutrauktinių veiksmažodžių - *έω*, tai ir opt. fut. act. ir med. turi lygiai tokias formas, kaip ir opt. *preas.* Veiks-

mažodžiu -έω : nuo φαίνω –φανοίγην arba φανοῖμι, φανοίης , arba φανοῖς, φανοίμεν (φανοῖμεν), φανοίητε (φανοῖτε) ir t.t.

Panašiai padaromas ir opt. fut. nuo žodžių -έζω : νομίζω – νομοῖην, νομοῖμι, νομοίης (νομοῖς)...

Apskritai galima nustatyti taisyklę – jei kurio nors veiksmožodžio fut. ind. yra toks kaip sutrauktinių veiksmožodžių praesens, tai ir opt. fut. bus lygiai toks pat, kaip to sutrauktinio opt. praes., pvz. nuo ἐλάύνω fut. ind. yra ἐλῶ, ἐλᾶς..., tai fut. opt. bus kaip praes. opt. žodžių -άω : ἐλώην, ἐλώης ir t.t.

Optativus aoristi activi padaromas su aoristui būdinga priesaga σα ir redukuotuoju optatyno priesagos laipsniu i: σαι galūnės tokios pat, kaip opt. praes.: λύ-σαι-μι, λύ-σαι-ς, λύ-σαι, λύ-σαι-μεν, λύ-σαι-τε, λύ-σαι-εν. Homero kalboje ir Atikos tarmėje dažnai pasitaiko 2 sg. λύσειας, 3 sg. λύσειε ir 3 pl. λύσειαν. Antikiniai gramatikai teigia, kad šitokias formas vartoję ajoliečiai, dėl to jas vadina ajoliškėmis; be minėtųjų formų jie cituoja dar ajolišką 1 sg. λύσεια.

Kai kas mano, kad „ajoliškos“ formos atsirado iš 3 pl.: iš *λύ-σαιντ kilo λύσεια ; prie jo dar buvo pridėtas v: *λύσειαν; paskui α dissimiliavosi ir taip atsirado λύσειαν , o pagal šią formą buvo padarytas 2 sg. λύσειας ir 3 sg. λύσειε. Kiti nuomone šių formų atsiradimui įtakos turėjo conī. aor. formos τείδεις, τείσει, τείσετε...(minėjome, kad kai kuriose tarmėse conī. aor. turėjo nepailgintą jungiamąjį balsį). Iš šitokių formų ε pateko ir į optat. aor. , kurio galūnės buvo buvo suformuotos pagal aor. ind. act. -α, -ας, -ε, -αν. Kaip ten bebūtų, aor. ind. act. „ajoliškų“ formų atsiradimui įtaka yra akivaizdi, nes šių formų galūnės yra tokios, kaip aor. ind.: -ᾶ , -ᾷς, -ε , -αν. Galimas daktas, kad 3 pl. įvyko metatezė: -σαιεν > -σειαν, kadangi aor. 3 pl. buvo būdinga galūnė -σαν. Iš 3 pl. pagal aor. ind. act. galėjo susiformuoti ir 2 sg. -σειας, 3 sg. -σειε.

Opt. aor. med. padaromas taip pat su σαι: λῖ-σαί-μην, λύ-σαι-ο, λύ-σαί-το, λῦ-σαί-μεθα, λύ-σασ-θε, λύ-σαι-ντο. .

Opt. aor. pass. padaromas atematiškai: vienaskaitoje *jē- laipsnis, o daugiskaitoje -ī- laipsnis: λυθείην, λυθείης, λυθείη, λυθειῖμεν, λυθειῖτε, λυθειῖεν, λυθείην, λυθείης yra netaisyklinės: turėtų būti *λυθήαην > *λυθήην > *λυθήν.

Matyt, pagal atematinį optatyną, kurie buvo daromi, priesagą dedant prie trumpojo šaknies balsio (τιθέι-ιην, διδό-ιην ir t.t.), ir šičia vietoje θη buvo paimta forma θε: λυθε-ιην > λυθείην... Daugiskaitos formų daryba gali būti taisyklinga: λυθή-ι-μεν > *λυθήιμεν > λυθειῖμεν (ilgasis dvibalsis prieš priebalsį sutrumpėjo), arba taip pat buvo paimtas trumpas θε: λυθέ-ι-μεν > λυθειῖμεν...

Antrinio aotisto optatyvas padaromas taip, kaip esamojo laiko – juk šis aoristas nuo praes. skiriasi tik šaknies balsių kaitos laipsniu: ἴδοιμι (aor. ind. act. εἶδον), ἴδοις, ἴδοι ir t.t

Šakninio aoristo optatyvas padaromas atematiškai: vienask. *-jē, daugiskaitoje – ī – laipsnis: βαίην, βαίης, βαίη. Galimas daiktas, kad ilgas balsis ir čia buvo sutrumpintas, nusižiūrįnt į atematinį veiksmažodžius: pagal διδοίην ir čia padaryta *βᾶ-ιην > βαίην, *γνώ-ιην > γνοίην ir pan.

Opt. perfecti sudaromas perifrastiškai: λελυκῶς εἶην, λελύμενος εἶην. Aktyve retkarčiais pasitaiko forma λελύκοιμι, λελύκοις, λελύκοι... .

Kaip konjunktyvas, taip ir optatyvas reiškė ne laiką, o tik veikslą: opt. praes. – besitęsiantį veiksmą, aoristas – konkretizuotą arba užbaigtą, o perfektas – būseną po užsibaigusio veiksmo.

Ilgainiui optatyvą nukonkuravo konjunktyvas; jis pasidarė nereikalingas ir nunyko.

§76. Imperativus

Imper. Praes. act. 2 sg yra grynas esamojo laiko kamienas su jungiamuoju balsu ε: λείπε, λέγε, θῦε, παίδεθε. Panašiai yra ir lotynų kalboje: *lege, mitta* ir kt. , sen. indų. k.: *bhara* < *bhērē. 2 pl. sutampa su indikatyvu: λέ-γι-τε, φέρ-ε-τε, θύ-ε-τε (plg. lotynų *legite, laudate* ir t.t., liet. *darykite, neškite* ir t.t.) – 3 sg. φερ-έ-τω < φερέτῶδ (plg. lot. k. *datōd*, skr. *vahatāt* < *veghe-tōd) – 3 pl. φερ-ό-ντων, bet doričių ir kai kuriose kitose tarmėse – φερόντω. Ši forma padaryta pagal 3 sg. su galūne -εωδ. Atėniečiai ir joniečiai pridėjo dar ν: νερόντων (panašiai ir lotynų kalboje pagal *agit – agitō* sudaryta *agunt – aguntō*). Nuo 4 a. pr. Kr. pabaigos į 3 pl. imperf. Iš aoristi įsiskverbė galūnė -σαν: νερέτωσαν. 2 du. φέρ-ε-σον sutampa su indikatyvu , 3 du. φερέτων pagal φερέτην.

Imper. Praes. med. 2 sg. turi antrinę galūnę -σο: *φέρ-ε-σο > *φέρεο > φέρεϋ plg. lotynų *sequere* < *sequēso, 3 sg. -σθω (φερέσθω) padarytas pagal φερέτω, - 2 pl. φέρ-ι-σθε sutampa su indikatyvu, 3 pl. φερ-ί-σθων padarytas pagal aktyvo formą: iš φερέτω – φερόντων buvo padaryta φερίσθω - *φερόνσθων > φερόσθων (ši forma kurį laiką egzistavo Atikos tarmėje). Vėliau buvo įvesta forma φερίσθων, o dar vėliau pagal aktyvo φερίθωσαν - sudaryta φερέθωσαν. Du. retai pasitaiko: 2 du. φέρεσθον, o 3 du. φερέσθων.

Sutrauktiniuose veiksmažodžiuose balsinis kamiengalis susilieja su galūne: τίμαε > τίμᾶ, ποίεε > ποίει, τιμαέτω > τιμάτω, μίσθοε > μίσθοθ ir t.t.

Imper. aoristi. Sigmatici aoristai 2 sg. turi sunkiai išaiškinamą galūnę -σον. Kai kas (pvz. Brugmann) mano, kad čia prie aoristinės sigmos pridėta bendraties galūnė -ον, kurią ran-

dame pvz. oskų kalboje (*deik-um*=*deikom), umbrų k. *erom* (būti). Homero kalboje infinitivus dažnai vartojamas vietoj imperatyvo, tik, deja, graikų kalboje infinityvo su galūne *-on* niekur nerandame. Tiesa, Sirakūzų tarmėje *-on* buvo ir antrinio aoristo imper. 2 sg. galūnė: λάβον, εἶπον. Ši galūnė *-on* galėtų būti infinityvo galūnė. Kiti aiškina, kad *-σον* yra reikiamybės dalyvio forma, t. y. *tvom > *σσον*, bet čia turime *σον* (vieną *σ*). Galėjo *τυ/σ* po ilgų balsių, dvibalsių ir priebalsių, o kitais atvejais *-σσ*.

Kitos sigmatinio aoristo imperf. formos padarytos, nusižiūrint į imperf. praes. formas: λι-σά-τω, pagal φερ-έ-τω, λύ-σα -τε pagal φέ-ρε-τε, λυ-σάντων pagal φερόντων.

Imperf. aor. passivi 2 sg. turi galūnę *-θι*: λύ-θη-τι (antroji aspirata dissimiliavosi, tuo tarpu aor. II. pass. *θι* išlieka τράπ-η-θι). Ji vartojama atematinių veiksmažodžių imperatyvuose (įti su nykstamuoju šaknie laipsniu). Iš pradžių *θι* buvo atskira dalelytė. Sen. indų kalboje i virto *hi* < *dhi (skr. *ihī* „eik“) arba išliko *dhi* (*viddhi* „žinok“) – ji atitinka lietuvių k. imperatyvą *veizdi*. Kitos imper. aor. pass. formos padarytos pagal esamojo laiko imperf. formas: 3 sg. λυθήεω (pagal φερέτω – mat aor. pass. turi veikiamosios rūšies galūnes), 2 pl. λύ-θη-τι (pagal φέρετε) ir 3 pl. λυ-θέ-ντων pagal φερόντων. Forma λυτένθων < *λυτήνθων (ilgas balsis prieš *ντ* sutrumpėja).

Antrinis aoristas ir imperatyve turi esamojo laiko galūnes: λίπε (nuo λείπω). Manoma, kad iš pradžių antriniame aoriste buvo kirčiuojamas jungiamasis balsis (o esamajame laike – šaknis). 2 sg. imper. med. λιποῦ ir yra to pirmykščio kirčiavimo liekana. Be to, yra keletas žodžių, kurie ir 2 sg. imper. activi turi kirčiuojamą jungiamąjį balsį: ἐλθέ („ateik“), ἰδέ („žiūrėk“), λαβέ („imk“), εἰπέ („sakyk“), εὐρέ („surask“), bet sudėtiniuose žodžiuose kirtis atitraukiamas: εἶσ-ιδε („žiūrėk“), ἄν-ευρε („surask“), ἔξ-ελθε („išeik“) ir t.t.

Šakninis aoristas turi imperatyvo atematines galūnes – jos sutampa su imper. aor. passivi galūnėmis: βῆ-θι, βή-τω, βῆ-τε, βάντων < *βάντων (ilgas balsis prieš *ντ* sutrumpėja).

Perfektas turi tik imper. medii. Jo galūnės paimtos iš esamojo laiko imperatyvo: λέ-λυ-σο (čia *σ* buvo vėl atstatytas), λε-λύσ-θω, λέ-λυσ-θε, λε-λύσ-θων. Perfekto galūnės dedamos tiesiog prie šaknies (be jungiamojo balsio).

§77. Infinitivus

Kiekviena ide. kalba sukūrė savitas bendračių formas. Todėl, tiriant kalbos infinityvus, negalima pasinaudoti kitų ide. kalbų formomis. Be to, graikų kalbos tarmėse pasitaiko įvairių infinityvo formų. Tai rodo, kad infinityvų formos atsirado palyginti vėlai, graikų kalbai jau suskilus į istoriniais laikais žinomas kalbas.

Manoma, kad infinityvuose slypi daiktavardžių linksnių formos, dažniausiai datyvo ir lokatyvo, bet kadangi neišliko nei tokių daiktavardžių, kurių linksniai būtų virtę bendratimis, nei infinityvų galūnės nesutampa su graikų k. linksnių galūnėmis, tai infinityvų kilimas iš linksnių yra problematiškas.

Infin. praes. act. -eiv: φέρειν. Sutrauktinių veiksmažodžių formos (τιμᾶν, φιλεῖν, μισθοῦν) neturi d- subskriptum – tai rodo, kad -ει nebuvo dvibalsis ει, o tik ilgas siauras ē̄. Tai patvirtina ir dorietiška forma φέρην. Vadinasi ει bus atsiradęs, susiliejus į vieną skiemenį dviem ε: ε + ε (tai rodo ir mikėničių inf. e-ke-en= ἔχειν). Neaišku, kas iš pradžių buvo tarp τų ε: j ar (ar *ejan, ar *esən). Kai kas lygina su homerine forma αἶεν > αἶφέν, kuri būtų be galūnės lokatyvas nuo žodžio αἶ(φ)ών (amžius, laikas); skr. yra bendratis nēsāni (vesti), kuri kaip atrodo, atspindi lokatyvą su galūne ī. Kiti atmėta tokį begalūnį graikų k. lokatyvą ir -eiv kildina greičiau iš *-ε-σεν (ε - jungiamasis balsis, o labai primena lot. k. bendraties *-si : agere < *age-si), galėjusi iš pradžių būti galūnė -εσι, o vėliau, nusižiūrėjus į formas su μεν, σι buvęs pakeistas σεν. E. Benevenisto remiasi kai kuriose graikų tarmėse (pvz. Arkadijos) išlikusia bendraties forma -εν (ἀπέχεν, δικάζεν) – tai buvusi pirmą kartą šio infinityvo forma.

Infin. Praes. medii baigiasi galūne -σθαι (φέρεσθαι) taip pat neaiškios kilmės. Paprastai ją sieja su sen. indų infinityvu -dhyāi. Mat ši forma nesiderina su σθαι: indiškoje formoje yra ne dhāi, o dhyāi; be to, gale yra ilgas dvibalsis, o graikų k. ai yra trumpas. Todėl manoma, kad indų kalboje buvo kita gretimė galūnė (*-dhāi), o -σθαι formos σ atsiradęs iš σ-kamienių, kuriems pirmiausiai ši galūnė buvo taikoma.

Iš esamojo laiko infinityvų galūnės buvo perimtos ir į kitus laikus: *infin. futuri:* λύσειν, λύσεσθαι, λυθησεσθαι, *antrinio aoristo* bendratis: λιπέειν ir λιπέσθαι (su išlikusia pirmą kartą kirčio vieta); sigmatinio aoristo inf. medii: λύ-σα-σθαι, *inf. perf. medii:* λελύ-σθαι.

Sigmatinio aoristo inf. activi neaiški galūnė -σαι (λύσαι). Anksčiau buvo manoma, kad tai sigmatinio kamieno datyvas, bet datyvo su galūne -ai visai nebuvo, (datyvas turėjo -ei; tai rodo lot. k. *Iovei* ir mikėničių tarmėse *di-ve* = Δίφει). Todėl kai kas mano, kad σ čia yra išplėstinio infinityvo garsas (ir skr. yra infinityvas su pridėtinium s). Tas σ iš pradžių nieko bendro neturėjo su aoristu, tik vėliau, susiformavus σ- aoristui, ši inf. forma buvo įjungta į aoristo sistemą.

Taigi σαι χς + αι. Tas αι yra turbūt tokios pat kilmės kaip ir atematinių veiksmažodžių -ναι (εἶναι < ἔσναι) šakninio aoristo -ναι (ρῆ-ναι). Tokį αι turi ir kiti infinityvai, pvz. su ε: ἵεναι, perf. inf. λελυκέναι arba su -μεναι: βήμεναι. Vis dėlto to kilmė yra neaiški. Gal tai buvo priešveiksmis (plg. χαμαί „žemai“).

Inf. aor. pass. turi atematinių veiksmažodžių galūnę ναι: λυ-θη-ναι.

§78. Dalyviai

Partic. Praesentis, futuri ir aoristi activi yra padaromi su ta pačia priesaga *-nt-*: φέρων < *φέρωντ, φέρουσα < *φέρωντjα, φέρον < *φέρωντ, λύσᾱς < *λύσαντ, λύσσασα < *λύσαντjα, λύσαν < *λύσαντ ir pan. Jie linksniuojami kaip trečios linksniuotės *-nt-* kamieniai daiktavbar-džiai (moteriškoji giminė linksniuojama pirmąja linksniuote).

Tą pačią priesagą randame ir kitose ide. kalbose: lot. k. *legēns*, *legentis*, skr. *bharān*, lie-tuvių k. *daranti* ir t.t.

Su priesaga *nt* padaromi ir part. aor. pass. ir šakninio aoristo dalyviai: λυθείς < *λυθέντς, λυτείσα < *λυθηντjα, λυθέν < *λυθέντ, γνούς < *γνώντ, γνοῦσα < *γνώντjα, γνόν < *γνώοντ.

Partic. Perfecti activi padaromas su priesaga **ves-*, **-vos*, **-vōs*, **-us* (nykstamasis laipsnis mot. giminei): λελυκώς < *λελυκφώς, λελυκυῖα < *λελυκύσjα, λελυκός < *λελυκφώς, bet kituose linksniuose pasirodo priesaga *vot: λελυκότος < *λελυκφότος, λελυκότι < *λελυκφότι ir t.t. Galėtu būti *vōt ir vardininkas: *λελυκφωτς, bet moteriška giminė aiškiai rodo priesagos *ves nyks-tamąjį laipsnį. Neaišku, kaip čia atsirado dvi priesagos. Bet priesagą su *t* randame ir sen. indų kalbos dalyvio kai kuriuose linksniuose: nom. sing. n. *vidvat*, instr. dat. abl. du. *vidvadbhyām*, instr. plur. *vidvadbhih* ir loc. pl. *vidvatsu*. Mikėniečių kalboje pasitaiko tik priesaga su *s*, t.y. *vos-us, pvz. ἄρᾱρφόα < *αρᾱρφόσα. Todėl priesaga su *t* (*vot/vat*) arba atsirado vėliau negu Mikėnų laikais, arba tik kai kuriose graikų k. tarmėse. Mat giminės nom. sg. iš pradžių galbūt turėjo *ves laipsnį, nes yra forma γεηονεῖα < *γονφέσjα, o kituose linksniuose -*usja. Vėliau -*usja buvo apibendrinta visai paradigmai.

Partic. medii visi turi priesagą *-meno*: φερόμενος, η, ον, λῦζόμενος, λυθηζόμενος, λυσάμενος, λελυμένος ir pan. Galbūt iš dalyvio kilo žodžiai su *-μνο*: βέλεμνον (ietis, strėlė, me-tamas ginklas). Sen. indų kalboje ši priesaga plačiai vartojama: *bharamānas* ir kt. Lotynų k. yra tik liekanos: *femina* (t.y. žindyvė), *alumnus* ir kai kurie kiti žodžiai.

Adiectiva verbalia. Priesagą *-tos* turėjo perfektiniai dalyviai: lot. k. *laudatur*, liet. k. *pagir-tas*, sen. indų k. *hitas* (padėtas) < *dhatos, panašiai ir kitose ide. kalbose. Graikų kalboje jie gavo būdvardžio reikšmę: κλυτός „garsus“. Vėliau išsivystė galimumo reikšmė: παιδετός (kurį galima auklėti). Galimas daiktas, kad galimybės reikšmė kilo iš neigiamų žodžių (su *α* - privativum): iš ἄ-λυτος (neatrištas) galėjo kilti reikšmė „toks, kurio negalima atrišti“ (taip pasikeitė lot. k. žo-džio *invictus* reikšmė: iš „nenugalėtas“ tapo „nenugalimas“). Toliau ir teigiama forma pradėjo reikšti galimybę: λυτός (toks, kurį galima atrišti).

-τέος (reikiamybės dalyvis) < *τέφος, παιδευτέος „auklėtinas“. Sen. indų kalboje reikiamybei vartojamas balsių kaitos o- laipsnis *-tvo-* (*vaktavas* „dicendus“, < *vequ-tvos, *kartvas* „daerytinus“

ir t.t.). Homero kalboje reikiamybės dalyvio nėra. Pirmą kartą jis pasirodo Hesiodo kūryboje. Priesaga –τίος buvo dedama prie nykstamojo laipsnio (taip pat ir priesaga –τός): ἰτέον (nuo εἶμι), ἰστέον (nuo οἶδα) ir pan.

§79. Atematinė (-μι) asmenuotė

Šią asmenuotę pradėkime veiksmažodžiais τίθημι (dėti, plg. skr. *dadhāmi*, lot. *fecī*), δίδωμι (duoti, skr. *dadāmi*, lot. *do*), ἵημι (siųsti, paleisti) < *jijēmi (plg. lot. *iēcī*) ir ἵστημι (statyti) < *σί-στᾱμι (lot. *stārs*, liet. *stoti*). Jų esamasis laikas reduplikuotas, bet skirtingai nuo perfekto reduplikacinis balsis yra ne ε, o ι (τί-θημι, δί-δωμι, ἵ-ημι, ἵ-στημι). *Praesens. ind. act.* vienaskaitoje šie veiksmažodžiai turi pailgintąjį balsių kaitos laipsnį, o daugiskaitoje – nykstamąjį, (θε < *dhā, do < è < *ja, στα < *stā) (plg. §10. ir §11.) – 2 sg. iš pradžių turėjo galūnę *σι*: *δίδωσι, *ἵηδι, *τέθησι, *ἵστησι < *δίδωι, ἵηι, τίτηι, ἵστηι. Šios formos buvo pakeistos formomis τίτης, δίδως, ἵης, ἵστης. Mat, galūnė -σ atrodė būdinga praeities laikų 2 sg., todėl ją čia ir pridėjo prie šaknies. 3 sg. buvo τίθη-τι, δίδω-τι, ἵητι ἵστη-τι. Doriečių tarmėje *τι* nepasikeitė, o joniečių – atėniečių (ir ajo-liečių) tarmėje *τι > σι*, todėl turime formas: τίθησι, δίδωσι, ἵησι, ἵστησι. 1 ir 2 pl. dedamos įprastinės galūnės -μεν ir τε:τίθε-μεν, δίδω-μεν, δίδο-τε, ἵε-μεν, ἵε-τε, ἵστα-μεν, ἵστα-τε, 3 pl. δίδοντι, τίθεντι, ἵεντι, ἵσταντι. Šios formos išliko doriečių tarmėje. Joniečių – atėniečių tarmėje buvo pridėtas nykstamasis tos galūnės laipsnis -ντι (randamas tarp kitko ir sen. indų kalboje: *da-da-ti* < *dadnti). Jis virto -ατι: *διδόατι, τιθέατι, ἵεατι, ἵσταατι. Pagal tematinių veiksmažodžių galūnę -οντι ir čia buvo įspraustas ν: -αντι > ᾱσι. Todėl atsirado formos: διδόᾱσι, τιθέᾱσι, ἵεᾱσι > ἰᾱσι, ἰσᾱσι.

§80. Imperativus ind. act.

ἵστη-ν, ἵστη-ς, ἵστη < *ἵστη-τ, ἵστα-μεν, ἵστα-τε, ἵστασαν, ἐ-τίτη-ν, bet ἐ-τίθεις < *ἐ-τίθε-ες, ἐδίδουν < *-δο-ον (įspraustas jungiamasis balsis – panašiai į 3 sg. ἐτίθει < *ἐ-τίθε-ες, ἐδίδους < *ἐ-δίδο-ες, ἐδίδου < *ἐδίδοε – įspraustas jungiamasis balsis, taip pat 2 sg. ἴεις < *ἴ-ε-ε-ς, 3 sg. ἴει < *ἴ-ε-ε-τ > ἴεε > ἴει). Vadinasi, jungiamąjį balsį turi ἴεις, ἴει (2 ir 3 sg.), o pagal 2 ir 3 sg. padarytas 1 sg. ἴειν. Daugiskaitoje nėra jungiamąjo balsio: ἐ-τίθεμιν, ἐτίθετε, ἐδίδομεν, ἐδίδοτε, ἴμεν, ἴτε ir t.t. Iš pradžių 3 pl. turėjo galūnę -ντ > -ν: hom. προ-τίθεν. Vėliau ją išstūmė galūnė -σαν: ἐτίθεσαν, ἐδίδοσαν, ἴεσαν, ἵστασαν.

Pasitaiko atvejų, kai praes. asct asmenuojams tematiškai: τιθέω, τιθεῖς < τιθέ-εις, δοδοῖς < διδό-εις ir pan.

§81. Praesens ind. medii (passivi)

τίθε-μαι, ἴε-μαι, δίδομαι, ἴσταμαι, τίθασαι (išnykęs –σ- vėl buvo atstatytas), δίδοσαι, ἴεσαι, ἴστασαι, τίθεται, δίδοται, ἴεται, ἴσταται, ἴσθάμαθα ir t.t.

Imperfectum ind. medii (pass). ἐτίθεμην, ἐδιδόμην, ἰέμην, ἰστάμην, ἐτίθεσο, ἐδίδοσο (σ vėl atstatytas) ἐτίθετο, ἐδιδόμεθα ir t.t.

Futurum padaromas kaip tematinį veiksmažodžių (su σ): fut. ind. act.: θήσω, δώσω, ἦσω; fut. ind. med. θήσομαι, δώσομαι, ἦσομαι, στήσομαι; fut. ind. pass. τιθήσομαι < *θε-θήσομαι (aspiratų dissimiliacija), δοθήσομαι, σθήσομαι, σταθήσομαι. .

§82. Aoristus ind. act.

Tik ἴστημι turi - aoristą: ἔστησα (med. ἐστησάμην), bet ἴσταμαι turi šakninį aoristą ἔστην, ἔστης... Kiti trys vienaskaitoje turi κ: ἔτηκα, ἔτηκας, ἔτηκε, ἔδωκα, ἔδωκας, ἔδωκε. Tokį κ randame lot. k. perf. *fē-oī, iē-ci*. (Manoma, kad iš aoristo tą κ vėliau įsivedė į perfekta). Dasugiskaitoje κ nėra: ἔ-θε-μεν, ἔ-δο-μεν, ἔ-θε-τε, ἔ-δο-τε, ἔ-θε-σαν, ἔ-δο-σαν (asper spiritus pagal ἦμι).

Aoristus ind. med. ἐ-θέ-μην, ἐ-δό-μην, ἔθου < *ἔθεσο < *ἔδοσο...

Aoristus ind. pass. ἐδό-θην, ἐτέθην < *ἐθέθην (aspiratų dissimiliacija).

Perfectum ind. act. τί-θη-κα, δέ-δω-κα. *Perf. ind. med.* δέδομαι. Nuo τίθημι perf. ind. med. atstoja žodis κείμαι (vėlyvoje Antikoje buvo sukurta forma τέθειμαι).

§83. Coniunctivus

Atematinį veiksmažodžių konjunktyvas buvo daromas prie šaknis pridedant jungiamąjį balsį. Tokios darybos liekanų randame Homero kalboje: θη-ο-μεν (rašoma θει-ομεν) ir kt. Bet jau Homero laikais, nusižiūrint į tematinis veiksmažodžius, konjunktyve buvo pailgintas jungiamasis balsis: θήησ > θης ir π. Todėl coni.praes. ir aoristi vėliau yra daromi tik su pailgintais jungiamaisiais balsiais: θήης > θῆς... Coni. medii θή-ης, δώ-ης, θή-η, δώ-η, διδώης > σιδῶς, διδώητε > διδῶτε, θιτήης > τιθῆ, ἰστήωμεν > ἰστώμεν...

Coni. aor. act. θήω > θῶ, θήης > θῆς, θήη > θῆ (daryba ta pati, kaip senajame laike); *coni. aor. med.* θηώμεθα > θῶμεθα, θήωνται > θῶνται ir pan. *Coni.aor.pass.* padaromas kaip tematinį veiksmažodžių: τεθήω > τεθῶ, τεθήης > τεθῆς ir t.t.

Coni. perfecti padaromas perifrastiškai (su dalyviu ir praesens. coni. nuo εἰμί): δεδωκώς, ᾶ, ῆς...

§84. *Optativus praesentis activi*

Padaromas prie nykstamojo šaknies laipsnio priedant priesagą *je- , vienaskaitoje, o daugiskaitoje, dviskaitoje ir medijuje - nykstamąjį tos priesagos laipsnį i: *τι-θί-ιη-ν > τιθειήν, *τιθέ-ιης > τιθειής, *τιθέ-ιη > τιθειή, *τι-θέ-ι-μεν > τιθειίμεν, *τι-θέ-ι-τε > τιθειίτε, *τιθέ-ι-εντ > τιθειίεντ (antrinė galūnė * -εντ > -εν); med. *τιτέ-ι-μην > τιθειίμην, *τι-θέ-το > τιθειίτο.

Optat.aoristi activi ir medii padaromas lygiai taip. kaip optat. praes. Skirtumas tik tas, kad nėra reduplikacijos: *θέ-ιη-ν >θειήν, *θέ-ιη-ς >θειής, *θε-ί-μην >θειίμην ir t.t.

Optat.aor.pass. padaromas kaip tematinių veiksmažodžių: δοθειήν, τεθειήν, εθειήν ir t.t.

Optat. perfecti. padaromas perifrastiškai (su dalyviu ir είμί): δεδωκώς, εΐην...

§85. *Imperativus*

2 sg. ἴσθη (grynas praes. kamienas be jokios pridėtinės galūnės): bet δίδου > δίδοε (pridėtas jungiamasis balsis), taip pat τίθει > *τίθειε, ἴει > *ἴε-ε. 2 pl. su tematiniais veiksmažodžiams įprastinė galūnė -τε: τίθετε, δίδοτε, ἴετε, ἴστα-τε. 3 sg. turi galūnę -τω (nusižiūrint į tematinius veiksmažodžius): τιθέτω, διδότηω, ἴετω, ἴστάτω. 3 pl. padarytas pagal tematinius veiksmažodžius: τιτέντων, διδόντων, ἰέντων, «στάντων.

Imper.praes.med. 2 sg. tematiniais veiksmažodžiams įprastinė galūnė -σο: τίθεσο (σ vėl atstatytas), δίδοσο, ἴεσο, ἴστασο. Ir kitos formos padarytos, nusižiūrint į tematinių veiksmažodžių imp.praes.med.: 3 sg. τιθάσθω, 2 pl. τίθασθα, 3 pl. τιθέσθων.

Imper. aoristi activi 2 sg. turi antrinę galūnę -ς: θέ-ς, δό-ς, ἔ-ς. Tą pačią galūnę matome ir tematinio veiksmažodžio -ἔχω < *segħo - 2 sg. imper. aor. act.: σχέ-ς. Vadovėliuose nurodoma, kad tai esąs injunktyvas. Mat, dar praeitame amžiuje, kai pagrindinėmis veiksmažodžio galūnėmis buvo laikomos pirminės galūnės (užtai jos ir buvo pavadintos pirminėmis), o antrinės - išvestinėmis, be to, augmentas buvo laikomas visų ide. kalbų praeities lakų požymiu, veiksmažodžio formos su antrinėmis galūnėmis, neturinčios augmento, buvo pradėtos laikyti atskira nuosaka, pavadinta injunktyvu. Tas tariamasis injunktyvas, kartais reiškias praeities laiko indikatyvą (čia turima galvoje homerinės be augmento formos, pvz.: μένον, προτίθεν ir kt.), o kartais - norą, pageidavimą, todėl jis atstojašliepiamąją nuosaką (plg. ἔπου < *-ε-σο, σχές, θέ-ς, δό-ς). Bet kadangi vadinamosios antrinės veiksmažodžių galūnės atsirado anksčiau už pirmines - pastarosios virto pirminėmis, pridėjus daiktinį i - tai antrinės galūnės, būdamos pagrindinėmis, galėjo būti įvairiai panaudojamos: jos galėjo reikšti ir indikatyvą, ir imperatyvą. Todėl injunktyvas visai nebuvo reikalingas. Atrodo, kad iš pradžių imperatyvas visai neturėjęs jokios pridėtinės galūnės (plg. tematinių veiksmažodžių 2 sg. praes. λέγε - vietoj galūnės čia tik tema, ἔξ-ει „išėik“

taip pat be galūnės), tik vėliau buvo pridėta antrinė galūnė (ξ-ς, *ἔπε-σο), o dar vėliau atsirado ir kitokių galūnių. Kitose imper. aor. act. ir medii galūnės paimtos iš esamojo laiko: 3 sg. τί-θω, ἴ-τω, δό-τω, 2 pl. θέ-τε, δό-τε, ἴ-τε, 3 pl. θέντων, δόντων, ἔντων, θοῦ > *θε-σο, δοῦ > *δόσο, οὔ < *ἔσο, θέ-συω, δό-συω, ἔ-σθω, υέ-συων, ἔ-συων, δό-συων.

Imper. aoristi passivi ir *perfecti medii* padaromas taip kaip tematinių veiksmažodžių: στα-θη-τι, στα-θή-τω, δό-θη-τω ir t.t.

§86. Infinityvai

Turi sunkiai išaiškinamą galūnę – vai: τιθέ-ναι, δοδό-ναι, ιέναι, ιστάναι, δοῦναι > *δο-έναι, εἶναι > *ἔ-εναι, τεῖναι > *θέεναι... Kadangi yra ir galūnė -μεν (ἵμεν, ἔμμεν), ir -μεναι (hom. ἔμμεναι, βήμεναι), tai spėjama, kad čia gali būti forma su *men* kamiengaliu - tokį kamiengalį gali turėti daug daiktavardžių, pvz.: ποιμήν.

Galūnė -ναι yra ir aor.pass.: δο-θή-ναι, τε-θή-ναι ir pan. Medium ištisai turi galūnę -σθαι, žinomą jau iš tematinių veiksmažodžių: δίδοσθαι, τίθεσθαι...

Dalyviai padaromi su tomis pačiomis priesagomis, kaip ir tematinių veiksmažodžių: aktyve su *nt*, o medijuje su *-meno-* (perf.act. *-vos/vas*): ir t.t.

Adiectiva verbalia: δοτός, θετός, ἰτός, δοτέος, θιτέος ir t.t.

Panašiai kaip ką tik apžvelgtieji keturi veiksmažodžiai, yra atematiškai asmenuojami ir veiksmažodžiai: ὀνίνημι („būti naudingam“), πίμπλημι („pildyti“), πίμπρημι („deginti“), ἄγαμαι („gėrėtis, žavėtis“), δύναμαι („galėti“) ir t.t.

§87. εἰμί („būti“)

Praes. ind. act. 1 sg. εἰμί < *esmi (liet. *esmi*, skr. *asmi*), doriečių ἦμί, ajoliečių ἔμμι - 2 sg. εἶ (liet. *esi*, lot. *es* . skr. *asi*) < *esi < *es-si (Att. ir jon. t. buvo gretiminė ide. forma *esi), hom. ἔσοί (σ vėl atstatytas) ir εἶς (prie εἶ pridėtas aiškumo dėlei -ς) – 3 sg. ἐστί < *esti (liet. *esti*, lot. *est*, skr. *asti*). Daugiskaitoje ir dviskaitoje kitose ide. kalbose yra nykstamasis laipsnis: lot. *s-umus*, *s-unt*, skr. *smas*, bet graikų kalboje iš vienaskaitos perkeltas į daugiskaitą *es* laipsnis: 1 pl. ἐσμέν su vėl atstatytu σ (joniečių εἰμέν rodo, kad σ išnyko, pailgindamas prieš stovintį balsį ε) – 2 pl. ἐστέ < *es-te, iš šios formos buvo atstatytas 1 pl.) – 3 pl. εἰσὶ < *es-enti < *senti (su iš vienaskaitos paimtu e) > *ehensi > *eeisi > εἰσί (*spiritus asper* buvo panaikintas pagal vienaskaitos formas, neturinčias *spiritus asper*), dor. ἐντί < *senti (att. εἰσί galėjo kilti iš *ἐντί > *ἐνσί > εἰσὶ, taigi 3pl. galėjo turėti nykstamąjį šaknies laipsnį) – 2 du. ἐστὸν padarytas su įprastine dviskaitai galūne -τον. *Imperf. ind.act. 1 sg.* *ēsm (* e-*esm* > * ἦσα > ἦα (homerinė forma), skr. *āsam*, att. ἦα > ἦ, vėliau

ἦν (v paimta iš kitų veiksmazodžių imperfektų). 2 sg. *ēss (vedų ās); graikai prie pridėjo senovinė perfekto galūnė θα: ἦσθα (plg. skr. āsitha). Kadangi it 1 sg. perf. buvo ἦα (skr. āsa), taigi sutapo su imperf. ἦα, tai atrodė, kad ἦα yra perf., todėl ir 2 sg. buvo pridėta perf. 2 sg. būdingas θα (o gal forma ἦσθα buvo senovinis perfektas?). Vėliau atsirado forma ἦς pagal kitų praeities laikų 2 sg. (pvz. ἴσθης, ε- φερε-ς), 3 sg. *ēst (doriečių, arkad., kipriečių tarmėse ἦς < *ἦστ), att. ἦν kilo iš hom. ἦεν – tai 3 pl. < *ēs-enti > hom. ἦεν, skr. āsan. 2 du ἦστων, 3 du ἦστων, skr. āstam, āstīām < *ēstom, *āstām. – 2 pl. ἦσθι < *ēste, skr. āsta, 1 pl. ἦμεν < *āsmen; pagal 1 pl. ir 2 pl. buvo padaryta ἦτε < 3 pl. *ēsnt > ησα + v (paimtas iš imperfektų 3 pl., pvz.: ἐδίδον): σ - išliko, nusižiūrint į 2 pl. ἦσθε – *Coni. praes.* iš pradžių turėjo nepailgintą temą: *eso > ἔω (homer.forma), lot. *ero* (3 sg. *erit* < *es-e-ti). Vėliau iš tematinių veiksmazodžių buvo įvestas pailgintas jungiamasis balsis: *esō > ἔω > ῶ, *esēis > ἔης > ἦς, *esēi > ἔη > ἦ, *esōmen > ἔομεν > ῶμεν, *esēte > ἔητε > ἦτε, *esōnti > ἔωσι > ῶσι - *Optatyve* iš pradžių buvo nykstamasis šaknies laipsnis ī (plg. lot. k. *siem* < *ajēm, *siēs < *sjēs, *siet* (* ajet, skr. *syām, syās, syāt* ir t.t.). Graikai įsivedė *es-* laipsnį: *es-jē-n > εἶην, *esjēs > εἶη, *esjēt > εἶη. Daugiskaitoje ir dviskaitoje buvo nykstamasis priesagos *jē* laipsnis – ī: *es-ī-men > εἶμεν, *es-ī-te > εἶτε, *es-ī-ant > εἶεν; Vėliau iš aoristų buvo 3 pl. įvesta galūnė -σαν: εἶσαν, o paskui *jē-* laipsnis išplėstas į visą daugiskaitą: εἶμεν, εἶητε, εἶσαν. *Imperativus* 2 sg. buvo *adhi > avest. adi, ἴσθε < εσ-θε (dažnai pasitaikanti imper, galūnė *dhi*), tik neaišku, kodėl εσ > σσ. Kai kas mano, kad tai bus savotiškas balsių kaitos laipsnis (panašiai, kaip ἵππος < *equos ir kt.). Kitos imperat. formos padarytos su įprastinėmis galūnėmis: 3 sg. ἔστω, 2 pl. ἔσθε, 3 pl. ἔστων ir ὄντων (ἔστων atsirado , pridėjus v prie vienaskaitos 3 asmens formos : ὄντων padaryta pagal tematinius veiksmazodžius). *Particip. praes. act.* buvo *s-enta, pl. *s-entas. Iš čia lot. *praesens* (pl. *praesentēs*), skr. *san* (pl. *santas*), dor. ἔντε (pl.) (spiritus asper panaikintas, nusižiūrint į ἦμι ir kt.): ἔών padarytas pagal φέρων (ir čia spir. asper panaikintas pagal εἶμι, εἶ, ἔστι), οὔσα (οντῖα, pagal φερωντῖα, ὄν). Homero it joničių tarmėse paimtas šaknies *es-* laipsnis: ἔών < *esōnts, ἔοῦσα < *esontja, bet ἴόν negalėjo atsirasti iš *esant : iš čia būtų išėję ἔσόντ > ἔσόν > οὔν, bet pagal φέρον buvo naujai įvesta tarpinė forma ἔόν . Sen. indų kalboje dalyvis linksniuojant keičia balsių kaitos laipsnį, pvz.: *sati* nykstamasis laipsnis. Matyt, ir graikų kalboje iš pradžių buvo ne vienas balsių kaitos laipsnis, nes tarmėse yra ir nykstamojo laipsnio liekanų. Antai dor. fem. ἔασσα, arkad. gen. sg. ἰάσας kilo iš ντῖα > ατῖα > ἄσσα: pridėjus *es-* laipsnį: *es-ntja > ἔασσα. *Infinitivus* εἶναι > ἔσναι. *Futurum* ἔσομαι < ἔσσομαι, hom. ἔσσεται. Iš *es-e-tai turėjo atsirasti εἶται. Pagal ἔσσεται iš εἶται susiformavo ἔσται.

§88. χρή („reikia“)

Χρή yra daiktavardis, todėl jį reikia papildyti žodeliu ἔστι („yra reikalas“): ἔστι gali būti išleidžiams, t.y. lieka tik χρή. Imperf. buvo χρή ἦν, kuris susiliejo į vieną žodį χρῆν. Vėliau, kai buvo užmiršta šio sutrauktinio žodžio kilmė, prie jo buvo pridėtas augmentas – taip atsirado

έχρην. Coni. χρη susiliejo į vieną žodį χρηῖ . *Optat.* χρη εἶη turėjo susilieti į χρήη, bet pagal kitus optatyvus su εἶη ir čia buvo sukurta forma χρείη. *Infīn.* χρη εἶναι virto χρῆναι. *Dalyvis* yra χρεών. Mat buvo daiktavardis χρωῶ (panašiai kaip ἡχώ) – iš jo liko hom. dat. χρῆοι. Acus. χρωῶ > χρεῶ. Pagal δέον šitai formai buvo pridėtas v ir atsirado χρεών.

§89. εἶμι („eiti“, *futurum nuo ėρχομαι*)

Praes. ind. act. 1 sg. εἶμι < *eimi, skr. *ami*, 2 sg. εἶ < *eisi, skr. *ēsi*, lot. k. *īs* < *eis, 3 sg. εἶσι < *eiti, skr. *ēti*, lot. *it* < *eiti. Daugiskaitoje ir dviskaitoje buvo nykstamasis šaknies laipsnis: 1 pl. ἴμεν, skr. *i-mas*, dor. ἴ-μες, 2 pl. ἴ-τε, 3 pl. *jenti, skr. *yanti*, ἴᾱσι atsirado panašiai, kaip δοδόᾱσι, τιθέᾱσι ir kiti, t.y. *jnti > ἴατι > ἴαντι > ἴᾱσι. *Imperf.* buvo vienaskaitoje *ai* – laipsnis, o daugiskaitoje – *i* – laipsnis, bet graikai *ei-* laipsnį įvedė į visą imperfektą: pridėjus augmentą, atsirado *ēi*. 1 sg. * *ēim* > *ējm* > ἦα, 2 sg. *ējs > * ἦς, bet tokios formos nėra. Vietoje jos turime ἦεισθα; galūnė θα paimta iš perfekto 2 sg., o *ei* atrodo sutraukta iš *ε + ε*. Antrasis *ε* yra jungiamasis balsis, bet pirmasis neiaškus. Panašiai yra ir 3 sg. ἦει, turbūt iš ἦεε; ir čia neaiški pirmoji *ε*. Gali būti, kad 3 sg. atsirado pagal *έτίθει*, vadinasi, būtų įvestas jungiamasis balsis ir dar vienas *ε* (formoje *έτίθεις* tai buvo šaknies *θε* balsis, o *ηεις* padarytas netaisyklingai, nusižiūrint į *έτίθεις*. Yra ir kitas aiškinimas: 2 ir 3 sg. yra įvestas plusquamperfektui būdingas - *εσ-*, vadinasi, ἦεις < ἦεσε < ἦτι < ἦεσε. Vėliau pagal ἦεις ir ἦει buvo padaryta 1 sg. ἦειν. Įvedus į daugiskaitą *ēi*, atsirado ἦμεν, ἦτε, ἦσαν (*σαν*, turbūt pagal aoristo 3 pl.); 2 pl. ἦτε turėjo virsti *εἶτε*, nes ilgirji dvibalsiai prieš priešbalsį sutrumpėja, bet paradigma buvo išlyginta ir ἦτε vėl sugrąžintas į savo vietą. Panašiai buvo negrąžintas ir jotas, kuris 2 ir 3 sg., atsidūręs tarp dviejų balsių, turėjo išnykti: ἦεις, bet jotas atstatytas: ἦεις (3 sg. ἦετε > ἦεε), bet grąžintas jotas: ἦει. Coni. padaromas tematiškai: ἴω, ἴης, ἴη, ἴωμεν, ἴητε, ἴωσι. Bet iš pradžių jungiamasis balsis nebuvo pailginamas – tai rodo išlikusi konj. forma homer. ἴομεν. *Optativus* taip pat sudarytas pagal tematinis veiksmažodžius: ἴοιμι, ἴοις, ἴοι, ἴοιμεν, ἴοιτε, ἴοιεν, nors pasitaiko ir ἴοιήν. *Imperativus* 2 sg. iš pradžių buvo gryna šaknis – tai rodo Aristofano pavartota forma *έξ-τι* (išeik). Vėliau buvo pridėtas *θι*: ἴ-θι < *idhi (plg. skr. *ihī*). Kitos formos padaromos įprastiniu būdu (pagal tematinis): ἴτω, ἴτε, ἴδντων (senesnioji forma ἴτων), vėliau atsirado ἴτωσαν du. ἴτον, ἴτων. *Infinitivus* ἴέναι (tarmėse yra ἴμεν ir ἴμεναι). *Dalyvis* padaromas tematiškai: ἴών, ἴούσα, ἴόν.

§90. φημί („kalbėti, sakyti“)

Šaknis *bhā (nykstamasis laipsnis *bhə), dor. φᾱμί, lot. *fā-ma*, *fa-teor*. *Praes.ind.* 1 sg. φημί < *bhā-mi, 2 sg. φησὶ < *bhā-si (turėjo atsirasti *φηι > *φη*; prie šios formos buvo pridėta antrinė galūnė -*ς*: φῆς. (Kartais pasitaiko φης, bet *iota subscriptum* – pagal τίθης); 3 sg. φησὶ < *bhā-ti. Daugiskaitoje nykstamasis laipsnis: φαμὲν, φατὶ, φᾱσὶ < *bhanti > φανσι > φᾱσὶ. *Imperf.* *έφην*, *έφησθα* (θα paimtas iš perfekto), *έφη* < *ebhat, *έφᾱμεν* (nykstamasis laipsnis), *έφατε*,

έφασαν (σαν *paimta iš aoristo*). *Coni.* padaromas su *pailgintu jungiamuoju balsiu*: φῶ < φήω, φῆς < φήης (*homer. forma*) φῆ < φήη... *Optat.* φαίην = φα-ιη-ν, φαῖμεν = φα-ϊ-μεν ir t.t. *Imper.* φάαθι, φάαθω, φάαθε, φάαθων. *Infin.* φά-ναι; *dalyvis* φᾶς < *φανεσ, φᾶσα < *φαντζα, φάν < *φαντ, vėliau įsigalėjo forma φάσκων, φάσκουσα, φάσκων.

§91. ήμί („sakyti, tarti“)

3 sg. ή δ' +ος (jis tarė): ὄς < *σο + σ (iš artikelio padarytas su vardininko galūne ς) ή < *ήντ (iš šaknies *ag plg. lot. *aiio* < *agjo, gr. ἄν-ωγα – kitas balsių kaitos laipsnis). Iš 3 sg. buvo padarytas 1 sg. ήμι ir imperf. ήν (aš pasakiau).

§92. κάθ-ημαι („sėdėti“)

Šaknis *ās: 1 sg. κατ-ήμαι < *āsmāi > *ēsmai > *ēhmai > *hēmāi (*spiritus asper* perėjo į žodžio pradžia) = κάθημαι. 2 sg. κάθ-ησαι < *καθ-ήσ-σαι, 3 sg. turėtų būti *καθ-ήσται, bet graikams pasirodė, kad čia yra balsinio kamiengalio žodis, todėl padarė κάθηται, καθήμεθα, κάθησθε, κάθηνται. *Imperf.* καθ-ήμεν, καθ-ήσο, καθ-ήστο (čia išliko σ), καθήμεθα, καθ-ήσθε, καθ-ήντο. Vėliau augmentas pradėtas segti prie prielinksnio kai: ἔκαθήμην, ἐκάθησο, ἐκάθητο, ῥκαθήμεθα, ἐκαθήσθε, ἐκάθηντο. *Coni.* (retai pasitaiko) καθῶμαι, καθή, καθήται ir t.t. *Optat.* καθοίμην (καθημην). *Imperat.* κάθησο, καθήσθω, κάθησθε, καθήσθων, *particip.* καθήμενος, *infin.* καθῆδθαι.

§93. κείμαι („gulėti“)

Šaknis *kei (skr. *sētē* „jis guli“), κείμαι, κει[σαι, κείται, κείμεθα, κείσθε, κείνται, *imperf.* ἐκείμην, ἔκεισο, ἐκειτο, ἐκείμεθα, ἔκεισθε. *Imper.* κείσο, κείσθω, κείσθε, κείσθων, *infin.* κείσθαι. *Coni.* padaromas tematiškai: κέωμαι < *κείωμαι, κέη, κέηται ir t.t. *optat.* κεοίμην, κέοιο, κέοιτο. *Fut.* κείσομαι = κείμαι atstojo neveikiamąją rūšį veiksmazodžiui τίθημι (*perf. med. pass.*)

§94. οἶδα („žinoti“)

Οἶδα - tai senovinis reduplikuotas perfektas activi, dėl to ir jo galūnės perfektinės. 1 sg. οἶδα < *φοιδ-θα (lot. *vīdī* su medii galūne), 2 sg. οἶσθα < *φοισ-θα (dantinis prieš dantinį virto σ), θα - senovinė perfekto galūnė (skr. *vētha*), 3 sg. οἶδε < *φοιδε (skr. *vēda*). Daugiskaitoje yra nykstamasis šaknies laipsnis. 1 pl. *homer.* ἴδμεν < *φιδμεν, ἴσμεν gavo σ iš 2 pl. ἴστε < *φιδ-τε (σ atsirado dantiniui susidūrus su dantiniu). 3 pl. *dor.* ἴσαντι, *att.* ἴσασι < ἴσαντι (σ *paimtas* iš 2 pl.). *Imperf.* 1 sg. turėjo būti ήφει-εσ-η (žodžiui, prasidedančių f augmentą sudarė η: žodžio gale įdėta perfekto sistemai būdinga priesaga -εσ-, o antrinė galūnė - η > ήδεα (tai *homerinė forma*) *att.* ήδη, 2 sg. padarytas iš pirmojo asmens formos, pridėtant antrinę galūnę - ς ir perfekte dažnai pasitaikančią galūnę θα: ήδησθα. 3 sg. prie priesagos -εσ- pridėtas jungiamasis balsis ε: *ή-φειδ-

εσ-ε > hom. ἦδεε, att. ἦδει. Daugiskaitoje buvo nykstamasis šaknies laipsnis ριδ, 2 pl. *η-ριδ-τε > ἦδτε (dantinis prieš dantinį virto σ). Pagal 2 pl. padarytas 1 pl.: jame įspraustas, kuris būtų turėjęs išnykti: *ή-ριδ-μεν > ἦσμεν. L pl. turėjo būti *ή-ρειδ-εσ-ην, t.y. ἦδεσσα, prie šios formos pridėtas ν: ἦδεσαν. Pagal šią formą buvo padarytas 1 pl. ἦδεμεν ir 2 pl. ἦδετε, antra vertus, pagal ἦσμεν ir ἦστε buvo padarytos 3 pl. ἦσαν. (Pagal šias formas buvo sudarytos ir dviskaitos formos: ἦστον, ἦστην), o pagal 3 sg. ἦδει buvo naujai sudarytas 1 sg. ἦδειν ir 2 sg. ἦδεις; pagaliau ir naujos daugiskaitos formos ἦδειμεν, ἦδειτε. *Coni.* εἰδῶ < *ρειδέσω, εἰδῆς < *ρειδέσης ir t.t. *Optat.* εἰδείην < *ρειδεσ-ιην, εἰδείης < *ρειδεσιης, εἰδείμην < *ρειδεσ-ι-μεν (gramatinės formos εἰδείμεν, εἰδείτε...). *Imperat.* ἴσθι < *ριδ-θι (skr. *viddhi*). Kitose imperat. Formos padarytos įprastiniu būdu: ἴστω < *ριδ-τω, ἴστε < *ριδ-τε, ἴστων < *ριδ-των. *Particip.* εἰδώς < *ρει-φώς, εἰδῦια < *ρειδυσια, εἰδός < *ρεισρός (homero f. yra nykstamasis laipsnis ἰδυῖα < *ριδυσια). *Infin.* εἰδέναι (gali būti iš *ριδφέναι, nes avest. *vid-va-noi* „žinojimui, žinoti“). *Futur.* εἴσομαι < *ρειδ-σ-αμαι (yra ir εἰδεησω < *ρειδήσω).

Kai kurie sutrumpinimai

abl.	ablativus
acc	accusativus
act.	activum
ajol.	ajoliečių (tarmės)
aor.	aoristas
arkad.	arkadiečių tarmė
att.	atėniečių tarmė
avest.	Avestos kalboje
bojot.	bojotiečių tarmė
ca.	apie, maždaug
coni.	conjunctivus
dat.	dativus
dor.	doriečių tarmė
du.	dualis
el.	eliečių tarmė
epidaur.	Epidaurio tarmė
euboj.	Eubojos tarmė
f., fem.	femininum genus
fut.	futurum
gen.	genitivus
got.	gotų kalboje
gr.	graikų kalboje
Hes.	Hesiodo raštai
Hom.	Homero poemos
Ide.	Indoeuropiečių prokalbės
Il.	Iliadoje
imper.	imperativus
imperf.	imperfectum
ind.	indicativus
inf. infin.	infinitivus
instr., instrum.	instrumentalis
jon.	joniečių tarmės

Kipr.	Kipro tarmės
konj.	konjunktyvas
Kret.	Kretos tarmės
lakon.	Lakonikos (Spartos) tarmė
lesb.	Lesbo tarmės
liet.	Lietuvių k.
loc., lok.	locativus
lot.	lotynų kalboje
m.	masculinum (genus)
med.	medium
mik., mikėn.	mikėniečių kalboje
n.	neutrum
nom.	nominativus
Od.	Odisėjoje
opt., optat.	optativus
part., partic.	participium
pass.	passivum
perf.	perfectum
Pind.	Pindaro raštuose
Praes.	praesens
sen.	senovės (indų, slavų, vokiečių kalbose)
skr.	sanskritas
t.	tarmė
tes., tesal.	tesaliečių tarmė
voc.	vocativus
vok.	vokiečių kalboje
ženklai:	
>	virto į: $\bar{\alpha} > \eta$ ($\bar{\alpha}$ virto į η)
<	kilo iš: $\bar{o} < \bar{\alpha}$ ($\bar{o}$ kilo iš $\bar{\alpha}$)
* (žvaigždutė)	rodo, kad forma nėra paliudyta jokiuose dokumentuose.